

Magyar szemtanúk a Párizsi Kommünről

A kötetet sajtó alá rendezte:

Nyilas Márta

Lektorálta és a bevezetőt írta:

Erényi Tibor

TARTALOM

Bevezető
Szerkesztői megjegyzések

Borostyáni Nándor

Párizs Sedan után
A polgárháború Franciaországban

Sz. Török János

Egy magyar vándor levelei
A Népszabadság

Ugron Gábor

Látogatás Kossuthnál
Tudósítások Párizsból
A Picpus zárda titkai
A Maillot kapu Párizsban
Párizsi levél
A felrobbanás Párizsban május 17-én
Kirándulás Saint-Denis-be
Egy kommunár vallomása

Szederkényi Nándor

Az eszme harca

Bényei István

Levél a szerkesztőhöz

Frankel Leó

A Nemzetközi Munkásszövetség és a párizsi szekciók
Szövetségi Tanácsának kiáltványa a francia munkássághoz
Levél a bécsi „Volkswille” szerkesztőségéhez
Levél Marx Károlyhoz
Levél Marx Károlyhoz
Felszólalás a Párizsi Kommün tanácskozásán
Levél a Párizsi Kommünről a genfi „Vorbote” szerkesztőjének
Válasz néhány maradi bölcsekedésre
Részlet a Farkas Károlyhoz írt levélből
Március 1871

Függelék

Időrendi áttekintés
Névmutató

Bevezető

Száz esztendővel ezelőtt, 1871. március 26-án a „Testvériség”¹ párizsi tudósítást közölt. „Éljen a szociáldemokrata köztársaság! Csak ezen szavak tódulnak ajkamra és folyhatnak ki tollamból e percben. Elvtársaink tegnapi napon minden kardcsapás nélkül elfoglalták a városházát, amelyen most a veres zászló lobog.” Ismeretlen levelező írta e sorokat a magyarországi munkásság első szocialista szervezete, az Általános Munkásegylet lapjába. A korabeli hazai szocialista mozgalom üdvözölte, értette és meggyászolta a Párizsi Kommünt. A francia főváros forradalmának következményei, tanulságai kihatottak szinte egész Európára, így Magyarországra is. Jelentős részük volt abban a küzdelemben, amelyet a hetvenes-nyolcvanas évek során a hazai munkásság a szocialista munkáspárt megteremtéséért folytatott, elsősorban éppen Frankel Leó, a Párizsi Kommün egyik kiemelkedő alakja vezetésével.

Ám Magyarországon a XIX. század hetvenes éveinek elején a szocialista munkásmozgalom még csak első lépéseit teszi meg. A munkásságnak csak kis csoportja, a világjártak, a legöntudatosabbak emelik magasra a vörös zászlót, ismerik a Nemzetközi Munkásszövetségnek, az I. Internacionálénak és az Internacionálé vezéralakjának, Marx Károlynak a nevét. Jól tudjuk, hogy még vagy negyedszázados küzdelemre volt szükség ahhoz, hogy a szocialista tömegpárt létrejöhesse Magyarországon, hogy a munkásság az ország életében fontos tényezővé váljék. Hol van még a hetvenes évek elején a szocialista eszmék rohamos térhódítása, hol vannak még a saját osztályköveteléseikért tüntető munkások százezres tömegei. Ha ez volt a helyzet a munkásmozgalomban, akkor mi volt tágabb értelemben a politikai és társadalmi életben, az egész országban?

Több évtizedes tradíció nálunk Magyarország elmaradottságáról beszélni. A századforduló magyar progressziójának, Ady nemzedékének fő jelszava éppen ez elkésettség, ez elmaradottság megszűntetése volt. Az elmaradottság azonban maga is viszonylagos fogalom. Kétségtelen, hogy az 1867 és 1918 közötti időszakban Magyarország gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai elmaradtak voltak akkor, ha Nyugat- és Közép-Európával vagy netalán Észak-Amerikával hasonlították őket össze. Ha azonban a vizsgálódást kiterjesztették volna Kelet-Európa hatalmas térségeire, Dél-Európára - hogy más kontinensekről ne is beszéljünk -, akkor nyilván más kép, más értékítélet bontakozott volna ki. A magyar progresszió erői azonban a legfejlettebb országok, a legfejlettebb társadalmak színvonalára akarták Magyarországot felemelni, hazájukat az egyetemes fejlődés élvonalában akarták látni. Ismeretes, hogy a fejlődés útját bevilágító eszmeáramlatok, ha szűk fénycsóvával is, de mindig kisugároztak Magyarországra, s az elmaradottság ellenére a francia felvilágosodásnak - hogy korábbi áramlatokról ne is beszéljünk - vagy a jakobinus mozgalomnak, az utópikus szocializmus eszméinek és főleg a liberalizmusnak számottevő hatása volt nálunk is.

Mindehhez hozzájárult 1848-1849 nemzeti szabadságharca és forradalma, amely Magyarországot a nemzetközi érdeklődés előterébe állította. 1848-1849-et alig két évtized múltán 1867 követte. A kiegyezés során a negyvennyolcas követelések jelentős része megvalósult, az ország a viszonylag gyors tökéletes ipari, gazdasági fejlődés viszonyai közé került, olyan politikai körülmények közepette, amelyek ugyan távolról sem voltak polgári demokratikusnak nevezhetők, de autokratikusnak sem; hanem valamiféle átmenetet jelentettek a kettő között. A kiegyezést követő években az ország társadalmi és politikai életét konfliktusokat érlelő ellentmondások feszítették. A gyors ipari fejlődés viszonylag rövid idő alatt növelte az ipari

---

¹ A hetilap 1871. április 9-én megszűnt, s a Kommün tartama alatt munkáslap már nem jelent meg Magyarországon.

proletariátus létszámát, és megteremtette ezzel a tőke és a munka között mindinkább mélyülő ellentét kibontakozásának feltételeit. A tőkés fejlődésre árnyékot vetett az agrárkérdés megoldatlansága, az a tény, hogy földosztásra nem került sor, Magyarország a nagybirtok országa maradt. A dualizmus 1867-ben létrejött rendszerét a politikai életben is mély ellentmondások jellemezték. A nemzeti függetlenség teljességének hiánya, a rendkívül kiterjedt uralkodói jogkör, a dinasztia túlhatalma heves ellenzéki áramlatokat váltott ki a magyar birtokos osztály, a kialakuló magyar burzsoázia, a kispolgárság soraiban, továbbá a nagy paraszti tömegekben, és hatása alól nem volt mentes az ipari proletariátus sem. Ezek az ellenzéki irányzatok a közvéleményt jelentősen befolyásolták még akkor is, ha képviselőik - kétségkívül reálpolitikai okokból - nem gondoltak az Osztrák-Magyar Monarchia szétrombolására, inkább csak megreformálására.

Tekintettel arra, hogy az 1867-es kiegyezést az ausztriai és magyarországi birtokos osztályok, a burzsoázia, egyszóval az uralkodó körök kötötték meg, saját szempontjukból, tehát felülről befejezve az 1848 márciusában kezdődött forradalmi folyamatot, a kiegyezés ellenzékének zöme (volt jobboldali, aulikus ellenzék is) kétségkívül demokratikusabb volt az uralkodó köröknél, a kormánypárt erőinél. Aligha tagadható, hogy a kiegyezést követő években a haladás erői többnyire a negyvennyolcas zászló mögé sorakoztak fel, az emigráns Kossuth követőinek vallották magukat. A kiegyezés kétségtelen előnyei ellenére a negyvennyolcas tradíció széles körben élt és hatott a hetvenes évek Magyarországon. Hiszen ki tagadhatta volna, hogy a hatvanhetes eredmények jelentős részben az 1848-1849-es időszak hatalmas erő kifejtésének voltak a következményei. Ugyancsak nehezen lehetett vitatni azt az álláspontot is, hogy hatvanhét továbbfejlesztése - mármint a haladó erők szempontjából - csak a negyvennyolc-negyvenkilences demokratizmus irányában képzelhető el.

A dualizmus időszakának magyar történetével kapcsolatban gyakran szokás provincializmust emlegetni. Ez a vád csak részben helytálló. Igaz, hogy különböző belső, többnyire közjogi kérdések központi helyet töltöttek be. A politizáló rétegek és általában a közvélemény emellett azonban rendszeresen nyomon követte az európai politikai élet alakulását. Az uralkodó körök tisztában voltak azzal, hogy a dualizmus rendszerének léte, e rendszer további alakulása jelentős részben nemzetközi tényezőktől függ. Ugyanekkor viszont a demokratikus erők ismerték a „magyar szabadság - világszabadság” összefüggéseit; éber figyelemmel reagáltak a külföldi eseményekre. Az 1870 júliusában kitört porosz-francia háborút a magyar közvélemény kezdettől fogva érdeklődéssel figyelte mint olyan eseményt, amelytől Európa jövőbeli sorsa függ. Ez a közvélemény kezdetben egyértelműen franciabarát. A hivatalos körök idegenkednek Poroszországtól, gyanakvással szemlélik Bismarck politikáját, azt a Monarchiára nézve veszélyesnek tartják. A negyvennyolcas ellenzék, már csak a forradalmi hagyományok, valamint Kossuth és III. Napóleon ismert kapcsolatai következtében is, a franciákkal rokonszenvez. A hivatalos körök, a kormánypárt álláspontja a német győzelmek hatására bizonyos fokig megváltozik. Bár továbbra sem viseltetnek baráti érzelmekkel a csúcsos porosz katonasíkok jegyében felemelkedő német birodalom iránt, de számolniuk kell vele. A Tisza Kálmán által vezetett, mérsékelt ellenzéki „balközép” rokonszenvez az 1870. szeptember 4-én kikiáltott Francia Köztársasággal. Ugyanez még határozottabb formában vonatkozik a Helfy-féle függetlenségi „szélbalra”, amely alapján véve polgári demokratikus alapról foglal állást a franciaországi változásokhoz.

A háború egyébként már önmagában is ellenérzést vált ki a demokratikus közvéleményben. A sajtóban nagy számban publikált háborúellenes tudósítások jelentős része szól a háborús pusztításokról, de viszonylag gyakran feltűnnek olyan hangú írások is, amelyek a háború hátterét, elfajulását, igaztalan, népellenes voltát világítják meg. Torkos László, a politikai élettől egyébként távol álló költő így ír:

*„A szegény pór házáat, vetését
Elpusztítják a bős hadak,
Hogy könnyeiken fejedelmek
És uzsorások hízzanak...”*

A korabeli magyarországi közfelfogásban a hatalmi politika és az ebből származó háború még szinte elválaszthatatlanul kapcsolatos a császárok-királyok, egyszóval a dinasztiák tevékenységével. Érdeemes megemlíteni, hogy például a Farkas Károly által szervezett 1870. július 24-i pesti népgyűlés is „a Hohenzollern- és Napóleon-dinasztiák közti háború ellen, valamint minden dinasztialis háború ellen” tiltakozik. A monarchiák hatalmaskodásával, agresszivitásával és korrupszáásával szemben a köztársaság jelentette a békét, a közéleti erkölcsöt és tisztaságot. Azok a magyar demokraták, akik szót emeltek a háború ellen, nem sajnálkoztak III. Napóleon bukásán, és a köztársaságot mint a jövő reményét üdvözltek. Kiss József a republikával kapcsolatosan „népszabadságot” emleget, Jókai pedig - aki ekkor még Tisza Kálmánnal együtt maga is ellenzéki - arról ír, hogy jóllehet Párizs kapitulált a németek előtt, „de azért nagy marad, mert szabad és köztársaság”.

A polgári köztársaság fogalma tisztázott volt a magyar kortársak előtt. Olyan államhatalom, amely biztosítja a polgári demokratikus szabadságjogokat, de ugyanakkor érintetlenül hagyja a polgári magántulajdont. Az utóbbiból származó nyilvánvaló társadalmi egyenlenségeket a korabeli demokraták jelentős része természetesnek fogta fel, és hatásukat altruisztikus intézkedésekkel kívánta mérsékelni. A háborús helyzet - hiszen a köztársaság a porosz fegyverek árnyékában jött létre -, a háború következtében kiéleződött társadalmi ellentétek, valamint a Thiers-féle francia kormányzat reakciós politikája azonban a francia főváros forradalmi erjedését csakhamar túlvitte a polgári köztársaság keretein. A néptömegek követelésére Párizsban felfegyverezték a Nemzeti Gárdát, és olyan mértékben növelték a létszámát, hogy a főváros lakosságának jelentős része, munkások, kispolgárok, értelmiségiek kezébe fegyver került. A felfegyverzett nép hozta azután létre a Nemzeti Gárda Központi Bizottságát, amely - soraiban szocialista tagokkal - a kétmillió főváros vezető testületévé vált. A párizsi nép szembeszállt a porosz hódítókkal, de az előttük meghajló versailles-i kormánnyal is. Ez a kormány felismerve, hogy a felfegyverzett nép közvetlen veszélyt jelent számára, a főváros lefegyverzését határozta el. A határozatnak 1871. március 18-án kellett volna érvényt szerezni, ez azonban nem sikerült: a párizsi nép megvédte fegyvereit, az ellene küldött katonaság egy része is megtagadta Versailles-nak az engedelmisséget. Ezen a napon a Nemzeti Gárda elfoglalta a párizsi középületeket, a városházára kitűzte a vörös lobogót, létrehozta a főváros községtanácsának uralmát: a Párizsi Kommünt.

A Nemzeti Gárda Központi Bizottsága március 18-i kiáltványa többek között a következőket tartalmazta: „A vereségek és az uralkodó osztályok árulása következtében Párizs proletárai megértették, hogy ütött az óra, amikor meg kell menteniök a helyzetet azáltal, hogy a közügyek intézését saját kezükbe veszik... Felfogták, hogy legfőbb kötelességük és feltétlen joguk, hogy önmagukat tegyék saját sorsuk uraivá a kormányhatalom átvétele útján.” Mi volt tehát a Párizsi Kommün? A munkáshatalomnak, a proletariátus diktatúrájának történelmileg első megvalósult formája. Marx szavaival élve az a „végre felfedezett politikai forma, amely mellett a munka gazdasági felszabadítása megvalósulhat”. Ennek a megállapításnak lényegén nem változtat az sem, hogy 1871 tavaszán a párizsi szocialisták még inkább Blanquira és Proudhonra hallgattak, semmint Marxra, hogy forradalmuk élén nem állt egységes vezető erő, hogy a Kommün még csak az első, sokszor tétova kísérletekkel támadt a polgári magántulajdon ellen, hogy - bár szükségszerűen - olyan történelmi időpontban jött létre, amelyben tartós fennmaradása eleve valószínűtlennek látszott. Mindamellett sajátos, új típusú államhatalom volt, Lenin szavaival élve *munkáskormány*, „amely birtokba vette a világ fővárosát és azt több

mint két hónapig kezében tartotta”, ezzel óriási politikai és elméleti hatást gyakorolva a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésére.

Mit láttak ebből a kortársak? Meglepően sokat. A Nemzeti Gárda Központi Bizottságának március 18-i kiáltványában is van már szó arról, hogy Párizs proletárai önmagukat tették saját sorsuk uraivá. Általában hasonlóan értékelte a Kommünt az egész európai, így a magyarországi szocialista munkásmozgalom is. Mint az egyik kortárs, Schulhof Géza, az Általános Munkásegylet jogtanácsosa írja: „A sajtó tartózkodó magaviseletet tanúsított, mert a Kommün-mozgalom végcéljával nem volt tisztában. Egyedül a munkások ismerték fel a párizsi események jelentőségét. Mindenütt mozogni kezdtek a munkások, és büszkeséggel tekintettek párizsi testvéreik felé, akik a szocializmusnak újabb nagy jelentőséget kölcsönöztek.” A sajtó állásfoglalását tekintve Schulhof leírása meglehetősen egybemossa a határvonalakat. A korabeli magyar véleményeket áttekintve többféle Kommün-értékelés bontakozik ki előttünk.

Bevezetőben már szoltunk az Általános Munkásegylet lapjáról, a „Testvériség”-ről. A lap a Kommünt egyértelműleg a munkásosztály - a szélesebb értelemben vett munkásosztály - hatalmának minősíti. A függetlenségi balszárny, a szélbal lapjai általában nem osztálykategóriában vizsgálják a kérdést. Nem munkásosztályról, hanem népről írnak. Népről, amely a társadalmi igazság jogán száll szembe az elnyomók, a kizsákmányolók hatalmával. Ez az álláspont azonban a szélbal körében sem tekinthető általánosnak. A szélbal társadalmi bázisa heterogén; támogatói között vannak középbirtokosok, kispolgárok, értelmiségiek. Ezért lapjaiban találkozunk a tulajdont féltő, óvatos megítélésekkel, fenntartásokkal, helyenként ellenérzéssel is. Ez utóbbi elemek dominálnak azután a Tisza-féle, a birtokos rétegekre támaszkodó balközép véleményében és jellemzően kifejeződnek például Jókai álláspontjában: a polgári köztársaság kell, de a Kommün már nem. Nem, mert tagadja a tulajdont és anarchikus jelenségekre vezet stb. Nem különbözik alapvetően a balközép álláspontjától a Deák-párti vélemény sem. A kormánypárti sajtó nem azonosítja magát a versailles-iakkal, de elutasítja a Kommünt. A legellenségesebb vélemény a jobboldali, klerikális sajtóban jut kifejezésre. Itt már nem fenntartásokkal, nem értetlenséggel, nem érveléssel, hanem rágalmakkal találkozunk.

A fentiek is már arra utalnak, hogy az 1870-1871-es franciaországi forradalmaknak gazdag magyarországi publicisztikai visszhangjuk van. (Ezt a visszhangot térképezte fel a magyar szocialista irodalom és publicisztika múltjának időközben elhunyt, érdemes kutatója, Geréb László 1951-ben, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent „A Párizsi Kommün az egykorú magyar irodalomban” című bibliográfiájában.) Az anyag politikai, történeti és irodalmi szempontból vegyes értékű, és még erősen megrostálva sem helyezhető el - terjedelmi okokból - kötetünkben. Ezért úgy döntöttünk, hogy a gyűjteményt elsősorban a magyar szemtanúk íásaiból válogatjuk össze, és csak kiegészítésül használunk fel más írásokat. Márpedig a párizsi eseményekről beszámoló magyar szemtanúk sorában különleges hely illeti meg Ugron Gábort, aki terjedelmes cikksorozatban tudósít 1871 Párizsáról. A kötetben közölt írások zömét az ő tudósításaiból készült válogatás alkotja. A következőkben ezekről, illetőleg szerzőjükről kívánunk röviden beszélni.

Ugron Gábor (1847-1911) ősi székely nemesi családból származott. Anyagi gondoktól mentesen, nagyúri környezetben nevelkedett; a családnak több ezer holdas földbirtoka volt. A romantikus hajlandóságú, daliás megjelenésű, nagy erejű ifjú a szabadságharc leverését követő abszolutizmus légkörében a 48-as eszmék hatása alatt nevelkedik fel. Jogászkodik, írónak készül, ugyanakkor fegyveresen is küzdeni akar a szabadságért. Franciaországhoz ennek forradalmi múltja, szabadságharcos hagyományai miatt vonzódik. A többnyire a balközéppel tartó „Vasárnapi Újság” 1871. január 29-i számában az alábbi hírt közli: „Két derék

magyar ifjú, Ugron Gábor és Szeles Dénes dec. 19-én utaztak el Pestről, hogy a francia nemzet szabadságharcában részt vegyenek. Olaszországon át Svájc felé vették útjokat, s Bourbaki hadseregéhez szándékoznak csatlakozni. Ugron Gábor ígéretét bírjuk, hogy időnként lapunkat is föl fogja keresni közleményeivel.”

Ugron és társa Észak-Olaszországon át indult nyugat felé. Itt még alkalmuk volt arra, hogy Garibaldi oldalán fegyvert fogjanak az olasz egységért. Ugron nem mulasztotta el, hogy Turinban fel ne keresse és meg ne interjúvolja Kossuth Lajost. (A „Látogatás Kossuthnál” című érdekes és Kossuthot jól jellemző írást közöljük gyűjteményünkben.) Bourbaki marsall francia hadseregéhez azonban nem csatlakozhatott, mivel az már korábban kapitulált a poroszok előtt. Ugron mégis megvalósíthatta tervét. Beállt Garibaldi fiainak nemzetközi seregébe és annak soraiban harcolt a poroszok ellen. Március közepén a német vonalakon átvégződve a körülzárt Párizsba ment, és itt élte át a Kommün időszakát.

Mi jellemzi Ugron párizsi tudósításait? Mindenekelőtt a háborús főváros mindennapi életének, kiváltképpen a hadieseményeknek részletekbe menő rajza. A barikád melyik oldalán állt vajon? A versailles-iak oldalán, vagy a Kommün oldalán? Ha elolvassuk tudósításait, úgy látjuk, hogy egyik oldalon sem, hanem valahol a kettő között. Talán elég, ha arra a május 10-i tudósítására hivatkozunk, amelyben többek között a következőket olvashatjuk: „az okos emberek most nincsenek Párizsban, de aligha mentek Versailles-ba is”. Vagy a május 19-i tudósítás: Ugron az omnibusz tetején hallgatja „egy minden reakcionálist fölkötte, föbelövetni akaró pozsgás francia, másfelől a Kommünt nem csekélyebb eréllyel szidó csinos asszony” szópárbaját. Majd megjegyzi: „Én csak hallgattam, s gyönyörködtem a vitatkozásnak is, veszekedésnek is nevezhető szóváltásukon. És mikor hozzám fordult mindkettő, fejbiccentésekkel adtam igazat mindkettőnek, egypár ehemmél színezvén azt.”

Ugron nem rokonszenvez Thiers-rel és kormányával. Reakciónak és megalkuvónak tartja; olyan rezsimnek, amely nem alkalmas a francia nemzeti érdekek védelmére. Leplezetlen ellenszenvvel ír a kormány fejének „divide et impera” mesterkedéseiről, kétkulacsosságáról, monarchista érzelmeiről. Ám - és a tudósításokból ez is kitűnik - nem érti meg a kommünárokat sem, nem is vállal szolidaritást velük. Mindkét csatázó féllel szemben állva, a küzdelmet, a vérontást értelmetlennek tartja. Öldöklésről, roncsolt emberekről, hullákról gyakran van szó a tudósításokban. A polgárháborús Párizst Ugron „Barikádiá”-nak nevezi, és leghőbb vágya, hogy ez a Barikadia hamarosan újra Párizsá váljék.

Az olvasónak feltűnik a különböző háborús borzalmak jóllehet részletező, de - érdekes módon - szenvtelen ábrázolása. Ugron nem hatódik meg és nem érzékenyül el. Ennek oka a pusztán tények beszéltetésére irányuló törekvése kívül a szerző egyéniségében keresendő. Ugron - mint ezt éppen franciaországi „kirándulása” bizonyítja - maga sem riadt vissza a fegyveres küzdelemtől akkor, ha ezt értelmesnek látta. Nem volt pacifista. A liberális nemestől azonban a munkások, a párizsi tömegek távol állottak. A Kommün nagy történelmi tettének jelentőségét nem ismerte fel. A polgári demokratikus köztársaság képe lebegett szeme előtt; úgy tűnik, azzal szolidaritást is vállalt volna. De sem a Kommün, sem Thiers kormánya nem ilyen államhatalom volt. Ugron szemléletéből következik, hogy a Kommün tevékenységében többnyire csak a - az egyébként nem minden tanulság nélküli - hibákat látta meg. Nincs okunk kétkedni abban, hogy - bár nemegyszer helyt adott különböző pletykálkodásoknak -, amit saját maga látott és megírt, azt a valóságnak többnyire megfelelően írta le. A Kommün új típusú állam volt, a világtörténelem első munkáshatalma, amely egy ostromgyűrűbe zárt városban működött. Hogyne lehettek volna hibák, anarchikus jelenségek, nem is szólva az általános emberi gyengeség különböző következményeiről. Ezeket a hibákat Marxtól kezdve a Kommün történetével foglalkozó marxista szerzők is rendre bírálták - bár természetszerűleg

Ugrontól eltérő aspektusból. Ugron a felszíni jelenségeket meglátta, de a nagy összefüggéseket nem.

Amikor elkövetkeznek a Kommün utolsó napjai, elérkezik a „véres hét”, Ugron álláspontja bizonyos fokig megváltozik. Ennek a változásnak az oka a versailles-iak minden korábbi hasonló megtorlást felülmúló, addig szinte elképzelhetetlen ellenforradalmi terrorja, amely a haladó erőkkkel való brutális leszámolásnak valósággal új módszereit vezette be. Ugron - már volt róla szó - mind a versailles-iaknál, mind a Kommünnél elítéli és oktalannak tartja az erőszakot. Úgy is mondhatnánk, hogy elítéli a vörösterroret is, a fehérterroret is. Ám a „véres hét” során volt alkalma tapasztalni, a saját szemével meglátni, hogy az utóbbi mennyire felülmúlta az előbbi. Az történt vele is, mint a későbbiek során annyi más polgári demokratával, hogy az ellenforradalmi terror tobzódásának a látványa megértőbbé tette a „vörös” népmozgalmakkal szemben. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni Ugron május 29-i tudósítását: „...Piros pünkösöd napja: vérpiros. Délután háromkor dördült el a Montmartre csúcsáról az utolsó ágyú. Egész éjen át sortűzet szórt Belleville-re, hol a felkelők ma délután megadták magukat. Igen kevesen még ezután is védték magukat, hanem rövid idő alatt eltiporta őket a sorhad.” Jönnek a kivégzések, táborba hurcolások, deportálások. Ugront - mint az ezekből a napokból származó tudósításokból kitűnik - kiváltképpen azok a jelenségek háborítják fel, amelyek a következő évtizedek, az új évszázad borzalmainak már szinte megszokott velejáróivá váltak. Tehát; mindenfajta bírói eljárás mellőzése, a védekezés jogának megtagadása, nyílt fegyveres terror, nők és gyermekek tömeges elhurcolása, kivégzése, „véletlenül”, tévedésből elkövetett gyilkosságok, emberek állati körülmények közé kényszerítése, megalázása és így tovább.

Jóllehet Ugron elítélte a forradalmi erőszakot, a „véres hét” napjaiból származó tudósításainak tanúsága szerint nem tett egyenlőségjelet a forradalmi és az ellenforradalmi terror közé. „Egyik rémuralomból a másikba estünk.” Írja az említett, május 29-i tudósításában. De - olvassuk a továbbiakban - „míg az vad volt, ez szenteskedő. Azt, a kétségbeesés őrzőgése előtt meg lehetett szelídíteni, ezt sem szelídíteni, sem kijátszani nem lehet”. Május utolsó napjaiban érlelődik meg benne az a felismerés is, hogy az eszméket szuronyokkal nem lehet megölni. „A Kommün vérebe fojtatott - olvashatjuk a június 6-i tudósításban - s az elv hívei minden oldalon azt felelik, Victor Hugóval: La cadavre est a terre et l'idée est debout.” Majd a továbbiakban: „fél Franciaországot csak nem lehet föbe löni”. „Az Internacionálé párizsi tagjai bebörtönöztetnek, de az Internacionálé él és mozog Franciaország minden részében.” Ugron most sem vállal szolidaritást a Kommünnel, megítélése azonban differenciáltabbá válik. Vezetőinek egy részétől nem tagadja meg a jóhiszeműséget, de őket ábrándozóknak, utópistáknak minősíti. Ezekben a napokban feltűnik Ugronnál is a jellegzetesen liberális, polgári demokrata érvelés: a reformoktól való elzárkózás vezetett forradalomra; ésszerű reformokkal meg lehet előzni a forradalmat. „A Kommün - írja június 8-i tudósításában - csak a lobogó volt, mely körül gyűltek; de nem az ok, mely összetartotta a népet; a népet, mely elől a körfalakon kívül bizalmatlanságból még a tevékenység terét is elzárták. Így alapította meg a kormány a Comité Central uralmát.”

Mit értett meg, mit érzékelt Ugron a szocializmusból? Erről a tudósításokat olvasva keveset tudunk meg. Egy helyen - az április 24-i tudósításban - elismerőleg idézi a kispolgári szocialista Louis Blanc állásfoglalását, mely szerint azért fordult a Kommün ellen, mert „nem lehet egyénibb az egyéninél, községiebb a községnél és köztársaságibb a köztársaságnál”. A tömegek nyomorát megszüntetendőnek tartja, de a Kommün erre irányuló, bár kezdeti tevékenységét nem méltányolja. Mint a már említett, június 8-i tudósításból kitűnik, az a véleménye, hogy a francia nép erős, a nemzetet méltón képviselő köztársaságot akart, és csak azért került sor a Kommün kikiáltására, mert a korabeli francia politikusoktól a főváros népe nem várhatta ilyen államhatalom létrehozását. Sőt a nép attól félt, hogy meg akarják buktatni

a köztársaságot. „Erről beszéltek mindig a két hó alatt, s igen keveset a szocializmusról.” Ez a vélemény persze nem számol a társadalmi feszültségekkel, a Kommün szociális okaival. A magyar függetlenségi politikai felfogásának egyik alapvető vonása mutatkozik meg éppen benne: a nemzeti szempontnak a társadalmi rováására történő túlbecsülése.

Az előbbiekben azt mondtuk, hogy a munkások, a néptömegek távol állottak Ugrontól, nem értette meg őket. Az ellenforradalmi terrorról szóló tudósításai arra vallanak, hogy a „véres hét” folyamán felfogása ebben a tekintetben is változáson ment át. A „Gyors-Posta” című lap 1871. szeptember 24-i számában „Párizsból Párizsról” címmel, kétségkívül Ugron tollából származó, de aláírása nélküli tudósítás jelent meg. Egy párizsi munkás, bizonyos „Dubois Ferenc” mondja el életét az 1830-as és 1848-as forradalmakon át egészen a Kommünig. Az idős munkás, akit sorsa érlelt forradalmárrá, mindig fegyverrel a kezében harcolt az elnyomók ellen. Ez a tudósítás a forradalmár életútjának megrázó ábrázolása, és nem hagy kétséget a szerző álláspontja felől sem, nem hagy kétséget afelől, hogy Ugron kinek az oldalán érezte akkor az igazságot.

Az olvasó, aki végigkísérte a garibaldista egyenruhában szemlélődő Ugront a forradalmi Párizs utcáin, bizonyára érdeklődik további sorsa iránt is. Nem sokkal a Kommün leverése után elhagyta Franciaországot, Angliába ment, ahonnan 1872-ben tért haza. Ettől kezdve - rövid megszakítással - haláláig, függetlenségi programmal, országgyűlési képviselő. „Udvarhelynek választó polgáraihoz” intézett 1872-es választási beszédében társadalmi reformokat, sőt a nemzetiségek számára is szabadságjogokat szorgalmaz. Helyes törvényhozással, úgy véli, elejét lehet venni a forradalmi megrázkódtatásoknak. Politikai tevékenysége a továbbiakban ellentmondásos. A közjogi kérdéseken túlmenően értékeli bizonyos fokig a társadalmi feszítő erőket, konstruktív ellenzéki magatartást igyekszik kialakítani. A kilencvenes évek második felében ő a függetlenségi balszárny vezéralakja, s mint ilyen, magáévá teszi az általános választójog jelszavát, és ennek jegyében együttműködik a szociáldemokrata párttal. A századforduló idején szoros kapcsolatban, baráti viszonyban van Bartha Miklóssal, aki túlfutott nacionalista alapról és nem kevés demagógiával bírálja az ország közállapotait. Ugyanebben az időben éles támadásokat intéz a németbarátság, a hármas szövetség ellen, és Franciaországgal akar baráti kapcsolatokat kialakítani. 1905-1906-ban Ugron élesen szembefordul a Fejérváry-Kristóffy-kormánnyal, tagja a koalíció vezérlő bizottságának. Később azonban pártvezérével, Kossuth Ferencsel meghasonlik, 1909-ben a pártból is kilép.

Hatásos - Mikszáth által is méltányolt - szónok, a parlament egyik központi figurája. Tekintélyét azonban összeférhetlensége és több gyanús pénzügyi akció erősen megtépázza. Pályafutása a század első éveiben már nem is emelkedett többé magasra. Justh Gyulával személy szerint jó viszonyban volt, de - részben általa előkészített - útját a magyar progresszió táborába már nem követte. Érdemes megjegyezni, hogy 1870-1871-es szabadságharcos múltját sohasem tagadta meg. Még életében, 1906-ban jelent meg „A magyar országgyűlési képviselők arcképcsarnoka” című almanach, amelynek róla szóló fejezete nyilván az ő közreműködésével íródott. Ebben az áll, hogy Ugron „a szabadság, testvériség és egyenlőség mindenekelőtt átható eszméjének egyik lánglelkű apostola és bajnoka”, aki „részt vett a Commune küzdelmeiben”. Halálakor a „Népszava” és főleg a „Világ” tartalmaz nekrológokat közölt róla. Ez utóbbiban olvashatjuk, a valószínűleg Jászi Oszkár tollából származó következő sorokat. „A sivár, az üres gravámeneket mutogató függetlenségi politika tartalmakat kezdett mutogatni az ő markai között, szorító vasabroncsai tágultak és azt a fejlődőképeséget, amit a magyar nacionalista politika esztendőik során felmutatott, azt az Ugron Gábor talentuma varázsolta belé.” Szól e nekrológ a később bekövetkező zuhanásról is, és éppen ennek figyelembe vételével állapítja meg, hogy Ugron pályája „tragikus pálya” volt.

Kötetünk többi szerzőjéről már kevesebb a mondanivalónk. A szegedi születésű Borostyáni Nándor (1848-1902) újságíró. „A Hon” tudósítójaként járt a porosz-francia háború idején Párizsban, onnan hazatérve demokratikus, ellenzéki, függetlenségi szellemben működött. 1885-ben nagy visszhangot kiváltó politikai röpiratot írt „A polgárháború felé (Arisztokrácia, ecclesia militans és demagógia a demokrácia ellen)” címmel. Nem sokkal később Párizsba költözött és itt dolgozott - magyar lapokat tudósítva francia társadalmi és kulturális eseményekről - haláláig. Az Egerből elinduló Szederkényi Nándor (1838-1916) Ugron párthíveként inkább politikai, semmint publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Hosszú ideig képviselő, 1907-ben - a koalíció alatt - Heves vármegye főispánja. Bényei István (1835-1908) színész és újságíró (ahogyan pályatársa, Kassai Vidor jellemzi visszaemlékezéseiben: „csökönyös magyar”) 1870-1872-ben a szélbal „Ludas Matyi” című élclapjának, 1873-1874-ben pedig az ugyancsak szélbal „Szabadság mint a nép zászlója” című hetilapnak a szerkesztője. A szatmári születésű Sz. Török Jánosról (1842), a „magyar vándorról” alig tudunk valamit. Világutazó volt, aki Ausztráliából hazatérőben vált Párizsban tanújává a forradalom kitörésének. „A Nép Szava” című, ugyancsak szélbalt támogató újságban kelt szenvedélyes szavakkal a Kommün védelmére.

Az említett szerzők - ellentétben Ugronnal - nem élték át Párizsban 1871 tavaszát, s így nem is állt módjukban, hogy az események zajlásáról első kézből értesüléseket szerezzenek. Az írások tanúsága szerint nem rendelkeztek Ugron kifejezőkészségével sem. Szemléletük azonban előnyösen különbözik Ugronétól. Értelmiségiek, akik kifejezetten plebejus nézőpontból ítélik meg a Kommün eseményeit, egyértelműen a kommünárdok oldalán állanak, sőt a párizsi eseményeket merészen példaképül állítják mindazok elé, akik Magyarországon a haladásért küzdenek. Írásaik azt tanúsítják, hogy a szélbalon, Helfy Ignác és munkatársai körében egyesekben valóban forradalmi demokratikus eszmék éltek, rokonszenveztek a szocialista elképzelésekkel, sőt még a tulajdont sem féltették. Megmutatkozik ez az itt közölt cikkekben, de számos más írásban is.

*„Óh, szabad már a bűvös láncszem,
Emeli már fejét a tenger.
Óh rég várt édes pillanat, te,
Szörnyű, de dicső óra.
Halál a zsarnokok fejére,
Halál az árulókra!”*

Írta már a Kommün idején a költő, az a Darmay Viktor, aki később is teljes szolidaritást vállalt a kommunárdokkal.

Egyébként a szélbal - és ez már Helfyvel együtt az egész táborra vonatkozik - szenvedélyesen támadta a Kommünt vérbe fojtó ellenforradalmi terrort és kiállásával a magyar politika és politikai publicisztika legszebb hagyományait gazdagította.

Kötetünk zárórészában több Frankel-dokumentumot közlünk. Ismeretes, hogy a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom kiemelkedő alakja, Frankel Leó (1844-1896), a Párizsi Kommün egyik vezetője volt. Tevékenységét - úgy véljük - nem kell az olvasónak bemutatnunk. Így csak röviden összefoglaljuk: 1871. március 26-án Párizs egyik nagy munkáskerülete, a XIII. kerület a Kommün tagjává választotta, március 29-én a Kommün Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottságának tagja lett, és április 5-én a Pénzügyi Tanácsba is beválasztották. Április 20-tól a Kommün leveréséig az egyik legfontosabb testület, a Munka-, Ipar- és Kereskedelemügyi Bizottság delegátusa. A Kommün egyik minisztere, ahogyan később emlegették. Mint már mondtuk, a Kommünnek nem volt lehetősége arra, hogy szocialista építőmunkát végezzen. Legfeljebb csak az első lépéseket tehette meg ebben az irányban. Nos, ezek a lépések jelentős részben Frankel Leó nevéhez fűződtek. Ezt illusztrálják

kötetünkbe iktatott írásai. Láttuk, hogy Ugron tudósításaiban éles hangon írt a Kommün idején általa tapasztalt anarchikus jelenségekről. Éppen ezekkel szemben hangsúlyozta a Frankel közreműködésével készült, március 23-án kidolgozott kiáltvány a rendnek és a munkának a szükségességét, a munka újjászervezésének fontosságát. Frankel - akárcsak a Kommün többi élénjáró vezetője - ebben az időszakban még nem volt következetesen marxista. Behatóan ismerte Lassalle és Proudhon tanításait, ezek erősen befolyásolták. Ugyanakkor azonban már Marx írásait is tanulmányozta, és magát Marxot mint a nemzetközi szocialista mozgalom legkiemelkedőbb vezetőjét tisztelte. Ezért fordult 1871. március 30-án Marxhoz, hogy útmutatásait, tanácsait kérje. A Kommün 1871. május 12-i ülésén elhangzott felszólalása erősen magán viseli Marx tanításainak nyomát. Itt már a tőkéseknek, ha nem is kisajátításáról, de erőteljes korlátozásáról esik szó. „Nem szabad megfélemlenünk arról - mondta befejezésül Frankel -, hogy a március 18-i forradalmat kizárólag a munkásosztály harcolta ki. Ha nem teszünk semmit ezért az osztályért, mi, akiknek elvünk a társadalmi egyenlőség, akkor nem tudom, mi a Kommün létjogosultsága.” Számos szociálpolitikai rendelkezésen kívül Frankeltől származik a Kommünnek az az intézkedése, amely a Párizsból elmenekült tőkések üzemeit kisajátította és munkásszövetkezetek rendelkezésére bocsátotta, illetve kívánta bocsátani. Erről írta 1891-ben Engels, hogy „a Kommünnek kiemelkedően fontos határozata”, amelynek végeredményben a tőkések kisajátításához kellett volna vezetnie.

Emlékezzünk rá, hogy a „rend” hiányolásán kívül Ugron többször bírálja a Kommün általa feleslegesnek tartott, elnyomó intézkedéseit. A forradalmi terror kérdéséről a valóságnak megfelelően ír Frankel abban az itt közölt levelében, amely az Internacionálé genfi lapjának („Der Vorbote”) 1871. júliusi és augusztusi számában jelent meg. Joggal mutat rá arra, hogy „a Kommün az ellenséges csapatoknak Párizsba való bevonulása előtt senkit sem ítélt halálra”, és az elnyomó rendszabályokat éppen az ellenforradalmi terror váltotta ki.

Közlünk olyan írásokat is, amelyek megmutatják, hogyan élt Frankelben tovább a Párizsi Kommün emléke, hogyan hasznosította 1871 történelmi tanulságait. Az 1872 augusztusában Farkas Károlyhoz intézett levél nyomatékosan utal a politikai párt szerepének a jelentőségére, az „Arbeiter Wochen-Chronik” hasábjain 1877. március 18-án megjelent cikknek pedig az a központi gondolata, hogy a Kommün nem egyszerűen forradalom a forradalmak sorában, hanem új típusú forradalom volt, amely „nemcsak arra törekedett, hogy elismertesse és megszilárdítsa a köztársaságot, hanem főképpen egy munkára alapozott köztársaságot akart teremteni; nem annyira arra törekedett, hogy a kormányzás monarchikus formáját - amely alatt a munkásokat kizsákmányolták - eltávolítsa, hanem az volt a célja, hogy a kizsákmányolást megdöntse, hogy magát az osztályuralmat megsemmisítse”.

A XIX. század utolsó harmadában és a századforduló idején a magyarországi munkássajtó többször megemlékezett - jobbadán az évfordulók alkalmából - a Párizsi Kommünről, némelykor összekapcsolva a témát 1848. március 15-ével. Ezek a megemlékezések azonban nem érték el Frankel okfejtéseinek színvonalát, és forradalmi lehetőségek hiányában - nemegyszer megalkuvó törekvések hatására is - némelykor sablonosakká, szólamszerűekké váltak. Egy időre nagyban lecsökkent a polgári intelligencia munkásmozgalom iránti érdeklődése is. A hetvenes éveket követően a magyar értelmiség figyelmét főleg a dualizmus közjogi kérdései kötötték le. Ez a helyzet változik azután meg az első világháború kitörését megelőző évtizedben. Az imperializmus korszakának kibontakozása, az osztályellentétek kieleződése erőteljesen a társadalmi kérdésekre terelik a figyelmet. Az első orosz forradalomnak (1905-1906) az éveiben újra előtérbe kerülnek a nemzetközi forradalmi mozgalom távlatai és az ezekkel kapcsolatos magyarországi problémák. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt közreműködésével kialakul a haladó erők, a magyar progresszió tábora.

Az 1918 októbere és 1919 márciusa közötti időszakban, a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá fejlődése idején a dolog természeténél fogva ismét sokszor esik szó a Párizsi Kommünről. Ebben az időszakban elsősorban a kommunisták azok, akik a Kommün emlékét élesztgetik, akik a párizsi szocialista forradalmat példaképül állítják a magyar munkások elé. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásának közvetlen előzményei között milyen nagy szerepe van a Párizsi Kommün kikiáltásának évfordulóján, 1919. március 18-án rendezett, az 1871-es párizsi események méltatásával kezdődő és a munkáshatalmat életető csepeli tömeggyűlésnek, amelynek résztvevői támogatásukról biztosították a KMP-t, és a letartóztatott kommunisták szabadon bocsátását követelték. Ennek kieszközlésére a népgyűlés fegyveres tüntetést is kilátásba helyezett, amelyre azonban a kormány lemondása, a Tanácsköztársaság kikiáltása következtében már nem került sor. Ugyanezen a napon, 1919. március 18-án jelent meg a „Vörös Ujság”-ban az „Emlékezés a Párizsi Kommünre” című, gondolatokban gazdag és tettekre serkentő szerkesztőségi cikk, amely Bolgár Elek tollából származott.

Természetesen a Párizsi Kommünnek 1918-1919-en túlmenően is megvan a szinte napjaink aktualitásába kapcsolódó utóélete. Ez azonban már egy új korszak történelmének vált szerves részévé.

Most, hogy a Párizsi Kommün 100. évfordulóján gyűjteményünket közrebocsátjuk, jóleső érzéssel nyugtázhatjuk a Párizsi Kommün kiterjedt hazai publicisztikai visszhangját. Azt látjuk, hogy az 1871-es párizsi tavasz Magyarországon sem múlt el nyomtalanul; hatása megmutatkozott a korabeli közgondolkodásban és munkásmozgalomban egyaránt. Ebből a hatásból kíván valamit kötetünk érzékeltetni.

Erényi Tibor

Szerkesztői megjegyzések

A Párizsi Kommün emlékét mindenkor híven őrizte a magyar munkásmozgalom, és a legsúlyosabb elnyomatás éveiben sem feledkezett meg évfordulójáról. De csak a felszabadulás utáni kutatások derítették fényt arra, hogy milyen feszült figyelemmel kísérte a magyar közvélemény, a sajtó 100 esztendővel ezelőtt az 1870-1871-es francia forradalmak, a porosz-francia háború, a Párizsi Kommün fejleményeit. Az erre irányuló kutatások közül úttörő jelentőségű Geréb László „A Párizsi Kommün az egykorú magyar irodalomban” című, 1951-ben megjelent bibliográfiája, amely elsőként tárta fel és foglalta össze a Párizsi Kommün egykorú magyar sajtóforrásainak adatait. Az általa közölt forrásjegyzék segítségével választottam ki a szemtanúk s közülük elsősorban Ugron Gábor híradásait.

Ugron Gábor 1871 március végétől rendszeresen küldte a friss benyomások közvetlen hatása alatt írt tudósításait a magyar lapoknak. Az ellenséges gyűrűbe zárt városból nehézségekbe ütközött a cikkek hazajuttatása, ezért a frontvonalakat átlépve Versailles-ban vagy St. Denis-ben adta postára leveleit, olykor léghajón vagy postagalambbal küldte, esetleg barátaira bízta azokat, így a megírás és a megjelenés dátumánál kisebb-nagyobb eltérések vannak. A kötetben, ahol lehetett, mind a megírás, mind a megjelenés dátumát feltüntettem. Minthogy Ugron párhuzamosan több lapot is tudósított, számos ismétlés fordul elő riportjaiban, ezért is kellett szelektálnom, helyenként húzásokkal rövidítenem a dokumentumokat. A húzásokat mindenütt jeleztem, olykor jegyzetben utaltam a kihúzott rész tartalmára is. Kihagytam továbbá azokat a cikkeket, amelyek csak futólag érintik a forradalmi eseményeket, valamint a Kommün első heteiben írt efemer értékű írások egy részét is.

Frankel Leó írásait főképp Aranyossi Magda 1952-ben megjelent Frankel-monográfiájából választottam ki. Ezek közül néhányat más forrásokból kiegészítettem, ilyen esetekben az eredeti forrást is közlöm.

A kötet egysége érdekében a mai helyesírást alkalmaztam, s nem vettem át a kiemeléseket. Az egykorú sajtóban igen gyakoriak voltak a sajtóhibák, az értelemnek megfelelően javítottam ezeket, valamint a hibás helyneveket, személyneveket.

A kötetben szereplő illusztrációk egy részét a száz év előtti magyar lapok a külföldi sajtóból vették át, az élclapokból kiemelt rajzaink viszont az ismert múlt századi magyar karikatúristának, Jankó Jánosnak, a kor egyik legtermékenyebb művészeinek alkotásai. A kor hangulatának jellemzésére meghagytam az eredeti képaláírásokat.

Nyilas Márta

Borostyáni Nándor

Párizs Sedan után

Az utcai tüntetések szeptember 3-án este

Napóleon elfogatásának híre s a kamarában történt események zaja csak az est beálltával hatottak szét Párizs azon részeibe, amelyek legtávolabb esnek a nagy világváros központjától. Belleville, la Vilette, Pantin lakossága csak 6-7 óra felé értesült a nap nagyszerű híreiről, melyek a nevezett városrészekben lázas mozgalmat idéztek elő. Tájékozatlanabbak kedvéért megemlítjük, hogy a párizsi munkásosztály nagy része e városrészekben lakik, honnét nemegyszer indultak már ki jelentékeny forradalmi mozgalmak. A császárság fönnállása alatt is Belleville-ben történtek a leggyakoribb tüntetések; s a rendőrségnek egész Párizssal nem volt annyi dolga, mint magával e városrésszel, melynek munkáslakossága mindig kész a zajongásokra. Képzeltetni hát, mily benyomást idéztek elő az egymást érő hírek e városrészben.

Hét óra után megkezdődött a népvándorlás Párizs külvárosaiból a központ felé. A Szabadság tér, a Beaumarchais és Temple boulevard-ok ekkor már roppant embertömegtől voltak ellepve, s a munkások kék zubbonyos alakjai gyakoriabbak voltak, mint máskor. Mindenütt csoportok alakultak, hallgatva a népszónokokat, kik egy-egy pad vagy omnibusz tetejéről szóltak a tömeghez. A francia sereg szerencsétlensége egészen háttérbe lépett a császár elfogatásának híre mellett, melynek majdnem mindenki örült. Annál kedvezőtlenebb volt a hangulat a kamara irányában, s a nép gyávasággal vádolta az ellenzék férfait, amiért rögtön ki nem kiáltották a köztársaságot. Nyolc óra felé fordulat állott be az utcai mozgalomban.

Ugyanis a la Villette boulevard felől e tájban egy két-háromszáz emberből álló csoport érkezett, éltetve a köztársaságot és énekelve a „Marseillaise”-t. A csoport élén egy fiatalember ment, ki kezében piros zászlót lobogtatott. Amint e néhány száz ember a Szabadság térre érkezett, azonnal ezren és ezren visszahangoztatták a kiáltást: „Éljen a köztársaság!” A férfiak kalapjaikkal, a nők kendőikkel üdvözölték az érkező csoportot, mely katonás rendben, lassan, de szakadatlanul haladt előre, a nagy bulvárok felé vevén útját.

Ott azalatt hasonló tüntetések mentek végbe. Hét óra után megteltek a járdák közönséggel, mely az esti lapokból a kamara eseményeit olvasá. A köztársaság iránti rokonszenv itt is élénk fölkiáltásokban nyilvánult, s a Richelieu utca sarkán néhány fiatal ember indítványára hozzákezdett a tömeg egy udvari szállító címerének leszakításához, mit azonban a rendőrség megakadályozott. A tömeg bosszúsan bár, de mégis engedelmeskedett a gyűlölt poroszlók fölszólításának, és a köztársaság éltetése között fölhagyott a címer letépésével. Nemsokára annyira meggyűlt az emberek száma, hogy a kocsik számára el lett zárva a hely. Az omnibuszok, bérkocsik és úri fogatok végtelen sora ott akadt az embertömegben, úgy hogy fél kilenc felé megszűnt minden közlekedés. Az emberek nem jártak többé, hanem előre vagy hátra sodortattak az árral, mely mindenkit magával ragadt.

Kilenc óra után tetőpontját érte el a tolongás, midőn hirtelen sötét hírek kezdtek szájról szájra járni. Azt beszélték, hogy Palikao tábornagy államcsínyre készül, hogy az összes párizsi helyőrség csatakézen áll a laktanyában, és hogy a császárné beleegyezését adta az összes baloldal elfogatására. E híreket mindenki tovább adta, eredetükről azonban senki sem bírt fölvilágosítást adni. Némely félénk lelkű állítása szerint Palikao tábornagy elhatározta volna, hogy gyalázatos tervének kivitelét pontban éjfélkor kezdendi meg. Mások azt állíták, hogy látták a luxembourg-i kertben s az elysée-i mezőkön a tűzérség ütegeit, s hogy a legénység égő kanóccal örködött az ágyúk mellett. Szóval mindenki iparkodott valamit toldani e hírekhez, úgy hogy az általános hangulat hirtelen fölötte sötétté lőn. A gyávábbak kezdték fölkeresni lakásaikat, mert az utcán nem hitték magukat biztonságban.

Eközben megérkezett azon csoport is, mely a Szabadság tér felől jött énekelve s a köztársaságot éltetve. Csakhogy most a vörös zászlót nem két-háromszáz, hanem legalábbis tízezer ember követte, köztük számtalan nő és sok gyermek, kik gúnydalt énekeltek a rendőrségre. A Montmartre boulevard-on megakadt ezen óriási tömeg, miután jöttére eléje tódult az ott állók végtelen serege. A vörös zászlót nagy lelkesedéssel üdvözltek, és megtapsolták vivőjét, ki egy omnibusz tetejéről lobogtatta most e köztársasági jelvényt. „Menjünk a belügyminiszter lakása elé”, kiálták sokan, mire valóban több ezren a Béke utca felé vonultak, fölkeresendő a minisztert. A nevezett utca bejáratánál azonban hirtelen megtorlódott e tömeg, s az elől állók vissza kezdték nyomni a mögöttük levőket. „A párizsi gárda!” hangzott mindenfelé, és valóban, az utca egész szélességében el volt zárva katonaságtól, mely háromszoros sorban levén fölállítva, senkinek sem engedé meg a továbbmenetelt. Egy rendőrbiztos, vállán a háromszínű szalaggal, szétoszlásra szólítá fel a tömeget, mely a fegyveres erő elől látszólagos meglepetéssel vonult vissza. Mindazonáltal a hátrább állók elég merészséggel bírták éltetni a köztársaságot, mit a rendőrség meg nem akadályozott.

Sokkal komolyabb tüntetést kezdett meg ellenben egy másik csapat, mely a nagy bulvárokról tíz óra felé a Városház térre vonult, hogy a városházában kikiáltssa a republikát. Útközben léptennyomon százan meg százan csatlakoztak e hazafiakhoz, úgy hogy nyolc-tízezerre szaporodott számuk, mire a Városház térre értek. Többnyire munkások voltak kék zubbonyban, azonban a bulvárok elegáns közönségéből is sok alak volt soraikban, azonkívül számosan a mozgó nemzetőrség (mobilgárda)² tagjai közül, kik e napon a tilalom dacára is bejöttek Párizsba st-mauri táborukból. A mozgó nemzetőrségre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a császári kormány félt e csapatoktól, és mindig távol iparkodott őket tartani Párizstól. Így a háború elején a párizsi mobilgárda egy ideig a châlons-i táborban tanyázott, honnét augusztus közepén Párizs mellé rendeltetett, a st-mauri táborba. Palikao tábornagy azonban szigorúan meghagyta a zászlóaljparancsnokoknak, hogy a legénységet semmi föltét alatt se bocsássák be Párizsba. E tilalom azonban még a sedani ütközet előtt sem lett szorosan megtartva.

A Városház térre érve a tömeg megállapodott és habozni látszott a teendőkre nézve. Népszónokok minden ponton kikiálták a köztársaságot, mit a sokaság riadó éljenzéssel fogadott. Mások azt indítványozták, hogy a népnek el kell foglalnia a városházát, miszerint ott azonnal ki lehessen nevezni a köztársasági kormányt. Mindezen tervek azonban kivitetlen maradtak, mert a Szajna túlsó partjáról tetemes haderők nyomultak a Városház térre, és lassú előnyomulással visszaszorították a tömeget a szomszédos utcákra és bulvárokra. A nép sehol sem kísérelt meg komoly ellenállást, bár gyakran volt hallható a kiáltás: „Menjünk a torlaszokra!” „Készítsünk torlaszokat!” Amint azonban a lovasság előnyomult és sisakjainak fénylő reze előcsillámlott a bulvárok széles fasoraiból, a leglármásabb zajongók is megkezdtek a visszavonulást, gúnyolva a katonaságot, s azt kiáltva feléjük: „Menjete a határra, a poroszok elé!”

Tizenegy óra lehetett körülbelül, midőn egy két-háromezer emberből álló néptömeg, visszatérve a Városház térről, végighaladt a nagy bulvárokon a Madeleine-templom felé. A „Marseillaise”-t énekelték, és zajosan éljeneztek a köztársaságot. Amint e tekintélyes tömeg a Bonne-Nouvelle boulevard azon részére ért, hol egy rendőrállomás létezik, nem tudni mi okból, megtorlódott. A hátul állók dühös fölkiáltásokat hallattak, majd gyakori lövések történtek, és pár perc múlva futásnak eredt az egész sokaság, üldöztetve mintegy másfél száz rendőr által, kik kivont karddal kezükben, ellepték a bulvárt egész szélességében. A tolongás,

---

² A nemzetőrség - nemzeti gárda (garde nationale) a nagy francia forradalom idején alakult, mint a polgárság védelmi szerve. 1868-ban feloszlott garde mobile-ra (mozgó gárda) és garde sédantaire-re (helyhez kötött gárda). A garde mobile olyan hadköteles korú férfiakkal állt, akik nem tartoztak a hadsereg tényleges állományába. A reguláris francia hadsereg veresége után a nemzeti gárda alkotta a francia hadsereg magvát.

zavar és bősziultság, melyet a rendőrség ezen erőszakos föllépése előidézett, fölülműl minden képzeletet. A mellékutcák megteltek futó emberekkel, kik a rémületet tovább terjesztették mindenfelé. „Leölik a népet!” kiáltották legtöbben. „Fegyverre polgárok!” volt mások kiáltása, és néhányan ezek közül berohantak a szomszédos házakba, fegyvert követelni a lakóktól. A kávéházak telve voltak menekülőkkal, kik rémületükben földöntötték a járdára állított asztalokat, és összezúzták az ajtók üvegtábláit.

A Montmartre boulevard-on azonban ismét egyesült a szétugrasztott csapat zöme, melynek élén több férfi egy súlyosan megsebesült mobilgárdistát vitt, kit valamely rendőr golyója mellén talált. A csoport fele része fegyvertelen mozgó nemzetőrökből állott, a sebesült társaiból, kik bosszúra hívták föl a népet. Az elegáns bulvárok közönsége, melyekre most e csoport ért, még semmit sem tudott az imént lefolyt véres eseményekről, és csodálkozva látott néhány száz embert közeledni, kiknek kiáltásai és taglejtései a legelkeseredettebb bősziultságot fejezték ki, s kik fegyverre hívták a sokaságot. Eközben még mások is érkeztek a Bonne-Nouvelle boulevard tájékáról, egy asszonyt kísérve, ki karddöfést kapott hátába, és kit kocsin szállítottak lakására. A tömeg Trochu tábornokot akarta fölkeresni, hogy kérdőre vonja e népszerű férfiút a fegyveres hatalom kihágásai miatt. Mások Jules Simon és Favre lakásai felé vették útjokat, hogy tudassák az ellenzék ezen vezérférfiaival az est véres eseményeit. Az előbbi képviselő ablakai alatt valóban megjelent néhány száz ember, kiknek Jules Simon megígérte, hogy a kamarában a lehető legerélyesebben fogja kérdőre vonni Palikao tábornagyot, egyszersmind azonban arra kérte föl a jelenlevőket, hogy menjenek nyugodtan haza, és készüljenek a holnapi napra, melyen nagy dolgok fognak történni. A jelenlevők, tán a következő nap nagyszerű eseményeinek sejtelmében, valóban nyugodtan osztak szét.

Azalatt egy sokkal számosabb csoport Trochu tábornok lakása elé vonult, nem nyugodva addig, míg e férfiú meg nem jelent az ablaknál. A tábornok kevés ideig beszélt, s a tömeg zajongása miatt e rövid beszédéből is csak annyi volt érthető, hogy minden gondolata Párizs megerősítésén s a főváros véderejének emelésén fordul meg, hogy a közeledő ellenséggel szemben a polgárságnak elsősorban a rendet kell fönn tartania, miért is nyugalomra kéri a jelenlevőket mindenekelőtt. A nagy számmal jelen volt mobilgárdistákat hazamenetelre szólítá föl, egyébiránt szavát adá, hogy a Bonne-Nouvelle boulevard-on történt események szigorú vizsgálat alá fognak kerülni. A sokaság, bár nem megnyugtatta, de mégis lecsendesülve oszlott szét, éltetve Franciaországot, a republikát s a népszerű tábornokot.

A nagy bulvárokon azonban nem ily könnyen csillapult le az izgatottság, s az utcasarkokon még számos csoport beszélte meg az est eseményeit. Éjfél után a St-Denis kapu mellől egy több száz munkásból álló csapat a külvárosok felé vette útját, torlaszok építésére szólítván föl a lakosságot. Azonban az idő későbbre járt már, hogy ez éjjel sikere lehetett volna e felszólításnak. Legtöbben azon ígérettel keresték föl lakásaikat, hogy másnap délben találkozni fognak az Egység terén. Körülbelül két óra volt, midőn a párizsi gárda elhagyta állomásait, melyeket esti hét óra óta tartott elfoglalva. A bulvárokon azonban egész a hajnalhasadtáig erős lovas és gyalog őrzérek cirkáltak, s a luxembourg-i kertben összpontosított tüzérség csak a felkelő nap első sugarainál kereste föl szállásait.

Így köszöntött be szeptember 4-e, a legújabb francia történelem e nagy horderejű feledhetetlen napja. Párizs nagyszerű dolgok előérzetével feküdt le szeptember 3-án éjjel - és szeptember 4-e szerencsére nem hazudtolta meg e sejtelmeket.³

Szabad Polgár, 1871. január 15.

---

³ Szeptember 4-én a köztársaság kikiáltása után a Párizsban tartózkodó „republikánus” képviselőkből (Thiers, Favre stb.) alakult meg a „nemzeti önvédelem kormánya”.

A polgárháború Franciaországban

Ápril 3-a óta javában foly a polgárháború Franciaország szerencsétlen földjén. Két párt áll egymással szemben, és mindegyik azt mondja, hogy csupán a köztársaság védelmére ragadt fegyvert. - Párizs falai alatt elkeseredetten foly a harc, és ugyanazon a helyen, hol nemrég még a végkétségbeesés makacsságával küzdött a francia fegyver a német seregek ellen, ott most egy nemzet fiai gyilkolják le egymást a végzetes testvérharcban.

Szomorú események ezek, és vajha más nemzetek okulni tudnának jövőre Franciaország gyászos példáján. Mert a jelenlegi polgárháború egészen elkerülhető lett volna, ha a pártok több mérsékletet és engedékenységet tanúsítottak volna egymás iránt. A türelmetlenség s a szenvedélyesség nemcsak a magánéletben, de a politikában is mindig kárt szülnek, mert lehetetlenné teszik a békés kiegyenlítést, és folyvást csak túlságokra ragadják az embereket.

Ha kutatjuk a mostani francia polgárháború okát, mindenekelőtt a nemzetgyűlést s a Thiers-kormányt kell felelőssé tennünk a kiontott rokonvérért. A nemzetgyűlés többsége ugyanis királypárti képviselőkből áll, kik nem meggyőződésből, hanem csakis szükségből fogadták el a republikánus kormányformát. E többség föltette magában, hogy mindaddig pártolja a Thiers-kormányt, míg alkalom nem jön valamely orleanista vagy bourbonista herceg visszahelyezéséhez a francia trónra. Hogy a nemzetgyűlés többsége elejétől kezdve nem volt barátja az igazi republikánusoknak, azt számtalan példa bizonyítja. E királypárti többség volt az, mely oly méltatlanul járt el Gambetta és Garibaldi ellen, holott csakis e két férfiúnak köszönheti Franciaország azt, hogy Sedantól kezdve egész Párizs kapitulációjáig becsülettel bírta ellenállni a német seregeknek. Azonban a királypárti többség félt e két hajthatatlan jellemű republikánustól, s azért galád módon lehetetlenné tette nekik a további szereplést.

Párizsban, melynek lakossága mindig republikánus érzelmű volt, a nemzetgyűlés e méltatlan eljárása nagy visszatetszést szült. E visszatetszés ingerültséggé vált, midőn a párizsiak meghallották, hogyan bánt a nemzetgyűlés többsége Párizs városának republikánus képviselőivel. Alig hogy szóhoz hagyták jutni e képviselőket, és ha valamit indítványoztak, rögtön lehurrogatták őket a többség padjairól. A párizsi lakosság nagy része tehát, félve attól, hogy a nemzetgyűlés még visszaállíthatja a trónt, ha továbbra is egy távolos vidéki városban marad - azt kezdte sürgetni és képviselői által is indítványoztatni, hogy a nemzetgyűlés Bordeaux-ból Párizsba tegye át székhelyét.

E kívánságba azonban sem Thiers, sem a nemzetgyűlés többsége nem akart beleegyezni. Nagy nehezen végre a nemzetgyűlés rászánta magát, hogy Versailles-ba költözködjön át, Párizs szomszédságába. A párizsiak elégtelensége e közben folyvást nőtt. Követelték a nemzetgyűléstől, hogy állítsa vissza Párizs városának ama községi jogait, melyeket III. Napóleon az államcsíny után eltörölt. A nemzetgyűlés nem teljesíté e méltányos kívánságot, sőt a republikánusok legnagyobb bosszankodására volt császári tábornokokat nevezett ki a párizsi katonaság parancsnokaivá. Maga a kormány megtetézte e hibát, midőn a párizsi nemzetőrségnek egy főparancsnokot tuszolt fel, holott a nemzetőrség azt kívánta, hogy önmaga választhassa meg parancsnokát.⁴ A kormány végre pártkülönbség nélkül maga ellen zúdította az összes párizsi lakosságot, midőn nem hosszabbította meg a váltók lejárási idejét, és nem akart beleegyezni abba, hogy a bérlőknek elengedtesse a lakberek hátralevő és még fizetetlen összege. Nagy lelkiismeretlenség volt a kormánytól bele nem egyezni e kívánságba, mert jól tudhatta, hogy a párizsi lakosság nagyobb része elszegényedvén az ostrom ideje alatt, nem képes lefizetni lakbérét.

---

⁴ C. Thomasról, a március 18-án kivégzett tábornokról van szó.

Március 18-án végre kitört a zivatar. E napon ugyanis a kormány katonaságot küldött a Montmartre nevű városrész ellen, hogy foglalja el erőhatalommal azon ágyúkat, melyeket ott a republikánus nemzetőrség őrizet alatt tartott. A nemzetőrség azonban ellenszegülést tanúsított, míg a katonaság nagy része cserben hagyta tisztjeit, és egyesült a nemzetőrökkel. A mozgalom egész Párizsban csakhamar oly általánossá lett, hogy a kormány híven maradt katonasága még aznap este odahagyni volt kénytelen a fővárost.

A felkelők eközben elfoglaltak minden kormányépületet s a városházát, hol azonnal ideiglenes kormány alakult, mely március 26-ára általános választást írt ki oly célból, hogy a lakosság e napon megválassza Párizs városának községtanácsát. A választások köztudomásúlag a felkelő párt teljes győzelmével végződtek, s az ekképp megalakult községtanács neve: *Commune*.

A kormány s a nemzetgyűlés visszautasítva minden ajánlatot, mely kibékítésre célzott, sereget kezdett gyűjteni Versailles-ban. Másrésztől a Kommün is sok túlzásra ragadtatta magát. A vagyonosabbakat sarcolni kezdték, az elfogatások és agyonlövetések divatba jöttek, mint 1793-ban, szóval a mértéket a párizsi felkelők sem tudták megtartani. Ezzel csak maguknak ártottak, mert a lakosság egy része félni kezdvén a Kommün korlátlan hatalmától, ismét a nemzetgyűléshez szegődött.⁵

Április 3-án aztán először folyt nagyobb mérvben polgárvér Párizs falai alatt. A felkelők csapatjai Versailles-t szándékoztak megtámadni, azonban a kormány serege által Párizsba szorítottak vissza. E nap óta változékony szerencsével folyt a harc, mely újabb hírek szerint a párizsiaknak látszik kedvezni. Az elkeseredés főleg ez utóbbiak részén rendkívül nagy. A kormány oly barbársággal ágyúztatta Párizs keleti részét, hogy a németek ehhez képest még szelíden jártak el. Már is temérdek a rombolás Párizs ezen részén, és számos emberélet e pusztításnak áldozatul esett. Végre a kormány indokolhatatlan kegyetlenséggel járt el a felkelők ellen, kik közül több száz agyonlövettet.

Ily körülmények között elképzelhetetlen, hogy jöjjön létre a békés kiegyenlítés, melyet Franciaország minden őszinte barátja annyira óhajt. A nemzetgyűlés többsége legkevésbé hajlandó ily kiegyezkedésre, mert a republikánus párt meggyengítése csak az ő malmára hajtja a vizet. Királypártiak és napóleonisták kárörvendve nézik most, hogy gyilkolják egymást két párt hívei, mely párt mindegyike azt mondja, hogy ő a köztársaság érdekében harcol.

Nekünk pedig, kik távolról nézzük e szomorú eseményeket, alaposnak látszik a félelem, hogy a küzdelemben vesztes fél a köztársaság lesz. Ha a kormány győz, előreláthatólag reakció következik be, mely valamely trón visszaállításával fog végződni. Mikor lesznek már a nemzetek oly józanok és egyetértők, hogy nem áldozzák föl könnyelműen az egyszer kivívott szabadságot.

Szabad Polgár, 1871. április 16.

---

⁵ Borostyáni itt nyilván a reakciós rágalmakat visszhangozta, valójában nem voltak kivégzések.

Sz. Török János

Egy magyar vándor levelei

Párizs, március 8.

Bámul, nemde, t. szerkesztő úr, hogy innen veszi leveleimet! Meg akartam lepni azzal, hogy akit még Ausztráliában képzel lenni, s azt hiszi, hogy a bush⁶ árnyaiban kengurura, opossumra és walabira vadász, vagy a gumifa derekáról levelésző medvét és repülő mókust les - az egyszerre csak „hipp-hopp” módjára Európában teremvén, Párizsból ír. Haj, nem a fényes, vidám, élvező és örömragyogó Párizsból, melyet elhagyék - a gyászos, a levert kétségbeesésben ismét forrongó Párizsból... Párizs egészen ki van vetkezve régi alakjából... Az üzletek nagyobbára becsukván, s este a világítás oly csekély, hogy csak úgy botorkál a homályos utcákon az ember. A nép általában lehangolt s elzárkózott. Gyászt öltött itt mindenki. Eddig a közlekedés minden neme fel volt függesztve, mert a külső hidakat légbe röptették, és az utakat eltorlaszolták. Az utcák most katonasággal telvén, mely részint kertekben, részint magánházakban s az utcákon van elszállásolva. A Tuileirák fényes palotájában a pompás termekben közkatonák ödöngenek hájas bagariáikban. A kis Napóleon herceg kedvenc kertjében sátrak vannak kifeszítve, s a fák közt lovak tanyáznak. Hasonló sors jutott a Louvre-nak is, melynek udvarán égő hasábok mellett közkatonák főzik étkeiket. Az általános szükségen már nagy részben enyhítve van, de azért még mindig számos a kéregető, éhséggel küzdő ember a nép közt. Az utcákat fegyveres csapatok barangolják be, mintha csatára vonulnának, holott már megszűnt a harc.

A lakát odahagyott lakosság ismét költözködik hazafelé, a belvárosban húzódott külvárosi nép újra szállingózik vissza elhagyott tanyáiba: valóságos Szentgyörgy-napi jelenet.

Most tekintsünk el innen az ellenség táborába, Versailles-ba. Bezzeg egészen más élet foly ott! A poroszok (bár szedelőzködnek már hazaindulásra) annyira otthon találják itt magukat, mintha csak Berlin valami elővárosában volnának.

A volt császári palota betegekkel és sérültekkel van telve. A képtárt képező termeket a porosz katonák naponként látogatják, gyönyörködve, a hajdani győzelmeket ábrázoló képekben - most, hogy a franciák egykori diadalait oly borzasztóan megtorolták. - A kertben szerte kocsikáznak és lovagolnak, összevissza taposva az oly szép gyepes tereket. Mindenütt csak katonát lát a szem. A díszesebb épületeket a főbb tisztek foglalták el. A császár a városháznál lakik; Bismarck díszes nyaralóban tartózkodik, mint szintén Moltke is. A közlekedés nagyon korlátozott; az útleveleket szigorú vizsgálat alá vetik, s azok engedélyezésénél is igen tartózkodók.

A versailles-i nép még a legszerencsésebb, mert ott roppant nagy a pénzforgalom, míg a többi francia város általában zsarolásoknak volt kitéve.

Versailles-t elhagyva Sèvres-t kerestem föl, hol a gyönyörű fasorok, a bájos halomláncolat bársonyos gyepterei letarolván.

A városba bemenve a pusztításnak előbb csak kevés nyomait láthatám; de beljebb hatolva a romlásnak több-több jelével találkozott tekintetem.

A híres porcelángyár nincs nagyon összerombolva, de egészen ki van rabolva. Az utcavonal védelemre volt átalakítva. Továbbhaladva egyes házak oldalai leomolva, teteje összelövdözve, leégve, boltajtók s ablakok puskagolyóktól átyuggatva, bombáktól szétzúzva, borzalmas képet tártak elém! Azok a szép nyaralók, hol az arisztokraták és gazdag kereskedők élvezék

---

⁶ - bozót.

az enyhébb évszakok kellemeit, most elpusztult romok. E nyaralók fölött emelkedő halmot irtóztatós véres küzdelem után foglalták el a poroszok, és sáncokat hányva, melyek veszedelmes támadó pontokat képeztek a közelben levő jeles erődök ellenében.

A véletlennek tulajdoníthatom, hogy az Issy-erőd belsejébe bejuthattam. Itt roppant föld- és rőzsetorlaszok vonják magukra a figyelmet s ama szirtmeredélyek, erős falak és sáncárkok és hatalmas épületek, melyek a porosz lövegek működésére, mint pozdorja mállottak szét vagy mint kártyavár omlanak össze. Párizs alattunk terült el, s innen halomra lehetett volna lőni, kiválogatva jeles épületeit.

Az erőd alján a faluban nagyszámú 12 és 24 fontos sugárgyú van összehalmozva, melyeket a franciáktól foglaltak el, s pár nap múlva Strasbourg-ba fognak szállítani.

Az utakat mindenütt örök állják el; az elmenekült lakosok házaiban porosz katonák heverik ki véres munkájuk fáradalmait...

E napokban a németek már nagyban költözködnek kifelé, megterhelt társzekerekkel; pár nap múlva a főbb tisztek és a császár is odahagyja Versailles-t.

Párizsban jelenleg egy porosz katona sincs; a város egészen hadilábon áll; francia katonák állanak minden ponton őrt, s tesznek körjáratot lovon és gyalog összevissza. A csere útján kiszabadult fogolykatonák is szállingóznak már haza, különben, a hadizajt kivéve, a nyugalom helyre állott itt e meghódolt, végsőkig küzdött, de levert s talán újabb borzalmas vihar előtt álló népnél.

Vasárnapi Újság, 1871. április 2.

Párizs, március 19.

A templomok ajtajait fekete szőnyegekkel vonták be. Gyászba öltözött özvegyek, árvák és károsodottak ezrei sereglenek az istenházába és a szörnyű csapástól meghajolva borulnak le a mindenható zsámolyához, segedelemért esedezve. Míg az egyházakban buzgó fohász kél az ajkakon, addig a bulvárokon és az utcákon kürtök harsognak, dobok peregnek hívogatva össze a nemzetőrséget és sorkatonaságot. A város utcáit tolongó, fölzavart nép lepi el. Katonaság vonul át a bulvárokon. A St-Michel boulevard-nál a nép összetűzött a katonasággal: Montrouge-nál szintén volt egy kis csata. A Montmartre-on ágyúk vannak kiszégezve az odaszolgáló útvonalakra. A franciák fővárosa a zaj, verekedés és tolongás terévé vált. Tegnap fogták el Lecomte és Clément Tamás⁷ tábornokokat, kik a titkos komité helyiségében, a rue des Rosiers-ben lövettek agyon. Féket vesztve tolong az őrzöngő proletár és munkás nép a nemzetőrséggel összegyűlve a gyűpontokra; a hatalmat a nemzetőrség ragadta kezébe. A Buttes-Chaumont, Montmartre, salle de La Marseillaise, place des Vosges, la Chapelle, Belleville, Clichy, boulevard St-Michel s a Szajna-parti két útvonal több mint 450 különféle ágyú- és mitrailleuse-zel⁸ van megerősítve. A sorkatonaság nagyon lazán viseli magát, a néppel egyre fraternizál, sőt több helyen, szándékos összetűzésnél fegyverüket letették, s a népnek engedték át. Több helyen - dacára annak, hogy egyes vezérek és főtisztek jelentékeny seregtömböket szedtek össze és ezekkel egyes pontokat elfoglalva tartanak, Párizsban a fegyverben levő nemzetőrség és sorkatonaság létszáma az 5-600000 között áll. A köztársasági kormány és minisztérium Versailles-ban székel, hol szintén nagyszámú katonaság van összevonva.

⁷ Helyesen C. Thomas. A két tábornokot, mivel a felkelők közé akartak lövetni, a katonaság és a nemzetőrség elfogta és kivégezte. A reakciós propaganda messzemenően kihasználta az ügyet a Kommün ellen.

⁸ Kereken vontatott golyószóró.

Párizs belseje most valóságos kortestanya, csakhogy a kapacitálás borzalmasabban folyik, mint nálunk követválasztáskor szokott. Polgár, munkás, proletár és katona, mindmegannyi szónok. Egyik a köztársaság, másik a bonapartizmus mellett korteskedik. A köznép azonban leghőbb pártolója a kommunisztikus köztársaságnak, „ami a tied, enyim is” címmel.

Összefutkostam a város utcáit, bulvárait, láttam a népet százezrével özönlenni, dulakodni, gyilkolni; láttam a dühtől részegült férfiak és nők fúriáit, kik most a legnagyobb politikusok és tűzszítók; a nemzetőrséget szuronyos töltött fegyverekkel és a sorkatonaságot, irtózatot, nagyszerű káoszban, a polgárháború előestéjén. Megborzadtam e jelenetektől, s nem akarván magamat ok nélkül áldozatul dobni - összezsomagoltam, s elhagytam Párizst.

Szerettem volna Strasbourg felé jönni, de errefelé a pálya szünetel; sőt megkísérlettem egy másik vonalon elutazni, melyen a porosz szállítja zsákmányát - elmentem Orléans-ba, hol szintén föl van fordulva az egész város, és úton-útfélen német katonaság tanyáz. Ott sem érhettem célt; a vonatok katonasággal túl terhelvén, magánegyéneket, bármely nemzetiséghez tartozzanak, nem szállítanak, kénytelen voltam visszatérni. Majd Juvisy és Corbeilbe mentem, de itt sem juthattam célhoz. Végre is, miután úgyis láttam már elég összerombolt várost, szétdúlt várakat, császári kastélyok leégett üszkös omladékait, kifosztott népeket - az utolsó napokban a fékevesztett dühöngő franciák százezreit - a legkevesebb izgalmat ígérő útvonallal is megelégedtem, s az északi vaspályára ültem.

Vasárnapi Újság, 1871. április 2.

A Népszabadság

Szívén van átverve a Kommün s haldoklik; porba van tiporva a szabadság eszméje a dicső néppel s a büszke várossal.

Mit a poroszok oly kegyeletesen megkíméltek, Versailles bérenc szolgálai eltapossák.

Napóleon teremtményei, bérenc lapok s a zsarnokság uszályhordozói, és a világban oly roppant számmal viruló gyomok és szajkó módra fecsegő népszabadság-ellenes hírkövácsok firkálnak szennyes híreket, bectelenítő címeket ruházva a harmadfél hóig kitűnőleg harcoló kommün hősei és jeles férfiai ellen. S a külföldi bérenc zszurnalistákat majmolják a magyar napi- és hetilapok szerkesztői igen kevés kivétellel. A kommunisták, mondják a szajkók, nem egyebek voltak, mint csöcselék, proletár, szedett-vedett, a világ minden részéből összefutott kalandor nép.

Mi pedig ez urakat s az ellentábort kérdezzük: ugyan mondják meg, hogy az önök pártfogásába álló versailles-i had miből áll? Nemde zsoldos, igazán gyülevész s a parvenü Napóleont istenítő semmirekellőkől Mac-Mahon vezérlete alatt; ilyenek harcolnak a szabadságért, testvériségért, egyenlőségért - a zsarnokság e bérencei; tiszteljük önöknek véleményét, jó urak! de nem becsüljük.

Önök a fehér rabszolgaság megalapítói Európában.

Gúnnyal szóllanak a Kommün embereiről, hogy egy szabó, suszter, kereskedő vagy más iparos ott közöttük mint főhivatalnok, képviselő vagy tábornokként szerepelt; önök persze már annyira elbutultak a zsarnokság jármában, hogy fogalmakon kívül áll már a józan ész, humanitás és munkásság fogalma egy rothadt bárón vagy grófon alól.

A Kommün suszterje és kereskedője: proletárok! ugyan kérem, mondják meg csak, herceg Napóleon Péter⁹, a közönséges gyilkos vagy egy néprabló császár - félisten?

Az Úristen, midőn az első embert megteremté, vajon a bárókon kezdé vagy a szegény földműves és iparosokon, vagy proletárokat avagy kéjenc zsarnokokat, csúszás-mászásban meggörcsült hitvány kapcarongyokat, udvaroncokat alkotott-e?

Az ember kezdetben szabad és független teremtés volt, a földnek vad gyümölcseivel táplálkozott, halászott és vadászott; később elszaporodva földet művelt, testvérei ipart, cserekereskedést, harcot folytattak; majd az emberi gyűlölet felüté hidrafejét, gazdagság, uralom vágya által, és alakultak rablófészek, bitorló hatalmak; ezzel egyetembe a címek: bárók, grófok, hercegek, fejedelmek stb.; denique, gögös urak! az az egyszerű, becsületes, józan eszű szegény ember az alapotok; ne beszéljete és ne írjatek tehát oly gyalázatosan, oly kicsinylőleg Párizs népéről, s általában egyik-másik nemzet valódi napszámosairól.

Az, hogy a zsarnokság oszlopait, bitor épületeit és emlékeit megsemmisíték, ugyan uraim, ha önöket mint elnyomottakat setét börtönökbe, kínzókamarákba hurcolják, hol hamis tanúk, a zsarnok bérencei oly vádakot dobnak önök szemébe, mely önöket igazságtalanul megbélyegzi, megbecsteleníti, vagy honszerelmükből gúnyt üzve meggyalázzák és hóhér bárdja alatt hullanak, avagy börtönben rothadnak el - mondjuk, ha ezen zsarnokoknak, bérenceknek és zsványoknak tanyáit, bitorló törvénytelepjeit, tömlőceit és az öndicsőítésükre emelt hitvány szobrokat ledönti és felperzseli a szabadon és függetlenül gondolkodó nép -, hogy a jármot

---

⁹ Pierre Bonaparte, III. Napóleon unokaöccse, Victor Noir újságíró Napóleon-ellenes pamfletjei miatt lelőtte. 1870. január 12-én Noir temetésén 200000 ember tüntetett a császárság ellen.

széttöri, azért már barbár fékevesztett csőcselék és elítélendő rabszolgaságra? Gondoljátok meg, uraim, hogy azok a barbárok testvéreitek, s amint azokra kimondjátok a zsarnok ítéletét, hogy rabszolgaságba görnyedjenek; úgy magatokra mondtátok ki az ítéletet és lelkiileg testileg rabszolgák magatok vagytok.

Bezzeg mi magyarok is jól dresszírozott rabszolgák vagyunk, nekünk büszkeségünk a Hentzi¹⁰ és több más gyalázatunkra állított emlékek, melynek árnyában magas tetejű kalappal, frakk és bugyogóban csúszva-mászva ballagnak el az excellenciásoknak címzett valódi rabszolgák.

A Nép Szava¹¹, 1871. június 4.

---

¹⁰ Hentzi a budai vár osztrák parancsnoka 1849-ben a vár ostrománál esett el. A Szent György téren díszes emlékművet állítottak tiszteletére. Többszöri tüntetés után, végül 1899-ben az emlékművet áthelyezték a budai Ludovika kertjébe. 1918 novemberében lerombolták.

¹¹ Vasárnaponként megjelenő 48-as néplap - nem elődje a „Népszavá”-nak.

Ugron Gábor

Látogatás Kossuthnál

...Kossuth dolgozószobájában fogadott. Magas, erőteljes és még ruganyos alakja ellentmondásban látszott lenni a hatvankilenc évet egyedül eláruló hófehér hajzat és szakállal.

Megemlítvén utazásom célját: harcolni a francia köztársaságért, az előttem örökre feledhetetlen társalgás kezdetét Franciaország harca nyújtotta.

Egyetlen eset - szólt Kossuth - a világtörténelemben, hogy az egész rendes hadsereg elveszett, s mégis oly nagy erőfeszítéssel és makacssággal küzdenek. A szervezésben, vezérletben követhetnek el hibát és követtek is el, de bírálni távolból könnyű, azonban azoknak ki állhat jól, hogy helyükön nem esnek hasonló hibákba. Például szervezési hiba, hogy oly sok különböző nevű csapatok vannak. 1848-ban nálunk a nemzetőrök gyengék voltak, s mihelyt honvéd nevet kaptak, ugyanazok a zászlóaljok két hét múlva jól verekedtek. Szerencsét és kitűnőbb vezéreket kíván; de jó sorsuknak tartja, hogy nagy emberük nincs, mert az mindjárt koronát keresne. Washington mondják a világtörténelemben egyetlen karakternek, ki a trónt megvetette. Éppen ily értelemben nyilatkoztak Byron hazájában egy ebéd alkalmával, hol Buchanan, a későbbi észak-amerikai elnök és Kossuth is jelen voltak. Erre Buchanan felelt: hogy Washingtonnak a királyság nem keresésében nincs semmi érdeme, mivel, ha mert volna, feje porba hull vala.

Igen helyesnek tartja, hogy Európa minden nemzetének szabadelvű fiai sietnek a francia köztársaság lobogója alá. A francia köztársaság ma e század palládiuma¹²; ha elveszett, magával viszi e század szép álmait, és be kell várni, míg az Egyesült Államok köztársasága egyedüli s döntő vezérhatalommá nővi ki magát.

Kossuth bízik a francia fegyverek végdiadalában, s hiszi, hogy a harc Párizs feladása után is vívatni fog. A francia nép szívós; nem oly könnyen fárad ki, mint 49-ben a magyar. Aztán Franciaország az emberi szellem kísérleti műhelye; nagy a nemzet, a múltó bajokat kiheverni; ezek nem emésztik fel őt, mint a kicsiny népeket.

A 49-i rögtöni erélyhanyatlást - jegyzé meg a társalgás folyamán - nem a hamar ellobbanó hévnek tulajdonítom. Csalódhatom, de úgy vélem, hogy a baj abban volt, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat által a szoros törvényes alap elesvén, a szabadságharc eddigi vezérsillaga kialudt. A közvélemény pedig nem lévén előkészítve és megérve a köztársasági kormányformára, vezéreszme hiányában volt. Márpedig csak egy eszme képes a kedélyeket gigászi harcok felemelkedettségeig villanyozni. Az eszme eltűntével ellankad a lelkesedés. Ez okból szeretném, ha Magyarországon az elv magasztosságának megfelelő köztársasági párt alakulna, hogy lennének a jelen mellett a további jövőnek munkásai. Mert ha a kor eszméinek áramlatával haladunk, az tart fenn; ha elmaradunk, az söpör el.

Politikai Újdonságok, 1871. február 1.

---

¹² - védpajzsa.

Tudósítások Párizsból¹³

Párizs, március 28.

E hó 19-én 4 órakor Ricciottit s minket, kíséretét, Lyonban az indóháznál zenével fogadott a nemzetőrség zenekara. Nagy tömeg ácsorogta körül az indóház kijáratát „éljen Garibaldi!” kiáltásokkal fogadván. Bevonulásunk valóságos ünnep volt. Virágokat dobáltak a kocsinkba. A Grand hôtel de Lyonban ki sem pihentük magunkat, már egy díszkardot átnyújtandó küldöttség jelent meg. A tömeg előzőnlötte a Börze teret.

Közönséges szónoki mondókák kicseréltetvén, a küldöttség eltávozott, de a tömeg azért ablakaink alatt kiabált, éltetve a köztársaságot, Garibaldit s Ricciottit. Tíz óra után lett csak csendesség és mi nyugalomra hajtani mentünk a zajtól fáradt fejünket.

Éjjel háromkor fellármáz egy távirdai s egy városi hivatalnok sürgönnyel kezükben. Ez rendelet volt a belügyminisztertől, mely meghagyja, hogy Ricciotti rögtön hagyja el Lyont, valamint kísérete is, kiknek megtiltja dandárnokukat követni. Tehát reggel hat órakor Ricciotti Marseille-nak s én Chalonnak utaztam.

Chalonból Creusot-ba mentem, hol önöket érdeklőt, miután e hatalmas bánya s gyártelep sokszor volt ismertetve, csupán annyit jegyezhetek fel, hogy az azelőtt tízezren felül emelkedő munkáslétszám, ma alig hatezer, a tizenöt kohóból nyolc működik csak, s minden ágban arányos a pangás. A háború! a háború! mondják, ha okát kérjük. E gyárhelyiség a háború folyama alatt mindennap két ágyút, egy golyószórót állított elő, még vagy negyven most is munkában s ugyanannyi raktározva van.

Creusot-ból¹⁴ jövén, mindenki azt kérdezte tőlem: csendesek? nem lázadtak fel? Nem bizony, s értem is, hogy nem revoltálnak, mikor egy ezred sorkatona s két század dragonyos őrzi őket, nehogy a foguk fájni kezdjen.

Dijonba érkezve elszedték kardjainkat a vigyázatos poroszok, kik úgy őrzik a vasút minden ágabogát, mintha folyna a háború. Huszonötödikén még itt voltam, és semmit sem láttam, hallottam Frigyes Károly Lyonra menéséből, amit az itteni lapokból olvasok; sőt huszonhatodikán Dijontól Párizsig semmi, éppen semmi porosz katonai mozgást nem észleltem. Miért hajlandó is vagyok a párizsiak említett rémhírét határozottan hamisnak tartani.

Fontainebleau-nál rendőr jelent meg két zsandárral, és minden katonát kiszállítottak, ki Párizsba lett volna menendő. Én polgári ruhámban, kardomat az ülés vánkosai alá rejtve, hallgattam s a vagonban maradtam szerencsésen. Innen két bajor tiszttel utaztam két állomást, kikkel szóba bocsátkozván, nem győzték nekem eleget dicsérni a „deutsche courage”-t¹⁵ (elfeledték, hogy németül szavuk sincs reá, s amit használnak - francia).

Párizshoz közeledvén az eddig majdnem üres vonat teljesen megtelt, és igen sok vasárnapi kiránduló más vonat érkezéig lemaradt. Párizsban az indóháztól nem messze, az erdő alatt

---

¹³ Ugron Gábor több lapnak küldött tudósításokat. Ezek a postai nehézségek miatt kb. egy héttel később jelentek meg, ugyanakkor a külföldi lapokból átvett hírek késedelme 2-3 nap volt. Ugronhoz magyar lapok nem jutottak el, így csak hazatérése után tudta megállapítani, hogy a küldött anyagból mit publikáltak. Tudósításainak egy részét egy év múlva jelentette meg a kolozsvári „Magyar Polgár”, amikor Ugron Udvarhelyen képviselőnek lépett fel.

¹⁴ A Creusot-ban 1870-ben kitört sztrájkot katonasággal kegyetlenül leverték.

¹⁵ - courage - bátorság.

megálltunk, mert a felkelő nemzetőrök kutatták ki a vonatot, fegyvert keresvén az utasoknál. Az első helyet s így engem is megkímélték.

Az indóházban kardommal kezemben kiszállok, egy nemzetőr nagy szemeket meresztve kezd kísérni a málhakiadási terem felé mentemben. Az elsőhöz második, ehhez harmadik csatlakozik és így tovább vagy 8-10-ig. Manőverjük már mulattatott, mikor egy „citoyen”¹⁶ a kardomat kéri. Mire kell? kérdem. Nem szabad fegyverrel Párizsba menni, felelik nekem. Azt gondolom, szabad államban minden polgár viselheti fegyverét, és Franciaországot ilyennek tudtam. A komité rendelte így. Miféle komité? A Központi Komité¹⁷. Ekkor a fejüket összedugott nemzetőrök körül egész csödület volt, s a láthatáron egy hadnagy is feltűnt saját fontosságától áthatott képpel. A hadnaggyhoz fordulok, megmondom, hogy garibaldista voltam. Igazoló leveleimet kéri. Ezeket megmutatván, a százados elé vezet, ki kardomat meghagyja. Visszatérve, előbbi faggatóim a Garibaldi név varázsára jó barátokká alakultak át. Málhámat kivették, kocsira tették, a megcsalni akaró kocsist lehordták, s kezemet jól megszorongatva elbúcsúztak.

27-én reggel legelső teendőm volt az elbarikádozott helyeket megtekinteni. A place de la Bastille-ba nyíló minden utca el volt járdakövekkel torlaszolva. A közepük ekkor ki volt bontva, a szekerek közlekedtek, az örök azonban mellette sétáltak. A Saint-Antoine-ban a vasúti viadukt alatt az utcák eltorlaszolva voltak, de éppen akkor több helyt a járdaköveket helyükre rakták vissza.

A place Vendôme és a rue de la Paix torkaiban másfelől magas járdakő és téglatorlaszokkal van elzárva, melynek alakja félkört képez. Az oldalakon ablakok vannak hagyva, melyeken egy változatos termetű ágyú kandikál ki az utcára. A téren átmenni akarókat szuronyos örök mind visszautasították. Engem pedig vörös kabátomban bebocsátottak. A tér igen különös látványt nyújtott.

Négy zászlóalj nemzetőr tanyázott gúlába rakott fegyverei mögött. Ott helyben rögtönzött lobogó tűz mellett főzögettek. A bort sem kímélték kiabálásra kész torkuktól. Soraikat nem egy sorkatona tarkázta. Ezek a nemzetőrök igen boldognak érezték magukat; kikapják 1½ frankjukat (a rendes sereg egyet kap), fegyveresen sétálnak, esznek, isznak s nem dolgoznak. Nem is bánnák, örökké fölkelés lenne is. A Tuileriák kertje be van csukva. Kívülről csak a deszka lóistállók ott felállított sorait lehet látni. A rue de la Paix minden boltja be van csukva. Mellesleg megjegyzem itt, hogy a nagyobb ékszer és banküzletek mind be vannak zárva, s több más, még igen sok könyvkereskedés is; pedig aligha megrabolnák a felkelők.

Délután a Montmartre csúcsára szándékoztam felmenni. A boulevard Montmartre sétálói közt egy mágnás fiatal hazánkfiát találtam, kivel közölvén szándékom, csatlakozott hozzám...

A tetőn a kávéház markotányosnői mosolya üdvözölt. Honfitársam levén kalapját, barátságos csevegés közt azt veszem észre, hogy nagyon furcsa fintorokkal kacsintgatnak kalapjába. Miért? A grófi korona miatt, mely B. E. kezdetével bélésére volt aranyból varrva. Magyarul figyelmeztettem, hogy tegye fel kalapját. Egy-egy pohár konyak kiürítése után az ágyúpark megtekintéséhez fogtunk, hova egyik markotányosné is elkísért, ki minden harmadik mitrailleuse-ről tudta, hogy az ő zászlójukhoz tartozik.

Montmartre egyik terén, melyet erős őrség tartott megszállva, egy lengyel származású főhadnaggyal találkoztam, kit az armée des Vosges-nél¹⁸ ismertem, s kit egyszer, mivel a vén fickó Bem hadjárataiban is részt vett, s egy pár magyar szót is tudott, megvendégeltem volt.

---

¹⁶ A nagy francia forradalomban szokásos „polgártárs” elnevezés a Kommün idején feléledt.

¹⁷ A nemzeti gárda (nemzetőrség) Központi Bizottsága volt ezekben a legfőbb hatalmi szerv.

¹⁸ - vogézi hadsereg.

Vén kalandorunk térparancsnoki tisztképpen szerepelt. Szándékomat közöltem vele, s mindjárt maga kezdett felfelé vezetni. Az őrség kocsmárosának bemutatott, kit mint a komité tagját ismertetett meg velem. Innen hárman elkezdettünk felfelé mászni. Honfitársam cilinderét s elegáns ruházatát bizalmatlan, az én vörös blúzomat ragyogó szemmel vizsgálták. A hegy közepén egy kapitány, ki se nemzetőr, se karddal ékített nem vala, utunkat állja: hogy mit keresünk itt? Hadnagyunk azt kérdi: hát ki az úr? És összepörölnek. A főhadnagy visszaszalad az őrséghez, és négy szurony között bekísérteti a kapitányt. Ezen incidens után nyugodtan folytattuk utunkat.

A Montmartre csúcsa három egymás fölött emelkedő síkból áll, melynek széleit újon ásott könnyű harcgátak szegélyezik. A legalsó sík üres, az őrség leszámításával, a második s a legfelsőbb pedig ágyúkkal, bombamozsarakkal és mitrailleuse-okkal van sűrűen megrakva. Az ágyúk különböző nagyságúak, 24-34 fontosig. Golyószóró is van háromféle, császársági ágyú nagyságú, sok apró puskagolyókra készítve, négyszegű és kerek. Aztán az újak, melyeket hajtani kell, s a központi tengely körül forgó nagy csője egyenkint, de gyorsan egymás után sül el. A töltényt egyenkint egy szájba eresztgetik kézzel, s az már magától a csőbe megy s a forgatáskor elsül. Ezen tüzéségi darabok mind újak, van olyan is, amely még bevégezve sincs. Szám szerint 193-at mondott az őrség hadnagya. Egy más nemzetőr, ki mutogatott mindent, egy ágyú töltését akarta megmagyarázni, először sikerült, de úgy találta csukni, hogy kinyitni többet nem tudta. Erre az ártatlan imígy mentegetőzött: előbb el kell sütni, s aztán kinyitható mindjárt. Én az üres ágyút nézve, bátor voltam ezen állításban kételkedni, azonban biztosított, hogy ezek így vannak készítve, ő tudja.

Ágyújuk a montmartre-iaknak van elég, de tüzerük nincs. Ezen emelkedett csúcsról egész Párizs dominálva van. Párizst mikor tetszik összelőhetik, egyebet nem is tehetnek, mert ezen csúcsot ostromló katonaság ellen a magasan fekvő ágyúk nem használhatók, miután fejük fölött mind elrepülnek a golyók, hozzáadván a pozíció magasságához a golyók ívalakban rajzolódó röp pályájának emelkedését is.

Lejövet a vezérkarnak akartak bemutatni, mit én a késői idővel (majdnem 7 óra volt) utasítottam vissza. Egy tiszt ekkor felkért, mivel Gambon polgárt, kit Garibaldihoz küldöttek, a korzikaiak¹⁹ elfogták, írnék a szabadság veterán bajnokának, hogy jöjjön Párizsba...

Ellenőr, 1871. április 5.

Párizs, március 29.

A március 26-iki urna köré valami 180000 választó gyűlt. Majdnem a fele, mint a múlt év novemberében. A választás csendesen, zavartalan folyt le reményen felül. Na de a szurony rémuralma nagyobb is volt mint a császárság alatt. Tegnap délután volt a szavazás eredménye kinyilvánítandó. Siettem a szigetre, hogy lássam, mi történik a Hôtel de Ville²⁰ előtt. Míg másoknak a szurony hegyét mutogatták, én megszólítás nélkül sétálhattam be, garibaldianus egyenruhám valóságos passepartout.

Fél háromkor érkeztem a térre, melyre már 12 óra óta zenével, dob, trombita zajjal a külvárosokból vonultak a nemzetőrök. A tér szépen volt ékítve, IV. Henrik vállán vörös palást lengett, melléje a köztársaság szobra volt állítva, ha jól néztem fehér márványból vörös frígiai sapkával s ugyanolyan övvel. A trofeumot hat vörös lobogóból alkották. Az emelvény a Comité Central s a Commune tagjainak volt fenntartva.

¹⁹ A korzikaiak voltak Napóleon leghívebb katonái.

²⁰ - városháza.

Még nem volt háromnegyed négy, mikor a városháza előtt eldördült az ünnepély első ágyúszava. Erre rögtön felelt a Montmartre egyik érctorka, percenként váltva szót egymással.

Négy órakor már valami kétszáz zászlóalj lehetett felállítva a Városház téren, a rue Rivoliban, a parton, a Tuileriák előtt s a boulevard de Sébastopolon. A nap fénye 150-180000 szuronyon törve meg nem csekély gyönyörűségére volt a katonásdiba szerelmes szememnek. A fegyveres tömeg némely ágyúlövést mintha barátságosabbnak, lelkesítőbbnek talált volna: «Vive la République!» «Vive la Commune!» kiáltással kísérte. A Tuileriák mogorva büszke fala oly komolyan hallgatott, nekem úgy tetszett, mintha reminiscenciáinak²¹ élt volna ezen pillanatokban. Aztán reá zúdult néha a Marseillaise egy-egy versszaka. Zúdult, írák, mert nem volt abban összhang, csupán az összesség hangja.

Az ágyúlövések az ünnepély kezdetét hirdették. S a Comité Central s a Kommün tagjai megjelentek mind nemzetőrségi egyenruhában, vörös övvel derekukon, és sipkáikat megemelve üdvözölték a „Vive la Commune!” „Vive la Commune!” kiáltókat.

Assi polgárt megválasztottnak jelenti ki a Kommün. A kiabálás megújul, s talán vége sem szakadna, ha a zenekar a Marseillaise-t rá nem zendítené.

A komité egy tagja felolvassa kerületenként a választottak névsorát. Ezt két szónoknak a népnek hízeltő beszéde követte. Ezek után a nemzetőrségi zászlóaljok eldefilírozása²² következett a Kommün tagjai előtt. Kik elvonulva éltették a Kommünt, a köztársaságot, már fele elvonult volt, mikor egy nemzetőr észre vesz engem vörös egyenruhában, s „Vive Garibaldi!” kiáltással üdvözöl. Erre minden század utána kiáltotta, míg kifogytak, én meg ünnepélyes arcot öltve sipkámat mindig megemeltem. Hogy is ne örvendettek volna nekem, mikor nekik szuronyaik hegyére csak oly pici darab vörös posztó volt szúrva, mint amilyen nálunk a békát fogják, s én meg egészen vörös voltam. Flourens urat is mutatták a távolban ki egy szép lovon ült, melyről megjegyezték, hogy Clément Thomasé, a főbe lőtt tábornoké volt volna. S aztán mesélték, hogy szép szakálla volt Flourens polgárnak, de levágta, nehogy megismerjék s a hóhér kötele súrolja le.²³

A nemzetőrök egy kis vörös lobogó mellett a nagy nemzeti színűt is viselték. A középületek nagy részén csupán vörös van. A nemzetőrség fegyvere legtöbbnyire elöltöltő, csak a lefegyverzett sorkatonaság fegyvereivel fölszerelt zászlóaljoknak van chassepot-juk.²⁴

Este a mairiek²⁵, a Hôtel de Ville, a Tuileriák, a Louvre, több laktanya ki volt világítva. Az utcák üresek voltak, hideg szél fútt. Így lőn fegyverek zajában proklamálva a Kommün. Vajon beteljesedik-e rajta: „Ki kardot húz, fegyver által vesz el.”

Gyors-Posta, 1871. április 6.

---

²¹ - emlékeinek.

²² - vonulása.

²³ Gustave Flourens az október 31-i felkelés egyik vezetője. A felkelés leverése után bebörtönözték, majd az 1871. január 22-i tüntetés során kiszabadították. A sikertelen megmozdulást követően illegálisba vonult. Az ellenforradalmi kormány in contumaciam halálra ítélte, ezzel függhetett össze a szakáll lenyírása. - Egyébként minden képen szakállal ábrázolják.

²⁴ A porosz-francia háború idején használt, a tervezőjéről elnevezett puska.

²⁵ - elöljáróságok, polgármesteri hivatalok.

Párizs, 1871. március.

Trochu tétlen magatartása az ostrom alatt bizalmatlanságot keltett a nemzetőrök közt, kik ellenőrzés és önügyeik megvitatása végett egy Központi Bizottságot (Comité Central) választottak zászlóaljanként. Bár a Központi Bizottság csekély képzettségű iparosokból állt, hatalommá nőtte ki magát a végtelen bizalom befolyása alapján.

A megadás feltétele szerint a nemzetőrség fegyverben maradt. A béke megkötése után, mikor a nemzetgyűlés (assemblée) bizalmatlanul Versailles-ba tette Párizs helyett székhelyét; a bizalmatlanság bizalmatlanságot szült Párizs polgárainál. Ugyanekkor a nemzetőrség lefegyverzéséről is hírek keltek szárnyra. A komité ezt készpénznek vette s egy szép reggelen ez ellen magát megvédendő, a város különböző részeiben telepekbe rakott ágyúkat elfoglaltatta a nemzetőrséggel, Belleville, Montmartre Párizst domináló csúcsaira szép rendbe felvonatta, és erős őrséget rendelt melléje.

A szakadás megvolt. A komité mint politikai, sőt állami hatalom kezdett szerepelni. Ebben volt az első hiba. A kormány meglepetésre meglepetéssel akart felelni, ez volt a második hiba, és ő lett meglepve, midőn március 18-án az ágyúk elfoglalására kiküldött sorkatonaság a nemzetőrséggel összefraternizált. A külvárosi nemzetőrség elfoglalta a várost, lefegyverezte a katonaságot, a kormány pedig Versailles-ba szaladt. Ez a forradalom kezdete, mely már egy hét óta dúló polgárháborúba bonyolította Franciaországot.

A polgárháború párizsi katonáit óhajtom a kedves olvasónak bemutatni, oly híven rajzolva őket, mint bírom.

A nagy csoportozat első alakjai a nemzetőrség tüzérei, kik nem újdonszülöttek, már az ostrom alatt éltek, csak nem működtek. Most számuk szaporított. Voltaképpen dandárokba vannak összefűzve, azonban mindenütt csekély számban, legtöbbszörre egy ágyúval lépnek föl. E körül is a lón ülők, a takarítók, újoncok, mint lovaik. A tüzemester rendesen régi kiszolgált tüzér vagy áttallott sorhadtüzér, tengerész, kik mindössze is csekély számban vannak a négyszázon felül rugó ágyúk- s golyószórókhoz.

Az újonctüzérek újonclovak is, kiknek mindegyre meggyűl bajuk az omnibuszok, bérkocsik, terhes szekerek előtt újoncozott lovaikkal. Ott egy tüzér, kit lőszer sürgetés végett futárnak küldöttek, a régi jó világra visszaemlékező bérkocsi elé került hátí ló táncolására félénken annak sörényébe, s a nyeregkapába kapaszkodik, és mire az utca közönsége odasiet segélyére, megcsikózott a paripa. Itt a szegény párok fülei előtt ismeretlen csörömpölése az ágyúnak nyugtalanítja lelkiismeretüket, s a régik is forradalmi hangulattól ösztönözten, ágyút, lovast vakon elragadnak. Mások békeszeretetüknek fényes tanújeleit adják, mikor a csaták véres mezejéről megszökve, hazáig futnak, ha a kapuknál fel nem fogják őket. Öreg katonák szokásuk szerint maguk is megráfálják az ifjúkat, kik ezt szíves leereszkedésnek veszik. Zsoldjuk, élelmen kívül, naponként 3 frank.

A tüzérség egyenruhája sötétkék színű sipka vörös szegéllyel, mely magasabb, mint a gyalogságé, és két keresztbe fektetett rézágyúval van díszítve. Hasonszínű és szegélyű frakk, melynek két szárnyát, mint a fecskeszárnyú lepkének, egy-egy vörös gránát ékíti; némelyeknek azonban spencere van. A nadrág színe egyez az előbbiekkal, s ezt vagy lovassági csizmákba rejtik térdig, vagy szép szívalakban kivágott bőrrel van az térdig behúzva. Oldalt a vörös szegélyt két egy hüvelyk széles vörös posztószalag élénkíti. Vállukon fehér szíjas tölténytáska van átvetve.

A gyalog nemzetőrség számát tudni nem lehet, mert igen sokan nem szolgálnak, vagy el is menekültek Párizsból. A zászlóaljak számát ők sem tudják, mivel van számozott és nem

számozott is. Aztán az újból felállítani kezdett „bataillon de marche”²⁶ is az újon elrendelt sorozás folytán mindennap változik. Amilyen rend köztük van, alig ha tudja létszámukat maga a hadügyminiszter is. A nemzetőrgyalogság sorai közt ritka a volt katona, s aki van, bizonyosan tiszt, kapitány, őrnagy legalábbis. Tábornokaikat vagy kontár festőből, mint a fogoly Henry, vagy könyvtárussegédből, ki exőrmester, mint Bergeret, mondva csinálták. Nemigen található sorhadtest köztük, aki volt tiszt, az nagyobbára önkéntes csapatban szolgált, vagy éppen valami kóbor kalandor.

A nemzetőrgyalogság egyenruhája: fekete kabát, vörös szegély, fehér gomb, ugyanilyen sipka, a zászlóalj számával. Ebből már láttam 273-ast is. A pantalló fekete, némely zászlóalj-nál szürke, egy vörös posztógalanddal oldalt. Köpenyük rendszerint fekete volna, de mióta a katonasági raktárak kezeik közé estek, a sorhad szürke köpenyével kímélik a magukét. A tisztek egyenruhája ugyanaz, mint a közvétezeké, csak hogy a rangjelző ezüstszinórok karjukra és sipkájukra vannak varrva. Fegyverzetük az ostrom alatt elöltöltőkből, vagy a mi venzel rendszerünkhöz hasonlító átalakított lőfegyverekből, szűrő vagy vágó szuronnal állott. Most a párizsi több mint 25000 mobil s három ezred lefegyverzése s a katonai raktárak felferése után majd a fele a nemzetőrségnek vágó szuronyos chassepot-val van ellátva. A tisztek gyakran kardjaik mellett egy puskát is visznek, s övükből a revolvertől a régi kovásig mindenféle apróbb, nagyobb fajta pisztoly dugja ki fejét. A nemzetőrség napidíja 1½ frank.

A virágvasárnapi támadás óta toborzák a szabadlövészeket (franc-tireurs), kik igen különbözően vannak egyenruházva. Leggyakoribb a nálunk tirolinak nevezett alakú kalapfőveg, nemzetőr-egyenruha s egy szürke, combig érő gallérköpeny. Mondanom se kell, hogy soraik közt igen kevés a régi szabadvadász, értem a porosz háborúból. Ezeknek mint a nemzetőrség könnyű gyalogságának kellene szerepelniök. Amint egy század felszerelve van, viszik a tűzbe.

Nem ritkán lehet látni a nemzetőrök sorából kirikítani egy-egy vörös nadrágot, ezek a vörös nadrágosok átalakított sorkatonák, kik mióta az elfogottakat főbelövik, letépik számos gombjaikat, eldobják vörös sapkájukat és át kezdenek öltözni nemzetőrnek.

A zuávok²⁷ is levetik festői öltönyüket, melyet oly délcegen hordottak. Többnek ez inkább fáj, mint a halál, benne marad. A Szajna páncélos kis ágyúnaszádján serénykedni, az erődök és torlaszok ágyúinál célozni látunk tengerészeket, kik vitézségükért már az ostrom alatt kedvencei voltak a népek. Most már éppen tenyerükön hordják az átállottakat.

Volt nekünk az armée des Vosges-ben Garibaldi alatt több „guide de Garibaldi” nevű lovas-századunk. Az utolsó időben került azok közé egy olasz, ki orvosnak mondta magát, és sok fillentéséért, például: hogy ő egyenesen Bécsből menekült, mert párbajban megölt egy gróf Festetichet, s hogy a múlt évben 32 párbajt vívott, nevezetes emberré vált. Mi mosolyogtunk lovas közemberünk fillentésein és köztünk „blague docteur”²⁸ volt a neve. Itt Párizsban egyszer nagy kardcsörtetve találom mint hadnagyot. Kérdem: hogy került ide? mit csinál itt? Ő meg elbeszéli, hogy idejött majd minden pénz nélkül. A 18-iki forradalom sikerül. Ő jelentkezik, mondja, hogy „guide de Garibaldi” volt. Éppen ez időben mindig Garibaldival fantáziroztak, kaptak a jelentkezőn, s hadnagynak kinevezve, felhatalmazták elbocsátott guide-társaikat összegyűjteni. Össze is szedett vagy 25-30 guide-t egy századnak, melynek már kapitánya is van, s a Hôtel de Ville-ben tanyáz. Öltözetük vörös ing, kék öv, vörös posztó-

²⁶ Szó szerint menetzászlóalj, tulajdonképpen menetszázadok.

²⁷ Kabília zuáv törzséről elnevezett gyalogosok. A zuáv zászlóaljakat eredetileg Algériában szervezték 1830-ban.

²⁸ - lódtító doktor.

kalpag, világosszürke nadrág vörös kettős szegővel. Futári és díszlovagi szolgálatot végeznek. Csata téren még egyet sem láttam belőlük. Kalpagjukból vagy toll áll ki, vagy fekete lófark csüng le. Az új keresztségben hívják pedig őket: *la garde républicaine*-nek.

Mulasztás volna meg nem emlékezni a harcosok önfeláldozó, a nemüket felülmúló markotányosnőkről. A képen látható ruházatuk egyszínű s díszítésű a nemzetőrgyalogságéval. Vannak, kik nadrágot és csizmát hordanak; legtöbbször fegyver van vállaikon, és a zászlóalj élén a trombitással mennek. S nem igen hagyják el e helyet a golyózáporban is. Vagy öt-hat esett el a múlt hét csatáiban, lelkesítő példát adva a férfiaknak. Egyről éppen - mert mindegyiknek vagy férje, vagy szeretője van a zászlóaljban - felemlítették a lapok, hogy a Mont-Valérien golyószórói tüze egy hadnagyot is elsöpört a többi között, és a markotányosné, míg mindenki szaladt, ott maradt a hadnagy mellett, míg ez kiadta lélegzetét.

Magyar Polgár, Kolozsvár, 1872. október 17. Képek Párizs 1871-i forradalmából.²⁹

Párizs, 1871. március 30.

Most érkeztem Versailles-ból. Jártak önök valaha egyik ellenséges táborból a másikba? Ha igen, tudják, mit élveztem.

A nyugati vaspálya udvarából indultam, melyet a nemzetőrök tartottak elfoglalva, kik minden máhát megvizsgáltak, hogy nincs-e benne fegyver elrejtve; s nagyon vigyáztak, nehogy Párizsban levő katona megszökjék. Miért? Na, mert ezek hadifoglyaik. Az överőd földkunyhóit (kazamata) a nemzetőrök lakták, hatalmasan lobogó tűz körül sütkéreztek. Az őr pedig komolyan lépdelt a falzat élén, néha elmerengve a 15-20 öl mélység fölött. Bizonyosan azon töri fejét, mekkorát esnék, ha lepottyanna úgy véletlenül a Kommün tiszteletére. Azon Kommünéra, mely tegnapelőtti megválasztása ünnepére azt mondta: fiat lux!³⁰ és illuminálta magának a középületeket.

Másodszor az Issy-erőd mellett állottunk meg. Visszatekintve Lótné önagsága gyengesége- s a levelező kötelességérzetéből, mögöttünk láttam egyes házak előtt sétálva a nemzetőrség előőrseit. Az erőd ormán is csillogott egy szurony és sötétlett egy ember, ha nem csalódtam, tengerész. Az erődöt és környékét csúfosan megtépázták a porosz bombák, de másutt nyomát sem látni a hírhedt újságolt porosz kíméletlenségnek. Ha nem a poroszokat okozták azért is, hogy a kőterek falán a gyalogság használatára réseket vágtak. A gyönyörű parkok fái büszkén hordják koronájukat, csupán két helyen tűnt szemembe két fa, amelyiknek elhordta a golyó a fejét.

Bellevue-nél kezdődik a párizsi menekültek hazája. Itt láttam a legelső, de rajjal járó zsandárt, kik az indóházat őrizték és Bellevue szélső házaiban előőrsöket állítottak fel. Innen Versailles-ig nem egyéb minden lakott és lakatlan ház, mint laktanya.

Olvashatják önök a párizsi lapokból azon panaszt, hogy a kormány az élelmi szállítmányokat visszatartja, s Párizst porosz módon éhséggel akarja megszelídíteni. Ez nem való. Legalább egy gazdag párizsi mászáros útitársam biztosított: hogy egy nyáj juhok tegnap kapott.

Versailles-i pályaudvarból a nőket igen, de a férfiakat nem eresztették ki; mindenkinek igazolni kell magát, egyik választójegyével, másik isten tudja mivel, talán egy jó vastag gorombasággal, s én útlevelemmel. A szabad légre jutás egy negyedórai tolongás mulatságába került. Milyen jó alkalom egy beszélyírónak. Egy papa megérkezik kedves és szerelmes

²⁹ A Kommün idején megírt és elküldött, de utólag közölt cikksorozat.

³⁰ - legyen világosság!

leányával. A kisasszony kimehet. A papa visszamarad. Ez tolong és tolong, hogy minél kevesebbet várjon kedves M...ja. Mikor megszabadul, az angyal nincs sehol, elvitték a poroszok, vagyis jobban mondva egy szép fekete bajszerű fiatal ember, ki kocsival várt rá. Keresheti, míg megkapja a Montmartre csúcsán.

Versailles-ba én az assemblée kedvéért jöttem. Ma nincs ülés. Jó, itt van az idegenek kalauza, ez a palotát, s a múzeum osztályait ajánlja megnézni. Kibontom a palota tervrajzát. Nézzük meg hát a Galerie des Batailles-t.³¹ Oda megyek. Egy zsoldár megállít, hogy mit akarok. Mondom, hogy a Galerie des Batailles-t a... - Itt a pénzügyminisztérium van - vág közbe, azt tessék a hadügyminisztériumban keresni, rue des Réservoirs 19. - Merci bien³², s mentem a másik szárny földszintjének, hol tervrajzomban a Galerie de l'Empire³³ volt megjelölve. Egy tengerész állt őrt. Kérem ezt, hogy megnézhető-e a G. de l'Empire. Ez szíves volt megmagyarázni, hogy most köztársaság van Franciaországban, s „pas de l'Empire”.³⁴ Mikor a jóakarató magyarázat közben elfordult az ajtó szárnyától, láttam egy negyed ív papíron feketélni, hogy mikor van hivatalos fogadtatás a tengerészminisztériumban. E kettős kaland után rájöttem, hogy a kastély minden részét a kamara s némely minisztérium foglalta el ideiglenesen, és a bölcs Baedeker sem tudna a felkeléshez alkalmazott kalauzt írni.

Versailles népe igen katonás. Négy emberből három katona, s ki nem katona, az becsületrendlovag. Igazán ekkor láttam, mennyi becsületes emberre van Franciaországnak szüksége! Mint régi zamatossággal írták, sok úri nép s cifra cselédség (egész a cocotte-okig) serénykedik ura, egyik Thiers, másik ennek szolgálja körül. A párizsiak persze, mint mindig, kíváncsiak, s kilátogatnak seregesen.

A place d'Armes-n kétfelől két-két üteg ágyú körül gyalogság áll őrt. A Grandes Écuries³⁵ udvarán vagy 80-90 db ágyú és ugyanannyi töltényszeker van sorjában. Az avenue de St-Cloud fái alatt sátrakban a tüzéség cövekhez kötött lovai mellett tanyáz; az avenue de Sceaux során pedig a gyalogság. A laktanyák zsúfolván katonasággal. S a városon kívül fekvő téren is sűrűn fehérlenek a sátrak, és sürgölődnek a harcosok.

A katonaság egy frank zsoldját felével emelték, mert igen sokan ide hagyták a frankot, s elszöktek Párizsba 1½ frankot húzni. A párizsi nemzetőrök két ide retirált nemzetőrzászlóalja is parádírozott a place d'Armes-n.

A Fontainebleau s más vonaloknak a Thiers rendeletében kijelölt pontjairól a szabadságolt katonákat Versailles-ba hozzák, s az intendatura szoros felügyelet alatt tovább küldi őket.

Holnap újból Versailles-ban leszek. Remélem jegyet kapok, s ha valami érdekest észlelek, vagy újságot megtudok, rögtön meg fogom írni. Kissé nehéz dolog, mert a kérdezősködés gyanús mesterség Versailles-ban, a hallgatás vagy a felkelők szidalmazása szívesen hallgattatik, sőt még feleletre is méltattatik. A versailles-i sereg számát 50000 körül mondják.

Magyar Polgár, Kolozsvár, 1872. október 10.

Képek Párizs 1871-i forradalmából.

---

³¹ - Katonai galéria.

³² - köszönöm szépen.

³³ - Császári (birodalmi) galéria.

³⁴ - nincs császárság.

³⁵ - lovassági palota.

Párizs, április 2.

Mára volt a Kommün megünneplése hirdetve. Meg is tartatott vérvörösen. A reggeltől délig másodpercenként hallatszókó ágyúmorajból milyen kevesen sejtettük, hogy azt hirdeti: a Kommün születésének ünnepe a kimúlás angyalának ünnepévé változott;... a mai összejutkozás csak kezdete egy nagyobbaknak, egy polgárháborúnak.

A kiegyezésnek annál inkább lett volna helye, mivel Thiers tegnapi versailles-i kiáltványa szerint a mozgalom vidéken le van lohadva. Azt megkísérteni is csak úgy félvállról merték...

A dologra! Tíz órakor délelött térvén vissza Meudonból, hova leveletem postára tenni rándultam ki, Versailles-ból jövöktől értesültem, hogy reggel 8-tól folyt a csata Neuilly körül. A „Ceinture” vasútján³⁶ Auteuilbe érkeztem, de itt a kapu csukva, s őrzik. A neuillyi kapu tárva; éppen akkor robog egy hegyiüteg rajta ki. Az avenue de la Grande Armée-n lélekszakadva szaladgálnak, hol egyenruhában, hol anélkül a legkülönbözöbbszámú nemzetörök, fegyverükkel kezükben. A szomszéd városrészekben folyton hangzik a riadó, melyet, mint mondják, egy órája vernek.

Dél van. Neuillynek indulok; nyomomban több, különbözö ürméretü üteg igen sok rendes katona által kezelve. A lovakat, mondják, az omnibusz társaságtól vették el. Gyorsmenetelében a 155. zászlóalj egy százada megállít, s visszatérésre int, mivel ök is visszavonulóban vannak. Mellettük sietett a csata színhelyére az Ambulance de la Presse, melynek kocsijából derék irgalmasok nyírott feje látszott ki, s ezeket rövid időközrel követték a nemzetközi egylet szekerei.

A Versailles-ból jövö csapatok 8 órakor egész Courbevoie-ig nyomultak elő, mintegy ötezren sorkatonák, gardiens de la paix, új nevü sergent de ville-ek és a garde republicain zsandárokból alkotva. Csatavonalba kibontakozva nyomult a gyalogság mitrailleuse-zel elő, ütegeik a courbevoie-i kerek dombon voltak fölállítva.

A nemzetörök 155., 118., 93., 119. s egy ötödik zászlóalja magát összeszedte hirtelen. A 93. zászlóalj „Vive la République! Vive la Commune!” kiáltással levegöbe lövi fegyvereit, a szemben álló sorkatonaság ugyanezt teszi. A sorkatonaság elé a zsandárokat rendeli nyomulni a vezénylő, kik irgalmatlanul közibepuskáznak a 93-nak; ez megdézsmálva viaszszalad. Erre a többi zászlóaljak tűzharcot nyitottak, melyben a számosabb s hátultöltővel fegyverzett versailles-i had előtt elöltöltőikkel (mint már írtam) meghátráltak, vagy 50 sebesült és halott veszteséggel.

A nemzetörök a pont de Neuilly mögé vonulnak, azt torlaszokkal erősítik. Ide már több zászlóalj érkezik segélyükre a boulogne-i erdökből. Gyorsan ebédelek Sablonville egyik kocsmájában. Két órakor viaszszatértek a vert had előcsapatai, a Marseillaise-t énekelve s a nemzeti mellé vörös lobogóval, mintha mi sem történt volna. A neuillyi hidat, mivel az ellen-ség folyton nő és Courbevoie-ból domináltatik, oda hagyandják a csapatok.

A versailles-iak veszteségét csekélynek mondják. Állítják, hogy az ott vezénylő zsandárezredes elesett volna. A nemzetörök sebesültjeinek nagy része az ellen kezei közt maradt.

A Mont-Valérien sorkatona őrsége hallgatott, néző szerepet játszva, hogy mulatott e vagy sírt, nem tudom.

A nemzetörök a városba húzódtak vissza s a kapuk bezárattak. Délután 5-től fogva pereg a dob, harsog a trombita riadója. A nemzetörzászlóaljak mind elhúzódtak, bámulatra méltó rend s a pillanat komolyságát megillető fegyvelemmel a jobb parti városba. A Champs-Élysées, a Tuileriák kertje, a Carrousel és legelöl a place de l’Etoile valóságos tábor, milyennek a

---

³⁶ - körvasút.

Vendôme terét már ismertettem. Holnap legkevesebb 150000 emberrel kezdenek a halál munkájához.

Párizsnak nyughatatlan lesz álma. Hány szív szorong azon bizonytalanság előtt: vajon mit hoznak a következő napok. Mi pedig, végét várjuk mindennek, s aztán elmegyünk a csataterre, felszedni a tanulságokat.

Ellenőr, 1871. április 9.

Párizs, április 3.

Tegnapi, tegnapelőtti leveleim nem tudom megérkeztek-e, mert ezek mind a jó szerencse kegyére vannak bízva. Ezt magam Meudonban tettem fel; azt egy utasnak adtam át föltevés végett, ki ugyan vissza nem tért a vendéglőbe, hol lakom; de nem tudom, kijutott-e a városból.

Az április 1-i nyitányt a 2-i csaták követték. Két helyt folyt a harc, Neuilly és Meudon körül.

A legelső ágyúszóra siettem Neuilly felé, de a Champ de Marsra érve hallottam, hogy a távolabbi Neuilly és a közelebbi Fort³⁷ d'Issynél dörögnek az ágyúk, sőt innen a kedvező szél még a puskaropogást is füleimhez hozta. Az auteuil-i hídnál áttértem a boulevard Victorra. A kapuk mindenütt zárva s erős őrséggel megrakva. A boulevard Victoron utolértem a 106-i nemzetőrszázalóaljat. Az őrnagy citoyennek bemutatam magam, hogy tegnap érkezett garibaldista tiszt vagyok; kinevezési okmányom megvizsgálják. Elfogadnak; én kísérhetem őket, a kapitány megbecsülésből, mert jó citoyen vagyok, a nagy vörös lobogó mellé állít, hol a markotányosnők szoktak sétálni. A versailles-i kapunál töltényre várunk fél 10-ig, mi azután az utána küldött polgártársakkal sehogy sem akar megérkezni.

A kapun ez idő alatt több mint öt zászlóalj s két üteg vonul ki. Az ágyút vonó lovakon régi tüzerekkel vegyest kék blúzós suhancok ülnek, felcsúszott pantallójuk alól nem egészen tiszta lábszáraikat mutogatva, s hátukról egy lefelé fordított szuronyos puska fenyegette a közelállók becses szeme világát. A kapura nyíló utcában a csapszékek kivételével minden bolt becsukva. A porte de Versailles csapókapuját és hídját csupán a kimenő katonák s a bejövő sebesültek előtt húzzák fel. Ezeket hozzák mindenféle tejes-, omnibusz és másféle kocsikon. Amelyiken nincs ülés, széket tesznek bele, a sebesülteket részvétellel vizsgálják s „Vive la Commune!”-nel üdvözlöik. Intra muros³⁸ nagy a lelkesedés. A zászlóaljak s köztük a 106. „Vive la République! Vive la Commune! À Versailles! À Versailles!”³⁹ kiáltással lépnek ki a városból. Az ágyúk folyton dörögnek, de a közeli Issy-erőd nagyobb torkú ágyúi kiválnak. Az erőd Párizs felőli sík terén több zászlóaljat látok kifejlődni, több üteget felvonulni, jobbra és balra megkerülve az erődöt, előnyomulni. Nyomukban négy-öt gránát csap le; robbanása, mint a füst és por lassú szétoszlása után kivehettem, semmi kárt sem okozott. A versailles-iak tüzérése elkésett.

Azonban a gránátok megtették erkölcsi hatásukat. Zászlóaljunknak mindjárt elfogyott a tölténye, újból megállt, töltényekre várt. A templom kerítése mögött s az útnak balra, Issy város külső felén voltunk felállítva. Az úton sebesültekkel telt szekerek jöttek, egyiknek lovait egy fegyveres nemzetőr hajtotta kiabálván; el vagyunk árulva! Elárultak! Rögtön vitéz zászlóaljunk körülvette s leszállította, lefegyverezte, becsukásra ítélte, s többen szét kívánták a „kémet” tépni, hanem őrnagyunk szurony között elkísértette, a négy erre vállalkozó jóked-

---

³⁷ - erőd.

³⁸ - a falakon belül.

³⁹ - Éljen a köztársasági Éljen a Kommün! Versailles felé! Versailles felé!

vüen ment, hogy soha vissza ne térjen, mint a töltényesek. Több töltényért siető tüzéségi szekérről kiabálják: „il va bien! il va bien!”⁴⁰ Versailles-ban hálásról beszéltek mindjárt nemzetőreink.

Egynegyed tizenegy. Az őrnagy a folytonos eltűnédezés miatt apadó zászlóaljjal előre akar menni. Az előtöltős fegyverrel bírónak semmi áron nincs töltényük, ők maradnak; valamint az izmos zászlótartó is jelenti, hogy nagy vörös lobogójával nem akarja környezetét veszélynek kitenni. Az őrnagy érti, mit tesz s tekintettel a zászlóalj kicsinységére azt az előtöltőkkel hátra hagyja, azaz hazabocsátja, legalább ezek szuverén fejükkal úgy értelmezték. A kapitány kovás kétszövű pisztolyával megkínál, hogy legyen valami fegyverem. Én megköszönöm, visszautasítván szépen, hogy majd a legelsőbb elesendő fegyverét fogom felragadni. A kapitány biztosít, hogy igen szép egy fegyver. Elhiszem, az lehetett a nagyapja idejében.

A gránáttól barázdált tért gondosan elkerülve vagy kétszázan vonulunk a Fort d'Issybe tizenegy órakor. A kapunál egy citoyen visszafordulni látta jónak, amit az őrnagy észre vesz s kezd kiabálni, hogy el kell fogni. Uccu neki iramlik vagy tiz bámulatos szolgálatkészséggel. Mi bemegyünk az erődbe. Ők nem térnek vissza. Bizonyosan az az egy kapacitálta a többit. És ki ne tisztelné a meggyőződés szabadságát?

Az erőd, melyet csak tegnap szereltek fel vagy hat darab öreg ágyúval, eleven képét nyújtja az ostromnak. Nyolc laktanyáján a fedél s ami fa, mind porig égve, a fal mint rosta meglyugatva. Az udvaron már megrozsdásodva hevernek a bombadarabok, egy-egy kúp vastagsága s hegyződő nagysága adván meg az arányt képzeletünknek az egész mekkoraságának kiegészítésére. A földmunkálatok épek.

Az erőd lőpadkáinak mellvédjéről be lehet látni az egész csatát. Ott szemben a Château⁴¹ Meudon, ott a park kemény kőfalával s a hegycsúcs, melyet egy kis nyereg választ el Bas-Meudontól. A kastély s a park hosszában vonulnak el a poroszok harcgátjai, s most ezekbe fészkelte be magát az assemblée fegyveres népe. A kert kőfala mögül két üteg ágyú okádja a halált (ha talál). Igen jól látszik az elsütött ágyú füstje közepette egy pillanatra felvillanó tüzével. Ilyenkor a néző publikum mind leguggol a mellvéd mögé. Ha pedig, mint igen sok, előttünk a légben pattan szét nagy robajjal, párizsi vitézeink jobbra-balra kapkodják fejüket, gyakran össze is ütve azokat. Nem egy van, ki még a felénk röpködő madár előtt is lebukik. Oly ritka ezen halálhörgéses, ágyúdörgéses légkörben a madár, hogy nem csudálom, ha azt is golyónak nézik.

A csatában itt két oszlop - így kell hogy nevezzem, mivel sem dandár, sem osztály vagy más hadászati testbe nincsenek a nemzetőrök osztva - vesz részt. Az egyik reggel hét órakor Duval tábornok vezénylete alatt tört fel Bas-Meudonnak, hogy Chaville és Viroflayn Versailles-nak menjen. A másik Clamart-on át vette útját. Ezzel megjelöltem a csata vonal két szélső pontját. Az utóbbi le Val-Fleuryn Châtillonig a balszárnnyat (alkotja). Meudon a kastéllyal a központot, innen Chaville-ig protezsálva a Moulineaux redoute⁴² által a jobbszárnny terül el. A balszárnny Montrouge-ra támaszkodott.

Bas-Meudon erődeiben megkezdődött hat óra után csakhamar a lövészvonalak harca. A nemzetőrök itt háromszor nyomultak elő, mindannyiszor visszavetettek a sorhadnak a kastély ágyúival s a poroszok erődítési munkálataival segélyezett vonala által. Elesett itt a 79. zászlóalj őrnagya, ki Duval mellett a hadsegédi szolgálatot tette. A harmadik támadás tíz órakor volt, az ugyanakkor fölváltott csapatokkal. Az új csapatok sem voltak szerencsésebbek

⁴⁰ - jól megy a dolog! jól megy a dolog!

⁴¹ - kastély.

⁴² - sánc.

és visszaveretésük után megtartotta mindkét fél állásait, egyik nem akart a sáncnak fel, a másik a biztos fészekből sík térre lejönni; csak az ágyúharc folyt, melybe néha vegyült a puskák ropogása. Ezen szárnyat így találtam az erődbe érkezve, s így hagytam eljövetelemkor.

A Fort d'Issy négy nagy űrméretű ágyúból tüzelt a meudoni kastély ütegeire. A nemzetőrség szedett-vedett tüzérsége, úgy tetszett, elég ügyetlenül kezelt, mert 11-2½ óráig egyetlen ágyúját sem hallgattatta el az ellennek. Az erőd udvarán két üteg, 12 fontos, tüzéreivel tétlenségben van. Azt mondják, fogytán a töltény. Sehol egy magasabb tiszt. A nemzetőrök zászlóaljai lepik el a kazamatákat s az arcvonal löpadejének alját. Igen biztos helynek vélik. Sehol senki, ki parancsolna, mindenki tesz kedve szerint, senki, ki rendelkezne az erő felett; minden zászlóalj manőverez kedve szerint előre vagy hátra. Az erőd parancsnoka nem tudom ki, sokan mondják: Cluseret, részeg. Én tőle egy laissez-passer-t⁴³ akartam szerezni, nem lehetett.

Az erőd előtti tér Meudonig telve ott fekvő nemzetőrzászlóaljakkal, tele a vár, tele a vár mögött Issy városig; ez pedig tömve van. És ez mind pihenő erő. Egyenes működési parancs senkinek sincs adva. Mind várnak, várakoznak s ehhez értenek is. Az erődben 12 óra után vagy 25-30 gránát csapott le; van egynéhány halott és sebesült. Egy órakerülésem 15-20 lépésre pattan el egy [gránát]. Éppen egy sódár felett osztozó társaságot oszlatott fel. A robbanásra mind gyorsan odanéztek, a füst szélében legelőször két rugdalózdó lábat láttam. Aztán lelepleződött a borzasztó kép.

Egy ember a 106-ból fejét veszítve, arcra bukva feküdt, az agya egy lábbal előbbre esett fejénél. Egy valaki homlokában s arcában két forgáccsal, szörnyethalva terült el, kezében egy nyitott kés, lábai összekucorodva, arca viaszszárga, csak a forgács mellett kiszivárgó vér pirosítja sebei szélét; szája tátva az arcán a bámulat félreismerhetetlen kifejezése. Három, ki lábára kapott könnyebb sebet, s egy kinek oldalát tépte meg egy forgács, különböző állásban heverték a porban. A könnyű sebesültek arcán rémület, a nehéz sebesültek az első fájdalom rajzolódott le. Az egész fölött pedig vigyori képpel áll a „zouzon”, a sonkatartó zuáv, ki örvendett, hogy mi baja sem lett, s örvendett, hogy mint a konzumtársaság egyedüli életben maradt tagja öröklí az egész sódárt. Mikor felkapdosták az áldozatokat, s biztos helyre szállították, tűnt ki, hogy itt van öt-hatezer ember, de orvos nincs egy sem.

A körülállók szitkozódtak, fenyegetőztek s azután megfélénkültek. Még saját ágyújuk szavára is össze-összereztek. Egyáltalában, ha van az embereknek idejük az elesetteket jól megvizsgálni, demoralizálódnak.

Központon, Issy-erőd előtt s a meudoni kastéllyal szemben délelőtt tizenegyig előrenyomultak a nemzetőrök. Tizenegykor már a versailles-i had a város és erőd legmagasabb részeibe volt kiszorítva, s ez időtől a kastély bírásáért folyt a harc, melyet balról szuronnal is megkísértett két zászlóalj elfoglalni. Mindhiába, a mitrailleuse-ök s a csapatok gyors tüze elsöpörte sorikat, és felbomolva szétfutottak. Mikor elhagytam az erődöt, eredményhez nem jutottak volt.

A balszárny, mely a châtilloni fennsíkot - hova a poroszok bombaütegeiket állították volt s hol a január 19-i kirohanás legördült - támadta meg Clamart-t elfoglalván Eudes tábornok. Val-Fleury erdőiben gonosz tűzharc vívatik. Délre visszaveretnek és az erdőkből segílyt sürgetnek. Issyból négy zászlóalj siet oda. A harc újból felvétetik. Mi azon oldalról jól halljuk az ágyúk szavát, a mitrailleuse-ök roppanását. De úgy nem vehetem ki, hogy előrenyomulnának, minthogy közeledve hanyatlanának.

---

⁴³ - szabad mozgási engedély.

Fél háromkor visszatérek a csatatér vizsgálásából a zászlóalj helyére. Elpárologtak, csupán egy alhadnagyot találtam. Mivel polgári ruhában s engedély nélkül voltam a várban, hol már is többször kísérték az őrnagyhoz, hogy valójában vele vagyok-e, maradni tanácsosnak nem láttam, s én eljöttem. Az utat Párizsig mindenütt, ellepve találtam lézengő fegyveresek által mindenféle zászlóaljból, Issy városban 106-os őrnagy tölem kérdezte: hol van zászlóalja, melyet a sűrűbben hulló gránát megfélemlített. Itt minden kapu, minden ház be volt zárva, néptelennek látszott.

A körerődítmény ormait a párizsi kíváncsiak lepték el, mi úgy nézett ki távolról, mint egy szalag hangyabolyból. Itt és a rue de Vaugirard-ban szidalmakkal fogadták a szökevényeket, kik tegnap, tegnapelőtt óta nem ettemmel védelmezték magukat az asszonyok és gyerekek nyelve ellen. A 106. trombitását a kapunál értem utól, s őt láttam utolsónak a vitézek zászlóaljának hívott csapatból.

A rue de Vaugirard-on mindig a vércseppek nyomán jöttem, melyek az ambulance-ról⁴⁴ csepegtek. A látottakról elmélkedtemben szemem mindig a véres vonalra tapadt. Gondolataimból egy vértócsa riasztott fel önkénytelenül. Óh itt valaki elvérzett! Felnézek, egy fehér vöröskeresztes lobogó leng a házon. Egy kórház kapuja volt.

Ellenőr, 1871. április 12.

Párizs, 1871. április 4.

A posta főigazgatója tudatja, hogy holnap megnyílik a közlekedés. Reményem van holnap a párizsi postán küldeni levelem. Nem tudom 31-től mindennap írt leveleim vették-e; különböző úton bocsátottam azokat szárnyra; p. o. ma Choisy-le-Roiban voltam a tegnapról keltezett feltétele végett.

Ma Neuilly felől csendes. A Clamart-Meudon vonalán folyik a harc, hol kifáradtan elcsendesedve, hol új erőre kapottan felriadva. A nemzetőrök a versailles-i utat akarják kierőszakolni. Ez irányban három út vezet. Egyik Plessis-Piquet, Villacoublay és Petit-Montreuil-ön át. Ezen út Châtillontól délnek tér Bicêtre-nél megszögelve Versailles-nak halad, s bár mértanilag leghosszabb, stratégiailag legrövidebb, mert természeti akadályoktól ment; csak Versailles-től egy pár kilométerre húzódik erdőn át. A kommun katonái ezt elhanyagolták, s a más kettőt fogadták el.

Ez utóbbi levelemben leírtam a clamart-i 750 ölnyi erdőn, s a meudoni kastély erődítésétől 600 öltre terülő vonalat, tehát ennek ágyú- és golyószórói teljes lökörében visz el az út. A harmadik Chaville-Montreuil-nek menő út is erdő közt vonul el, és át muszáj kelní a sèvres-i hídon, mely 500 öl hosszú.

Tegnap ezen rosszul választott két utóbbi vonal eredménytelen megtámogatására pazaroltatott az erő. Estve és éjjel a sehoggy sem fegyelmezett csapatok visszatértek a városba, úgy hogy a kora hajnalban támadó versailles-iaknak könnyen sikerült elfoglalni azon előnyös pontot, hol a meudoni út átmetszi a vasutat, mi most megnehezít minden arctámadást Meudonra; könnyen sikerült hatalmukba keríteni a lanyhán védett Clamart-t, és Moulin de Pierre magaslatára felállítani egy üteget; könnyen sikerült visszavenni a châtilloni fennsíkot, melyet tegnap este, egynapos harc után elveszítettek volt.

A párizsiak a châtilloni fennsíkkal szemben egy mély árokban húzzák meg magukat. Ranvier ezredes megkísérti Issy-erőd mögött egy csataoszlop összealkotását. Nyolc órakor le is száll öt zászlóaljjal a clamart-i erődnek. Az ellen rövid tüze szétszórja őket, s rendetlen csopor-

---

⁴⁴ - sebesültszállító kocsi.

tokban térnek vissza Issy mögé. Mondják, egynéhány foglyot is veszítettek. Ezalatt sokkal szerencsésebb volt a 101. zászlóalj; ez egy mitrailleuse-t foglalt el az erdőben, melyiket nagy diadalmi zajjal kísért egy századja a városba. A 121-ik gyalázatosan megtizedeltetett, mondják, 200 emberen felül veszített. Egy másik két-háromezer erőből álló csapat Moulin-Saquet-t foglalja el, dacára a Moulin de Pierreből záporoként omló golyóknak.

Tizenegy óra után minden vonalon megkezdődött a visszavonulás az erődök mögé. Ezután csak tüzerharc vívatott, Vanves és Issy oly élénken tüzeltek, hogy egészen füstfellegtől voltak takarva. Az említett 121-ik zászlóalj délután hajóval tért vissza a városba.

Öt órakor újból megélénkül az ágyúdörgés. Cluseret-t mondják a vezénylő tábornoknak.

A csapatok élelmezése ma rendesebb volt. Az ambulance-ok szabályosan és élénken közlekedtek. A kórházakban már eddig több mint 1500 sebesültet számítanak, kik jobbára nehéz sebesültek, mivel a könnyűk haza kívánják szállítani magukat. Flourens-ről az a hír: hogy elesett. Béke a nyughatatlan lélek poraira!

Mint említettem, a nemzetőrség a taktikai egység, a zászlóaljon kívül nincs semmiféle hadászati testbe osztva. Mi lehetetleníti a vezényletet, mert emberfölötti erő kellene ahhoz, hogy ugyanazon időben 50 zászlóaljfőnöknek küldhessen a vezér parancsot. Az újabb háromnapi tapasztalás után belátták ezt a Kommün hadásza is, és ezután arrondissement-ok⁴⁵ szerint légiót fognak a zászlóaljak képezni.

Az offenzív harcban való elbukás után a defenzívára készülnek. A Kommün a rajnai kis páncélsajkákat újból mozgásba akarja hozni, legalább a tengerészeket toborozza erre a célra.

A „Compagnie de marche”-ok⁴⁶ felállítása s abba 17-35 évig a polgárok besorozása elrendeltetett Cluseret által, ki ezen estve hatkor kiragasztott plakáton mint hadügyminiszterséggel megbízott legelőször jelentkezik.

A boulevard des Italiens-en sétálók közül nagy tömegben és több helyütt csoportosulnak egyes nemzetőrök körül, kik vagy egy harci esetet mesélnek el, vagy a vezérek árulásáról s képtelenségéről panaszkodnak. Az ilyen esti kilenc órai időben itt sétáló arszlánok és kokottok helyben meg is vitatják a hallottakat. Míg az öreg urak a „Soir” második esti kiadását kapkodják, s azt kíváncsian némely kirakat lámpájánál olvassák.

Magyar Polgár, 1872. október 10.

Párizs, 1871. április 11.

Húsvét két első napján pihentettem tollam, nem mert ünnep volt, hanem az éjjel-nappal folyó harc semmi kiválót nem mutatott fel. Neuillyben egy ál, rögtönzött torlasz körül foly a vérontás, amellyel a szomszédos házak falaira löréseket vágtak a nemzetőrök. Neuillynek, saját Dombrowskijuk szerint is csak északkeleti részét bírják. Tehát a délnyugati, a boulogne-i erdővel együtt, a versailles-iek hatalmában van, s így az överődig szabad az út. A sorhad pedig munkához lát: egyik házból a másikba, egyik szobából a másikba, ajtót törve kérlelhetlenül közeledik a torlaszhoz, melytől már 150 méternyire (450 láb) jelzik a nemzetőrök. Midőn eléri a torlaszt, melyet addig az ágyúk is megviselnek, az ablakokból uralván azt, megtartása lehetetlen fog lenni, s ekkor a porte Maillot megvívása marad csupán hátra. A torlaszról panaszozzák a nemzetőrök, hogy csak járdakőből lévén építve, nem elég ruganyos. Én az assemblée katonáinak itt történendő betörésében bízom...

⁴⁵ - kerületek.

⁴⁶ - menetszázadok.

Neuilly elvesztése után alig tehető fel, hogy védelmezze a Kommün Sablonville-t, mivel visszavonulása csapatainak majdnem lehetetlen lenne a Porte Maillot-n és a Ternes-en, azok teljes fedetlensége miatt. Ha pedig a sorhad Sablonville-t elfoglalja, védelmileg egy erődöt, támadólagos szempontból pedig kész ostromárkokat, víóveket (parallèle) szerzett. A keresztben futó utcákon előtolja ütegeit, az utcát sáncosarakkal folytatja, és megkezdí a falak, kapuk ily távolságról ellenállást nem ismerő lövését, ricochetírozását.⁴⁷ Most éppen azért nincsenek nagyon megrongálva a kapuk s azok elővédjei, mert arcba lehetett lőni csak.

Itt megemlítem, hogy a kapuk elővédjei vasszőges deszkákkal s különösen üvegdarabokkal sűrűn, igen sűrűn meg vannak rakva.

Szemben a körfal ezen részével emelkedő házak két-három emelet magas ablakaiból a jól vezetett tűzvonat erőtlenné teheti a fegyveresek és tűzérek ellenállását. Ha a rés megvan, a roham következik.

A Kommün tábornokai, úgy tetszik, belátták ezt, s egy oldalmozdulattal a bal parti Asnières-re akarták paralizálni. Valami történt is, de semmi jelentős nem precizírozott. Ugyanekkor mozdították meg a páncélos vagonokat és a Szajna ágyúaszádját. Cluseret újabb rendeletei mind a szigorú védelmiséget proklamálják. Újabb csapatokat alkotnak. A régieknek nagyobb taktikai és hadászati testbe való osztása nincs foganatosítva. Bergeret exőrmester, kiszolgált könyvárussegéd és bebörtönzött tábornoknak a szabad légtől való megfosztását azzal indokolják, hogy csatát vesztett tábornokkal szemben ez köztársasági szokás.⁴⁸

Egy kalap alatt megemlítem, hogy a párizsi hivatalos lap ma Dombrowskiról a következő felvilágosítást adja a kilétében kételkedő Tamásoknak. Dombrowski lengyel, szolgált a Kaukázusban, a lengyel forradalomban vezér volt (ez saját és több lengyel tudomása szerint nem igaz), Garibaldi igen szereti, s Franciaországba jöveletekor felszólította régi bajtársát, ki csatlakozni is kívánt Garibaldihoz, de Trochu bebörtönöztette...⁴⁹

A hangulat Párizsban mindennap rosszabbul a kormányra nézve, anélkül, hogy javulna a Kommünnel szemben. Párizsban két Párizs van: egyik a „mindig forradalmi”, amint szeretik magukat nevezni; másik a „mindig békeszerető”, mint én vagyok bátor azt keresztelni. Azokat a szünet nélküli vérontás elkéséríti, s még egzaltáltabbá teszi; ezek pedig mindennel megbarátkoznak, ha egy kis hasznót hajt az, s amelyik kormány egy hóig tartja magát, bele való megnyugvásukat, ha tényleges támogatásukat nem is, bírja. S e megnyugodni kezdés megkezdődött.

Több lap, mint a „Charivari”, mérges ellenségből jó barátta szelídült. Tartok tőle, hogy Thiers 1840-ben igazat jószolt következő, az erődök kérdésében tartott beszédének, az itteni lapok által közölt részében.

Ah! uraim, azt képzeli, hogy ezen erődök valaha ártalmára leendnek a szabadságnak, a rendnek, annyi, mint meghasonlani a valósággal. S feltéve ezen rágalmat, hogy egy kormány, legyen is az bárki, a főváros bombázása által próbálná magát fenntartani. Hogyan! miután bombáit a rokkantak palotájára, a Pantheonra lődözte, miután önök családjai-, házaira gyilkos tüzet árasztott, járulhatna-e önök elé létének megerősítését kérni?! Nem, százszorta lehetetlenebb volna a győzelem után, mint az előtt!

Ah! ön levelező uram - fogják mondani az olvasók - mindenről ír, csak csatáról és újságot nem.

⁴⁷ - visszapattanó lövedékkel bombáz.

⁴⁸ III. Napóleon csatavesztes és korrupt tábornokait nem vonták a császárság idején felelősségre - a Kommün szigora katonai vezetőivel szemben, erre is válasz volt.

⁴⁹ Itt Ugron D.-re vonatkozó rosszindulatú pletykákat ismertet.

Csatát! Ha újságot írok, nem lesz csata, s ha csatát írok, nem lesz újság. Hogy egy fiatal tengerésznek a porte Maillot-nál a golyó elvitte a fejét, hogy a lecsapó gránát gyerekeket, nőket, békés polgárokat megölt, hogy az Arc de Triomphe-ot⁵⁰ arcul csapta, hogy a török követség palotájának oldalát ötször látogatta meg, hogy új sánccal ellátott barikádokat építenek a place de la Concorde-ba nyíló utcák torkában, hogy torlaszok emeltetnek minden szélső védelmi vonalon, hogy a déli vonalon semmi sem történt; erre mind el lehet mondani Heinével: régi dolog; de mindig új marad.

Kilenc óra, borzasztó ágyú-, mitrailleuse-, puskadörgés, ropogás. Sietek a helyszínére.

Magyar Polgár, Kolozsvár, 1872. október 13.

Képek Párizs 1871-i forradalmából.

Párizs, április 13.

A tegnapelőtt esti roham tegnap már tíz órakor ismétlődött, éppen midőn íróasztalomhoz akartam ülni. A roham egy rövid félórát tartott, mint azt a zajból megítélni lehetett. Mikor az överődhöz értem, csupán Meudonból fölbocsátott három fehér röppentyűt láthattam, mely utánoztatott Courbevoie-ban és a messzi St-Germain-ban. Vajon mit jelenthet ez? kérdik mindenfelé? bizonyosan új rohamot; valami gonosz cselet. Nem, ma csak annyit távítottak a tűzjelek: aludni mehetnek uraim, mi is megünneljük rögtön, sőt egy erős előcsapatot éppen most küldöttünk az örökálm honába.

Ezen rohamok, melyeket a nemzetőrök az erőd mellvédeiről az előtolt harcgátak és torlaszok mögül mitrailleuse, puskatűzzel fogadnak, Mac-Mahonnak anno Szevasztopol maradtak a fejében, s úgy látszik, a tapasztalást igyekszik kihívni, hogy tanítsa meg; ma a gyorspuskák, a Kerkápolynál is gyorsabban beszélő golyószórók korában ez nem megy. A versailles-i lapok ugyan azt állítják, hogy a nemzetőrök támadták meg a châtilloni fennsíkot. Mi nem igaz, ez esetben a Párizsnak néző oldaláról miért tüzeltek volna az ágyúk, márpedig én a lőpor lobbanásából, különböző más forrásból, erről meggyőződtem. Szerencsére az orvosok állítása szerint, nem sok emberélet áldoztatott fel; hála érte a sötétségnek.

Meglehet, ezen kíméletlenség oka egy újabb átállásnak. Ma két órakor a rue de Rivoliban egy nemzetőrtiszt vezetése alatt vagy négyszáz átalított sorkatona ment a Hôtel de Ville-nek, kiket a Champs-Élysées-nek vonuló hat zászlóalj nemzetőr: „Vive la République!” „Vive la Commune!” kiáltásokkal üdvözöl; s ezek ugyanígy viszonyozzák a köszöntést.

A Trocadéróra egy tengerészekről szolgált 24 fontost állítottak fel tegnap délután. Ezzel a Mont-Valérien akarják halomra lőni, s a halom kívánságuk szerint meg is lett, az orruk előtt fekvő házakból a lakosság eszeveszett sietséggel összedobált holmijukat tegnap óta folyton szállítják. Ma délután úgy tett a Mont-Valérien, mintha arra a 24 fontosra nem is hederítene. Azonban távcsövöm meggyőzött csalódásomról, egy üteg felállításánál serénykedők csoportozatát hozván szememhez.

A Champ de Marson sűrű füst gomolyog, mondják: megint meggyúladtak a télen épített barakkok. Rövid idő óta harmadik tűz ez, a lakatlan, nem is őrzött barakkok közt, melyekből némelyek féloldalát ellopkodták a szomszédok húsos fazekai alá.

Az avenue des Champs-Élysées üres; néha látni két oldalt a falhoz lapulva egyik keresztutcából a másikba áthaladó alakokat. Boldog az, kit az ezen utcában tanyázó nemzetőrök vissza nem küldenek, hogy legyen alkalma gyönyörködni, mekkorát ugranak a gránát-

---

⁵⁰ - diadalív.

forgácsok. Itt a keresztutcák valóságos táborhelyek, mindkét oldalon előőrség, közepén járkóvekből műértőleg készített emelvény üstjei alatt vígan lobog a tűz. Az üst tartalmának központját képező nagy húsdarabot a vetemény és zöldség táncolja körül. A város ezen része félig kész torlaszokkal van majd minden utca végén elzárva. Igen sok házon amerikai, török és más idegen zászló leng. A boltok, kávéházak becsukva, csak a csapszéknek van fél ajtaja nyitva.

A ternes-i kapunál jól kivehető, hol folyt a harc. A kaputól 150 lépésre ropog a puska. Vielle route de Neuilly a csata színhelye. Az északnak eső oldalon a nemzetőrség, délről a sorhad foglalta el az ablakokat. Az avenue des Ternes-ben nemcsak a kartács szelencék pattognak, hanem a puskagolyók is füttyörészve röpkednek a fákról, a keresztbe fekvő utcák sarkairól leselkedőknek egy-egy zöld gallyat szakítva emlékül.

A kapubástyáról egy sima, a kapu elővédvéről egy vont ágyú tüzelt. A tüzerekhez megyek. A padkáról semmit, csupán füstöt látok. A folyóváltás igen élénk künn. Az órák hármát mutat. Mondják, reggeltől szakadatlan így folyt a harc. A tüzereket kérdelem, hová lőnek, hisz semmit sem látok. Mi sem, uram - válaszolják -, de látja ön azt a vörös zászlót, melyet onnan a jobboldali végső sarokházból kidugtak és lobogtatnak? Igen - viszonzám -, nos mit jelentsen az? Az a jel, hogy lőjük az utcát hosszában, mert... hogy tüzérem nem fillentett, bizonyította a felelet. A megszakító kettős dördület. Mert - folytatát - szaladnak át az utcán. A füst elszállott az ágyúk elől s a vörös lobogó nem volt látható.

A porte Maillot-ból csupán egy ágyú szava hallatszott. Egy felsőbb kapun bejött nemzetőr-zászlóalj embereitől kérdezősködöm. Ezek csak azt tudják: hogy reggeltől fogva mindnyájan 80 töltényt lőttek el, mert annyi volt táskájukban, s most nincs több. Meg is mutatja, csak ne kételkedjem. Én persze hiszem, sőt panaszkodását is, hogy még azt sem tudja: ölt-e ma embert vagy sem, azonban azt hiszi, hogy igen, és egy csapszékbe nyitva azon megjegyzéssel válik el tőlem, hogy éppen ezek lelke üdvösségéért megy üríteni poharat. Ezen zászlóalj egyik tisztje azt beszéli: van vagy tíz barikádjuk Neuilly északi oldalán, s Dombrowski, távcsővel kezében, egyik torlasz mögül vezényel...

Egy másik veszteségét is kell jelentenem Franciaországnak: Leroux Péter meghalt. Holnap lesz a temetése, hova a Kommün is két tagját fogja, hír szerint kiküldeni. - Született Leroux Párizsban, 1798-ban. Előbb nyomdászkodott és társkiadója volt 1824-ben a „Globe”-nak. A saint-simonizmussal szakított Guizot, Cousin és Jouffroy befolyása alatt. Aztán a „Revue des Deux Mondes”⁵¹ munkatársa, a „Revue indépendante” szerkesztője lett. Leghíresebb műve: „De la humanité, de son principe et de son avenir.”⁵² 1848-ban a hegy párt tagja, s az államcsíny után menekült volt. Neki köszönhetik a franciák Goethe „Werther”-jének az eredetihez méltó fordítását.

A „Ligue des droits de Paris”⁵³ békekísérletére és feltételeire így felelt Thiers: Párizst nem ismeri el hadviselő félnek, s így fegyverszünetet nem köthet; azonban, ha a nemzetőrök nem tüzelnek, ő is megszünteti. Párizs annyi községi szabadságot fog élvezni, mennyit a most készülő törvény minden városnak nyújt; azt pedig éppen nem teheti, hogy Párizst rendes katonaság nélkül hagyja. A nemzetőrség fegyverben marad, csak újra fog szerveztetni. (Ez igen kétszínű.) Senkit sem fog üldözni, ki fegyverét szögbe akasztva, nem ellenségeskedik többet, kivéve a két tábornok gyilkosait.

⁵¹ Két világ szemléje - még ma is létező kulturális szemle, vezető párizsi napilap.

⁵² - a humanizmusról, elveiről és jövőjéről.

⁵³ - Ligue républicaine des droits de Paris - Párizs jogainak köztársasági ligája.

Mit válaszoland erre Párizs?

Chadey, a „Siècle”⁵⁴ szerkesztőjét éppen most fogták el.

Ellenőr, 1871. április 23.

Párizs, 1871. április 15.

A mai nap feltűnően csendes. A fegyverszünetnek Thiers által ajánlott módját úgy látszik a Kommun elfogadta. A porte Maillot és porte des Ternes-nél hosszú időközökben dördül el az ágyú. Asnières és a boulogne-i erdő felől hallatszik néha gyér puskaszóváltás.

Egy tábornoki tisztől kérdezősködöm, ki így adja elő a tegnap történetét. A porte Maillot tüzét a szemben fekvő híd torlaszára, a porte des Ternes az avenue du Roule szintén szemben fekvő barikádjára irányozta. S míg a tüzés így a versailles-iak tüzéirel párbajt vívna, két nagy sereg nemzetőrt vezettek Neuillybe; egyiket a porte Bineau-n, a másikat az asnières-i hídon át. Ezek előzönölvén mindkét oldalon a házak sorát a torlaszokat éppen úgy házból házba törve, amint azt tőlük elvették, vissza is foglalták. Véres harc vívatott lépcsőn, szobában, emeletről emeletre, s néha még háztetőn is.

Egy órákor a nemzetőröknek nagy segélycsapataik érkeznek. A számmal győznek. A sorhad a Szajna felé a kastélynak szoríttatik. Estére a sorhad visszavonul a boulogne-i erdőbe. A két oldalról előnyomult nemzetőrök egyesülnek, s az elfoglalt barikádok mögül folytatják a harcot. A versailles-iak pedig ágyúikkal fáradhatlanul lövik Neuillyt. A nemzetőrök a porte Bineau bástyáján egy ágyút hoznak a tűzbe. A kastélyba szorult sorkatonaság magát az „Ile de la Grande-Jatte”-be vonja meg.

Ezen előadásnak a csendességből ítélve igaza látszott lenni. Tegnap délután itt még a kapuk előtt ropogott a puska. Azonban téves, hogy a szigetre menekült öt-hatszáz ember körül van fogva, mert a sziget egy kis földnyelvvel össze van kötve a hidat felező szigettel, mely megint a puteaux-i szigettel, hol a sorhad fél ütege van felállítva, érintkezik; s a híd torlasza még a sorkatonaság kezében van. Tegnap meg volt rombolva, de mára az éjjel teljesen megújítatott. És újabb értesítéseim alapján tudom, hogy a kastély is parkjaival együtt a sorhad kezében van.

Neuilly lakóiról beszélnek, hogy a pincékbe menekültek, hol már a félelmen kívül az éhség is gyötri őket.

Visszatérve a Szajna körül roppant tömeget látok. Sietek megtudni, mit bámulnak. A hajóhad volt kíváncsiságuk tárgya. Ez áll egy páncélos naszádból, melyre mellvértet tettek újabban, s hívják e vezérhajót „Liberté”-nek, mellette van négy ágyúnaszád „Epée”, „Sabre”⁵⁵ stb. nevű. Egy tengerész egy csoportozat összedugott fő középpontján beszéli, hogy ők most indulnak rögtön Grande-Jatte sziget lövésére.

Nincs megszáradva még a falragasz, melyben Cluseret hét zászlóaljat feloszlat, ti. melyek nem tartanak még erőszakolva sem a forradalommal. Egy más falragasz pedig az első, második és hatodik kerület megjelenni nem akaró nemzetőreit bezárással fenyegeti. Cluseret hadügyér úr ezen falragaszain nem a tartalomért ütköznek meg, hanem a Liberté, Egalité után a Fraternité helyett *Solidarité*⁵⁶ van nyomtatva...

⁵⁴ »Le Siècle« (A Század) - francia napilap, 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban. - Chadey január 22-én a nép közé lövetett.

⁵⁵ - kard, szablya.

⁵⁶ - Szabadság, Egyenlőség, Testvériség - az utóbbi helyett Szolidaritás.

Nagy lármát csinálnak itt abból, hogy Jules Favre lakását kimotozva, bemutatóra szülő váltókban kétmilliót kaptak, melyek keletét szeptember-februárig terjedőnek állítják. Sőt hozzáteszik a Kommün lapjai, hogy a császári ház egy pár 100000 frank értékű ezüstneműjét is lakásán fedezték fel.

Thiers úrnál is kutattak, itt irományokat és mindennemű értéket lefoglaltak, mivel ezen miniszterek vagyonát konfiskáltatta a Kommün - hazaárulás bűnében elmarasztatnak dekretálván.

Rocheport-nak atyja, ki szellemdús színmű- és legitimista hírlapíró volt, meghalt. Leroux Pétert, a bölcsészt, ma temették. Temetés az van elég, nem számítva a kollektíveket. A nyomor növekedtével serényebb a halál keze is. Három nap óta az orleans-i vonal el van vágva; s azóta Párizsban csak alig vagy éppen nem is kapni tejet.

A vasutakkal úgy vagyunk, mint Szibilla könyveivel: minél kevesebb tárt út marad, annál többen utaznak el Párizsból. 300000-nél többen hagyták e héten el Párizst. Előkelő és pénzvilág nincs Párizsban. A golyóknak kitett városrészekből menekül a nép. Ma volt az első nap, melyen a rendőrség megnyitotta útlevélosztályát. Reggeltől a szomszédos utcákat elzárta a nép, és délután négykor még vagy háromezer ember tolongott Piétri expalotája előtt.

Midőn a fentebbi soraimat írtam, talán szórakozottságom is meglátszik, folyton dörgött az ágyú. Valamivel kilenc előtt kezdődött a szakadatlan égháború zajával folyó támadás. Most tíz óra, s a robaj valamit lankadni kezdett.

Tegnap este, a két megelőző est története után a közönség várta, leste ilyenkor a rohamot, s még egy kissé bosszankodott is, hogy elmaradt. Ma minden ajak fegyverszünetről fecsegett, azt senki sem várta. Fegyverszünetről nem beszéltek, hogy meg ne említették volna: a poroszok különben elfoglalják Párizst három nap múlva, s mindenki tudni akarta, hogy a porosz ultimátumot átadták a Kommünnek is, a kormánynak is.

Fél tizenegyre csend van, csak húsz percenként szól az ágyú, tehát a támadást visszaverték; mint tegnap éjfél után. A rohamnak, úgy tetszik, Vanves-erőd volt a tárgya.

Gyors-Posta, 1871. április 26.

Barikádia, 79. germinal 27,
vagyis: április 16.

Párizs! hány neved van neked? „Városok városa”, mondja Victor Hugo; „Európa szíve”, írják mindennap a hírlapírók; „a divat Mekkája”, gondolják hölgyolvasóim; „a bolondok háza majmainak kalitkája”, gúnyolá egy keserű kedélyű amerikai követ; „forradalmi fészek”, mérgeskedik a feszes nyakú konzervatív.

Álljunk meg itt! Most, a jelen múltó perceiben igaza van a lojális világpolitikusnak. Párizs ma nem Párizs, csak Barikádia, Barikádia egy furcsa város. Mindenki rendet csinál rendetlenségből. Minden szabad, csak azt nem lehet tudni, hogy melyik szabadság élvezete vagy visszautasítása miatt csuknak be. Testvériség van minden kiabáló ajkon, kivéven a chassepotnak francia által franciára irányzott torkát; testvériség a falragaszon, mely az öldöklésről számol, arra lelkesít, s a vér bő ömlésében kéjeleg. „Egyenlőség” az Úr szava, egyik karján a szabadsággal, másikon a testvériséggel, méltó helyet foglal el az isten házában homlokzatán; az Úr papja pedig üldöztetik, börtönre vettetik, vagyonától megfosztatik. A közjóért véres áldozatot mutatnak, s az oltár köve alá van temetve a közjó. Kontroverziák⁵⁷, a paradoxonok hazája vagy te, Barikádia!

---

⁵⁷ - ellentétek.

Hova lett a régi Párizs? a fényes és munkás Párizs? A fény elköltözött, csak az árny maradt itt. De „fény nélkül nincs árny”, az igaz! A munkás Párizs pedig fegyverrel dolgozik. A fegyverek munkája rombolás, ez is igaz! Éppen ezért a kontroverziák földje, hol egy rövid sétára ajánlom föl karomat az olvasónak. Hol is kezdjük?

A Hôtel de Ville (városháza) előtt torlaszok emelkednek minden oldalon, s az ezek által bezárt téren ágyúk szép sora előtt és mögött a nemzetőrség tanyáz. A vörös zászlót négy helyen is látjuk a palotán lobogni. A rue de Rivoliban, elég tisztos távolban a torlasztól, a nemzetőrök visszatérésre hívnak föl, hogy laissez-passer-val lehet a forradalom szentélyébe, a Kommün lakába bejutni. Jó ember!, itt karomon nem Corday Charlotte, hanem egy ártatlan olvasónő van, kit én éppen úgy képzelek, mint Pyat Bódog magát Marat-nak. Mind hasztalan!

A rue de Rivoliban a Tuileriákig mindenesetre találkozunk egy-két nemzetőrzászlóaljjal. A szuronyokra húzott kenyeret elfogyasztó torkai a „Vive la Commune!”-t kiáltják. A Tuileriák palotájában nemzetőrség áll őrt, s az lakja egy-két termét is. Persze, még minden úgy össze van piszkolva lépcsőn, folyosón, teremben, amint azt az ostrom alatt itt tanyázott „breton mobile”⁵⁸ szívesek voltak hagyni, akikről tudjuk, hogy vitézül verekednek, de azt nem jegyezte föl Klio⁵⁹, hogy valami kényesek volnának a tisztaságra. Én úgy vélem, amint a díszes termek állapotáról értesültem, hogy több lesz itt a letörülni, mint a följegyezni való. A kert fái alatt ott vannak a különböző nyerítő és böggő ostromlottak istállói. Csak a középrész félkörét üli körül a publikum. A palota kertre járó lépcsőire kisebb-nagyobb tömegek kapaszkodnak, hogy lássanak is valamit, mikor oly hatalmasan rázza fülök dobját már a puskaszó is ma; eddig még csak az ágyúmoraj volt hallható. S mit látnak? Még az avenue des Champs-Élysées-ben is magukhoz hasonló kíváncsiakat, vagy tizenhat lépcsőt képezve a place de la Concorde-tól fölfelé.

A place de la Concorde-ról a Vendôme térre vezető rue de la Paix (Béke utca) el van torlaszolva félig. A tér maga valóságos laktanya, földél nélkül. Gúlába rakott szuronyok hat-hét sort képeznek. Mint méhkasból, úgy ide közeledve is, a nyüzsgő nemzetőrségnek zum-zumba olvadó zaja lep meg. Aztán egyenkint s mégis nagy számban látjuk őket ki- és belépni a torlaszok szűk bejárásinál. A téren sok tűz pattog; különböző alakú edényekben húst főznek.

A híres Vendôme-oszlop, tetején I. Napóleon szobrával, melyet a Kommün le akart rombolni, legalább így rendelte el, újabb tudósítások szerint megmarad, amíg a Kommün dicsőséggel be nem fejezte háborúját - tehát örökre. Egy amerikai bankár akarta drága pénzen megvenni, s így a Kommünt a szétrombolás fáradságától megkímélni. Lehet, ez ütött szeget fejükbe: „hogy ha egy amerikai nem szégyenli megvenni, mutogatni, az amerikai jenkik meg eljönni s fizetésért megnézni: akkor mi, kik Amerikát okvetlen akarjuk utánozni, bár nem ismerjük, akkor mi bizony miért ne nézzük ingyen?”

Új dísz is van a térnek: Murat herceg és Canrobert marsall díshintói. A Kommün ezeket is elfoglalta; nem tudom, ezeken a roppant oszlop darabjait akarta-e elhordatni vagy pedig a diadalünnepekor kíván rajta bevonulni?

A régi járdakőtorlaszok mögött, melyek ablakain oly kíváncsian dugják ki fejüket az ágyúk és mitrailleuse-ök, új torlaszokat készítenek. Egy öl szélességben kőből kirakják a szélén, s az így nyert űrt földdel töltik meg. A tetején szép félívben összefolyik a kőköpeny. Magasságuk több egy ölnél. Előttük egy öl mély és széles árok tátja száját a vigyázatlan beleesők számára.

Az itt tanyázó háromezernyi nemzetőr tréfálkozik, játszik pénzzel: fő-e vagy írás?; amott éppen most nevetnek egy hülyeképű fickón, ki igen bosszankodik, mivel nem akarják elhinni,

⁵⁸ - Bretagne-i katonák (Versailles zsoldjában).

⁵⁹ - A történetírás műzsája.

hogy Neuillyben minden versailles-i „lignard”⁶⁰ és pápai zuáv közt legveszedelmesebb egy kancsal zsandár, mert nem lehet látni, hogy hová akar löni!

E téren székel a nemzetőrség fő táborkara. Ismertető jelük, hogy arany zsinórból van minden rangjelvényük, míg a többié csak ezüst.

A Champs-Elysées kiállítási palotájában régi és újabb sebesültek vannak elhelyezve; ezt jelentik az előtte sántikáló katonák mankói is, ezt a vöröskeresztes nagy fehér lobogó. A félénk hazafiak karjukon, sapkájukon s talán hátukon is hordják e keresztet, nehogy valami-képp az eltévedt golyók respektálni ne találják semlegességüket.

Az avenue des Champs-Elysées több házába beütött a mennydörgős mennykő gránát. Itt egy a járdába vágott mély gödröt; amott egy ház ércsatornáját szelte ketté, egyik forgácsa pedig szemben a második ház kapujának szélét szakította ki. Az ilyen gránátokat az a kitüntetés éri, hogy a lakosok a legkisebb darabkáig fölszedik, és emlékül elteszik. Már árulnak is ilyen darabokból kidolgozott karpereceket, gyűrűket. A boltokat, ablakokat a város e részében mind bezárták. S míg a felnőttek a falhoz simulva járnak az utcán, a gyermekek nevetgélve szaladgálnak, játszanak, s egy távoli dördület után tréfásan utánózzák a golyók sivítását...

Az Arc de Triomphe nyugati oldalát több golyó érte. Egyik a bas-relief egy csoportozatát rontotta meg, másik a béke nemtőjének jobb karját törte le. Vajon ez ómen mit jelent? Alighanem a jelent, mert a béke jobb karja a rend és munka.

Térjünk vissza ez alkalommal, s maradjunk távol a harc terétől!; elég az nekünk, hogy dobpergésre ébredünk, ágyúdörgés az asztalzenénk, mint királyoknak nevük és születésük napján; álmunkban is csaták zavarát látjuk, és reggel tudjuk csak meg a lapokból, hogy álmunk valóság. Ennyi véres valóság közepette az igen kedvelt, de meg nem értett kupléval kérjük:

*„Puisque les fusils Chassepots
Tuent mille hommes par seconde,
A yons de mamans Chassepots
A fin de repeupler le monde?”⁶¹*

A bulvárok fényes boltjai, raktárai lebocsátották vasfüggönyeiket, s maholnap a kulcsok is a szöghöz rozsdásodnak. Csak a fogyasztási árukkal kereskedők élnek, a többiek, ha nem is haltak meg, de elutaztak, mint elutazott az időjárásra érzékeny, reumatisztikus fejű aranypénz az előkelő világ bő terjedelmű zsebében. Este nagyon meglátszik ez, mert a demi-monde uszálya sokkal több, mint a hordozója.

Az új, 17-től 40 évig mindenkit besorozó törvény valóságos népvándorlást idézett elő. A menekülők ellen szigorú rendszabályokat vettek foganatba. A többi közt a színész: Laferrière, kinek már jubileumát is megülték, el akart az orléans-i vonalon utazni. „Ön nem utazhatik!” szólítja meg az ellenőrködő nemzetőrtsit. „Hogyan?, miért?” kérdi az örökifjú színész. „Mert ön még nincs negyvenéves.” „Mit?... negyvenéves?! Talán nem tudja - jegyzi meg Laferrière mosolyogva -, ki vagyok?” „Menjen ön haza, s vegye a hátára a puskát s akkor kimehet - Issybe!” „Én Laferrière vagyok; értsen meg jól Laferrière!” „Mit bánom én, ha Laferrière is! Ön nincs negyvenéves.” Színészünk gondolhatta magában: „mit ér a hírnév azok előtt, kik a Menus plaisirs-ben a »Le Jésuite«-et és efféléket nézik?” E darabot egy hónap óta minden este játsszák.

---

⁶⁰ - sorkatona, baka.

⁶¹ Mivel a chassepot puskák pillanatonként ezer embert ölnek meg, legyen anyánk chassepot, hogy a világot újból benépesítsük.

Az északi vaspályán, melyen a poroszok örködnek, menekültek legtöbbszörre a chassepot-kerülők. A Kommün e napokban hét biztost indított a porosz parancsnokhoz, megtudandó: miért nem akarják a Kommünt törvényes kormánynak elismerni? A biztosok karddal oldalukon, vörös övvé csavart kendővel, két szép szekérben, foglalt úri lovakon St-Denis-be hajtattak. A porosz parancsnok leülteti őket a kihallgatás után, hogy várjanak, tíz perc múlva válaszolni fog. A tíz perc még nem járt le, s négy szuronyos ember egy káplár vezetése alatt belép. A parancsnok is megjelen. „Uraim! - hangzott a felelet. - Önök foglyaim, mivel önök, a prelimináriák ellenére, semleges területre fegyveresen jöttek.”

Az ilyenekért aztán bosszújukat a versailles-i kormányon töltik. A kormánytagok lefoglalt papírjait sajtó alá rendezik. Sőt a lapok egy, márki Galliffet tábornoknál fölfedezett kis szekrény tartalmáról annyit is kifecsegték már, hogy az a márkinéhez írt szerelmes levelek nagy számából áll. Egy lap pláne ajánlja, hogy a férj, ki a seregben parancsnokol, szólíttassék föl a szarvairól szóló okmányok átvételére. Az illető lap száz sout tesz Vinoy kardja ellenében, hogy a márki nem jön értük.

E lap Rochefort-é, kinek atyját ma temették el. Az öreg gróf Rochefort legitimista volt utolsó leheletéig, s munkatársa a „Drapeau blanc”-nak. Cayenne-nek kormányzója volt egykor...

Az irodalom, mely Párizsban úgy virágzott, Barikádiában olyan, mint a holt nyelvek: megvan, de senki sem beszél; örökség, melynek nincs a háború óta folytatása.

A színházak majd mind zárva. Újság éppen semmi. A „Vaudeville” színészei Londonba költöztek egyidőre.

Vaj ha, kedves olvasó, jövő csevegésemet Párizsból, és ne Barikádiából kellene címeznem!

Fővárosi Lapok, 1871. április 28.

Csevegés messziről.

Párizs, április 18.

Tegnapelőtt, vasárnap a választások folytak, s az eső esett. Két ok, miért a nap csendes volt. A csapatok szolgálattevésük helyén szavaztak, erődben, sáncokban, előörsön, a Kommün egy tagja által körülhordott urnákba. Csak Neuillyben nem tudom, hogy miként szavaztak, mert onnan nagy győzelmet hirdetett a falragasz, mely két elfoglalt zászlóval kérkedett. A zászlókat egy zászlóalj kísérte diadalittas zajjal a városházára, itt a Kommün egyik tagja ünnepélyesen megköszönte a hősiességet, „mit a történelem soha sem fog elfeledni”. Az erkélyen álló kollégák arcát az öröm illuminálta. Kimondatott, hogy a dicsőség ezen két emléke a díszteremben fog elhelyeztetni, hogy látása nagy és nemesre lelkesítse; ha haboznának, bátorítsa a Kommün tagjait. A zászlót szerencsétlenségére híven leírta a falragasz, és ebből kisült, hogy nem pápai, mint a Kommün hirdeti, hanem közel jártak a valósághoz - a templom zászlói és a keresztek nem is rómaiak rajta, csak Szent András-félék.

Tegnap kora reggel siettem meggyőződni a diadal valóságáról. Alig lehet benne igaz valami, mert a porte des Ternes körül oly heves a tűz, mint volt, sőt ma az avenue des Ternes-en nem is lehet előremenni, úgy hull a puskagolyó és gránát. Sok házba lecsapott, az utcán járók közül vagy négyet puskagolyó is sebzett meg egy gránát, egy süteményes bolt ablakain kopogtak ott be, kérdezve: itthon vannak-e? Mire igenlő választ a süteményes angyalok sikoltása adott, s a gránát két öllel tovább szétpattant.

Az överőddel párvonalos utcákon kísértettem meg előrejutni, ha a padkára nem is mehettem, mégis elég érdekes társaságban voltam. E társaságban láttam a nemzetőrök közt az első kommunisztikus tény, bár ilyesmiről még egy elejtett szót sem hallottam soha. Ha vádolják

őket ilyesmivel, ok nélkül, hisz most is egy gránát által agyonsújtott ágyús ló húsán osztozkodtak melegiben, ott vetkeztetvén le bőréből a helyszínén. Az ostrom óta hozzászoktak, meg drága Párizsban most minden.

És szegények három napja vannak szolgálatban éjjel-nappal, a vele járó sovány kétszersületes konyhával.

Ezek panaszkodtak, hogy a parasztok Neuillyben a sorhaddal tartanak s azok oldalán harcolnak, hogy a versailles-iak mind a legjobb állásokban vannak. Korán sem látszottak annyira lelkesülni a kommunáért, mint a lóhúsért. Szóval Neuillyben egyes házakat, torlaszokat foglalhattak el, de a helységet uraló pontok a sorhad kezében vannak, azonban úgy látszik a kapuktól távolabbra nyomultak, bár Sablonville kezükben van.

Itt úgy, mint az erődökkel szemben délen, egy hibába estek a versailles-iak tábornokai, hogy elhamarkodnak mindent, vagy sietségből, vagy az ellen csekélyléséből. Roham az erődökre, ostrommunkálatok nélkül: idő- és vérpazarlás; elfoglalása egy helyiségnek, annak nyomról nyomra való megerősítése nélkül: könnyelműség, melynek a céltól való elesés az eredménye. Most az erődök ellen megnyitották a vívmunkálatokat, mit ezelőtt 12 nappal tehettek volna. Neuillyben a kapuk előtt voltak, hol már a résen viaskodtak, s ma a helyiség megtartásáért folyik a védelmi harc.

Asnières felé nagyon dörgött az ágyú; mivel itt még nem jártam, Neuilly előtt már a szomszéd kapuk, hidak napok óta becsukván, felindultam északnak mindenütt a körerőd mögött haladva. A porte Bineau, ahol a nemzetőrök ki- és bejárnak, nincs még felszerelve, bár négy 12 fontos a helyszínén van. A munkások nagy csapata dolgozik a padkákon, a kapuk elővédőjén kosarak és zsákok földdel való megtöltésén.

Asnières a nemzetőrök kezében volt, kik itt a Szajna kanyarulata által Bougival-tól Gennevilliers-ig terjedő félszigetre az ostrom alatt a poroszok ellen készített redoute-ok, harcgátaknak Asnières körül eső részében helyezték el előcsapataikat. A harcgátak Asnières-nél érintkező félkörre összefolyó két ívből állnak; a bal ív rue des Couronnes-ig megy, majdnem a Beçon-kastéllyal szemben, horog alakban visszakanyarodván.

Ez mintegy 700 öl hosszú; a jobb ív, a híd előtt vonul el 300 ölnyi hosszúságban. Ezen harcgátak előtt különálló redoute-ok vannak, s maguk a harcgátak szabályszerű fedett utak által összekötve.

Négy zászlóalj tartotta ezen pontokat, valamint a courbevoie-i úton épített s az asnières-i torlaszokat.

A sorhad ezer-ezerkétszáz gyalog-, két lovasszácad és erős tüzérséggel támadott a courbevoie-i, nanterre-i és colombes-i elágazásain a vasútnak. A nemzetőrség előcsapata a kartács szelencék bő hullását nem szívélhetvén, visszahúzódtak a harcgátakból, a külső torlaszoktól. Egy colombes-i vasúton előretolt páncélos vasúti kocsi tüzéreiből hármat megölt egy belecsapó s egymást oldalt találó gránát. Mindenki odaszalad megmenteni a vagont, fát, szenet bőven dobálnak be a mozdony kemencéjébe, akarják megindítani, persze visszafelé, a mozdony előre indul. Ezt nem találják szépnek a mozdonytól, próbálják visszafelé mozgatni, nem tudják, a mozdony megkutyálta magát, előre akart mindenféleképp, annyira benne van a harci mén szerepében. Nemzetőreink lovasság félét vesznek észre a téren, s rettenetes futással menekülnek a többi zászlóaljat is magukkal ragadván, kik a történeteket úgy értették, hogy az a makacs vagon most megfordult, egy rakás versailles-i tüzérrel a hátán és lovassal kíséretében. Mennyire volt rettenetes a pánikban a futás a Clichy-sziget mellé épített kis hajóhídon, azt én nem tudom leírni, azt csak azok beszélhetnék híven el, kik pajtásaiknak szuronytól sebzett hátukat és más hátul eső részüket mutogatták egy kis fél óra múlva, mikor odaértem.

Nem volt dél, mikor a helyszínre megérkeztem. A rémület általános volt, annyira, hogy a hajóhidat is elkezdték bontani, Lanowski ezredes parancsára, kinek nem nagy fejtörésébe került a visszavonulást mint chefnek vezényelni. Mikor két hajó ki volt bontva a kötelékből, vették észre, hogy vagy 100 emberük túl szorult. Ezek a szegény ördögök az állóhídra futottak, és kitették magukat a Beçon-kastélyban elhelyezett ágyúk és mitrailleuse-ök tüzének, hogy túlpartra vergődhessenek.

A Beçon-kastély egy szép és erős építésű úrilak, körítve is kőkerítésű parttól egy uralgó ponttól, körülbelül fele útján az Asnières-től Courbevoie-ig való távolságnak nem messze a Szajnáától. Azon egynek kivételével a páncélos vagonok (7 db) Párizsba retiráltak. A híres páncélos naszádok nem csináltak sok bajt a versailles-iaknak. A Szajján Suresnes-nél egy zsilip van, melynek rendeltetése szárazság idején a hajókázhatás bizonyos mélységét biztosítani a Szajnára. A versailles-iak elég impertinensek voltak a zsilipeket megnyitni, a vizet lebocsátani, és most a nehézpáncélosok csak néhol a mélyebb helyen mozoghatnak.

A felbomlás általános lesz, a szomszéd Batignolles és Montmartre zászlóaljai egy részében a honvágy ellenállhatatlanul felébred. A hazaszökdösők száma folyton nő. Otthon borzasztó dolgokat mesélhetnek a csata és pusztítás vérességéről, borzasztóságáról. A künn maradt nemzetőrök nejei bizonyosan emiatt megkezdeneik jelenni és hazahívogatni férjeiket.

Két órakor Levallois felől vágatva érkezik meg Cluseret tábornok; két tiszt van kíséretében, kiket rendelettel visszaküld a városba. Minek folytán a szökevények előtt felhúzták a hidat, s a szomszéd kerületekben riadót vertek. Helyben pedig zárvonalat állítottak, hogy a nemzetőrök ne szökdöshessenek el, s nejeik ne jöhessenek hozzájuk, mert ezek az ambulance szekeken folyton jöttek ki a kapun.

Okolowicz légiófőnök, ezredes, zászlóaljaival csakhamar megjelent, ki Chlichyben tartaléknak hátrahagyatván, Levallois és Chlichyből a megfutamlottak előrevezényeltettek. Cluseret vissza akarta őket vinni Asnières-be, melyet a versailles-iak a torlaszok lerontása után nem szálltak meg, mivel az ezt uraló pontokat bírták.

Mindhiába, a csapatok sarkába szállott a félelem. Hasztalan Vaillant, Gérardin és Longuet Kommün-tagok megjelenése.

Cluseret sem nem szöke, sem nem barna hajzatú, bajszerű és szakállú magas férfi. Körszakállat hord. Kékes szeme, finom arca értelmességet és bátorságot eláruló. Harmincöt évesnek néz ki. Öt óra felé elhagyta az asnières-i hidat, melyre a Beçon-kastélyból golyószórók és ágyúk tüze omlott, s amelyre nem lehetett a csapatokat rávezetni. A hídon felül eső régi temetőbe két ágyút állított fel, ezek tüzelést nyitottak a Beçon-kastély ellen. Én visszatértem.

A versailles-i tábornokok bizonyosan el akarták távolítani a nemzetőröket ezen egyetlen jobb parti állásukból, melyből mindig alkalmatlankodhattak volna, a Neuilly felé működésre hivatott courbevoie-i telepekre. A nemzetőröknek pedig be kell látni, hogy Issytól St-Denis-ig nem tarthatnak csupán 2 kilométer (1000 öl) hosszú területet a Szajna jobb partján hatalmukban.

Az éj csendes volt; egy hét óta először.

Ellenőr, 1871. április 28.

Párizs, 1871. április 20.

Az árucarnokok a napi élet és forgalom központján elpusztultak; az üzlet annyi, mint semmi, mert nem érkezik élelmiszer. Az Honoré és Rivoli utcák, melyekben mindig oly mozgalmas élet uralkodott, elhagyatva látszanak, a boltok nagy része be van zárva. Mi a városháza előtti tért illeti, a torlaszok még mindig állanak, s úgy őriztetnek, mint az első napon.

Nagyszámú ágyú a rácsozat mellett felállítva az órára vár, midőn hangukat a pokoli koncertben hangoztathatják, mely már három hét óta tart. - Mindezen hadiszer őrizete néhány szakasz kommunistára van bízva, kik gúlákba rakott fegyvereik körül ülnek s az ágyúlövések felett tréfálnak.

A Vendôme téren két hétfontos ágyú van, és minden a térre szakadó utca szélén. A Castiglione utcában torlaszt építenek, mely azonban nem lesz oly erős, mint az, mely a Rivoli utca szélén építetik. Ez mintegy 7 méternyi széles és 3 méternyi hosszú árokból áll. A kiásott földet rögtön apró zsákokba rakják, melyek a kövezettel s járdakövekkel a torlasz építésére szolgálnak, mely valóban borzasztó lesz, s 50 munkás által nagy eréllyel építetik.

Az elysée-i mezők elpusztultak. Sétálók nem sietnek az iparpalotán túl menni; kocsik csak a Rond-Point-ig járnak. Az Étoile tér házai mindinkább elpusztulnak. Ma reggel a Luzzaraga-palotát találta a versailles-iak több golyója. A lakosok az éjjel elhordák halottaikat, vagy a pincékbe rejték azokat.

Az ágyúgolyók oly számosan hullanak, hogy lehetetlen vagy legalább igen veszélyes a Rond-Point-on átmenni. Az avenue de la Grande Armée-n hétfőn kezdett torlasz kész, az egész avenue szélességét elfoglalja, s ma fog fölszereltetni. A courbevoie-i útegek széttrontják a torlasz készítest. Gránát és ágyúgolyó özön árasztja el folyton a torlaszhoz vezető utakat is. Szerencsétlenségre azok nagy része rosszul van célozva, s a szomszédos házakat pusztítja el.

A Maillot kapu majdnem egészen el van hagyva; csak három ágyú tüzel még; két tüzér s több utcagyermek végezi az egyiknél a szolgálatot. Egy földmunkásdandár javítja ki a sáncokon történt sérüléseket, vagy pedig földhányásokkal szaporítja a védmunkálatokat. A kapu előtt két ágyú van az avenue-re irányozva. A neuilly-i avenue házainak egyik elseje tele van nemzetőrökkel. Az ablakokat megszállva tartják tüzelésre készen. Az előőrök a háztetőkön húzzák össze magukat.

A Benceau kapunál a küzdelem egy a Borghèse utcán emelt torlasz birtoka körül forog. Ez négy ágyúval van felszerelve. Elkecseregett harc után a minden oldalról puska- és mitrailleuse-golyókkal elárasztott kommunisták a torlaszt feladni voltak kénytelenek. A versailles-iak megszállják azt. Dombrowski képtelen és eréllyel nem bíró tiszték által környezve, csapataiba új bátorságot önt. Dacolnak a tüzzel, újból összegyűlnek, ismét támadnak, s ágyúik egyikét visszafoglalják. Végre a küzdők elhagyják a torlaszt. Az ott maradt három ágyú senkié sem. Versailles-iak és kommunisták farkasszemet néznek egymással, s készek a támadást visszaverni.

A Marché utca végén levő ház lángokban áll, 42 gránát érte. Egyszerre 5 óra tájban komor ropogás hallatszik, iszonyú detonáció túlhangoz minden ágyú- és fegyvertüzet.

Sokan hasra fekszenek, mások a falhoz lapulnak, a többiek a nyitva levő házakba menekülnek. Végre a legbátrabbak felemelik fejüket, s csöndesen körülnéznek. A szokatlan zaj oka után tudakozódnak. Carallois-ban a templomhoz közel egy ház repült a levegőbe. Dombrowski minden a versailles-iaktól megszállt házat aláaknáztatott. A lakosok bútorait az ablakon át dobják ki, s ijedve, félelemteljesen menekülnek. A Roule utcában minden lépten holttestre vagy sebesültre akadni, miből a fájdalom borzasztó, megindító jajkiáltásokat csal ki.

Szabadság mint a Nép zászlója, 1871. április 29.

Párizs, 1871. április 20.

Párizs ura, a Kommün ma programot adott, mely elég tágas alapot nyújt az alkudozásra. Ezt éppen jó alkalomnak találom Párizs helyzetét röviden előadni.

Katonai szempontból a húsznapos tusa alatt a pillanatnyira váltakozó szerencsétlenségben még mindig területet vesztek a nemzetőrök. Délen a megrongált erődök láncolata a

megnyitott ostrommunkálatokkal szemben nyújthatja a harcot, de a versailles-iak véggyőzelmét kétségesse nem teheti. Nyújthatja, ha addig nyugat és északnyugat felől Párizsba nem tör a sorhad. Ezen oldal felől folyton nyomulnak elő a sorkatonák s egy pár nap múlva a jobb parton még foglalnak egy a neuillyihez hasonló és rögtön megerősített állást; különben nem volna értelme Neuilly sok áldozatba kerülő védelmének. S azt tenniök szükséges ennek megvédése céljából is.

A nemzetőrséget s kiválóan ennek harcolni kész részét kifárasztotta, meggyengítette a húsz nap. Nagy része a nemzetőrségnek nem akar harcolni - sőt három kerületben (1., 2., 6.-ban) annyira, hogy lefegyvereztettek. A lehangoltság még a Saint-Antoine munkásai közt is nagy; Batignolles fegyvereseinek utóbbi napokban történt meggyérítése elvette harci kedvöket. A sorozás elől menekült az ifjúságból ki csak tehetette. Tegnap kétszáz erőszakkal összefogdosott bujkáló hadkötelesét Cluseret-nek Bicêtre-erődbe kísérték és a sorok közé beosztották. Az ezekből lett jó katonákat pedig a hadtörvényszék pallosával tartják hűségben a zászlóhoz. A tisztek alsók, felsők mind egyformák: tudatlanok, járatlanok. A rossz zászlóaljok nemcsak az ellen előtt, hanem otthon is folyton ássák alá a még létező lelkesedést.

Versailles kormánya rendes, harcedzett katonák, tisztek felett rendelkezik. S amelyik ezred szelleme nem elég biztos, elrendeltetik valamelyik városba helyőrségnek. Harciasságát jellemzik az ötször egymás után a várnak s annak elővédelmi gátaira vezényelt rohamok...

Párizs benn elnéptelenedett - a vagyonosok munkaadó-pénzüket elvitték, a munkások dolog nélkül vannak, a gyárak szünetelnek, a boltok legnagyobbrészt bezárvák, a piacok árucikkek nélkül vannak, hús mindennap kevesebb marad a népesség rendelkezésére, a kenyér drágul, a közlekedés megakadt.

Mennyire apadt népessége, ha valamiből - a kereskedelmi jelentésből ítélni meg, mely szerint: e hó első felében háromnyolcaddal kevesebb liszt fogyasztott, mint a múlt hó utolsó felében; - vágómarhának egyharmada jött Párizsba stb.

A pénzszükség oly nagy, hogy a Kommün is ideiglenesen, pénze dacára, bonokat bocsátott forgalomba. Az ezüst, arany elrejtett. Nem is lehet másképp, midőn a háziúr nem kap törvény szerint fél évtől semmi házbért, a tőkepénzes nem hajthatja be talán fél éve lejárt váltóit még három hó előtt, a vidéki földbirtokos kénytelen elköltözni, mert ha volt is jövedelme, a közlekedés megszakítása miatt nem juthat hozzá; a gyáros nem termel, mert legjobb munkásaitól a fegyveres-szolgálat fosztotta meg, vagy nem termel, mert nincs kinek, nincs mivel; mert adósai neki sem fizetnek kilencven napig, mivel ezek sem tudták a gyártmányt értékesíteni.

Az ostromzár szigorából lassan kibontakozó Párizs április elsejéig igen sok okból nem tölthette meg élelmiraktárainak borzasztó sokat elnyelő teljes ürességét. E hóban egyik vonal a másik után vágatott el, némelyik pedig, mint az orléans-i, csak akkor kezdett közlekedni. Most az északi és keleti vonal szabad. Egyiken sokat, majd mindent mi vidékről jön, felfog Saint-Denis, melynek számos porosz őrsége s a párizsi menekültek jól fizető fogyasztói számára vesznek meg. Aztán ide bejönni, kimenni nem jár oly sok bajjal (rendőrségi alkalmatlankodással), mint Párizsba. Az élelmiszerek részben, mint sódar stb. hiányzanak, másoknak ára $\frac{1}{3}$ -dal, $\frac{1}{2}$ -del emelkedett és naponként emelkedik.

A sok zavartól való féltőkben a külföldi kereskedők is tartózkodnak Párizsba jönni, s így pénzökkel a kereskedés is másfelé veszi folyását. A börzéről talán mondanom sem kell, hogy dideregve pihen. Szóval, tőkéből él állam és polgár; jövedelem nincs...⁶²

Gyors-Posta, 1871. április 30.

---

⁶² Itt Ugron felháborodva közli a betiltott lapok címeit.

Párizs, április 24.

A politikai helyzet kevés változatosságot mutat fel. Mindig a régi szomorú Franciaország barátainak, mert a polgárháború nem lohad, mindig reménytelen a Kommünnek, mert végtére is így örökké nem folyhat. A 16. választások jelezték számtani pontossággal, hogy veszít a térből s a mögötte álló népből, mert kétötödével kevesebb szavazó jelent meg az urnánál, mint március 26-án.⁶³ Magában a Kommünben is nagy vita folyt, vajon az 1849. törvény értelmében a részvétlenség miatt semmis választások a Kommün által igazoltassanak-e vagy sem. Tizenhárom ellen 26-tal igazoltattak; ennek következtében Pyat Félix beadta lemondását, mely nem fogadtatott el, Rogeard pedig visszautasította a tagságot.

A Kommün népszerűtlenségét mi sem jellemezheti inkább, mint a tanulóifjúság ellenséges indulata. A forradalmi fészeknek ismert orvosi egyetem ifjúsága, egyetlen, mely úgy most, mint az ostrom alatt folytatta tanfolyami látogatását, határozottan visszautasította a Kommün által kinevezett igazgatót, és nem járt az előadásokra. A Kommün összehívta őket tegnapi. Megjelentek ezren felül. Végül abban állapodtak meg, hogy igazítsák el a tanárok az ügyet, amint tetszik, ők érintkezésbe küldöttek által nem lépnek a Kommünnel, miután politikai hatóságul nem akarják elismerni.

A hadbíróság is felszólította a végzett jogászokat, hogy nyújtsanak nekik segédkezet a bíróságok felállításában; köztudomás szerint nem jelentkezett senki.

Említettem volt, hogy három kerület zászlóaljait feloszlatták; most a 134., 56. és 105. zászlóaljakat oszlatják fel, mivel tűzbe menni nem akartak. Mindezen zászlóaljak tisztjeiből hármat-négyet nehéz fogságra ítélt a hadbíróság, és tisztek más zászlóaljakba fognak beosztatni, mint közemberek, megfosztván választó és megválaszthatási joguktól.

Míg benn a város helyzetének nyomása alatt népszerűségében hanyatlik a Kommün, vidéken, dacára elfogdosott lapjainak, nyert rokonszenven. Sceaux és Saint-Denis-ben a Seine departement két kerülete gyűlt össze, többen kétszázezernél vettek a gyűlésen részt, és egyhangúlag elfogadott kérvényben a házhoz, kéri a kibékülést a Kommün programjának két fő pontja alapján: 1. a köztársaság ünnepélyes kimondása és megalapítása; 2. szabadságok szervezése s maire-ek⁶⁴ választása.

Ugyanezen értelemben ömlik az ország minden részéből egyesek, hatóságok petíciója, mi ezután még növekedni fog, mert tegnap a szabadjóművesek is ezen programban állapodtak meg, és támogatását fogják kérni minden vidéki páholynak. Ezek és a republikánusok szövetsége még egy pontot adtak hozzá: ti., hogy mind az assemblée, mind a Kommün feloszlatassék, és új választások rendeltessenek el. Mind a három pont igazságos, helyes és jogos; csak a többség elfogadja Versailles-ban. Ha nem, akkor rajta lesz a felelősség a kiomlott s ontandó vérért; igazolja a párizsiak forradalmát, mint ultima ratiót⁶⁵, s megveti a vidék közvéleménye előtt is magának az ágyat, végső lépésre kényszerítheti az assemblée-ban s azonkívül a köztársasági elvet képviselő nagy embereket, mi a mozgalomnak egész más fordulatot és színt adnak.

Mi itt Párizsban legkevésbé sem ismerhetjük a majoritás elhatározását, de azt megjegyeztem már egyszer, hogy a forradalom máris soká tartott. De mi történnék, ha az egymás után kitört és így elnyomható forradalmak sokkal okosabban egyszerre találnának mindenütt ismétlődni? Mit Párizs állapota, agitátorai s az Internacionálé ügynökeinek sürgölődése könnyen hihetővé tesz.

---

⁶³ Ebben az időszakban igen nagy számú polgár már elhagyta Párizst, a város védelmében harcolók sem tudtak részt venni a választásokon.

⁶⁴ - előjárók, polgármesterek.

⁶⁵ - végső eszköz.

A két fél következő állásokat foglalja el. Délen Bicêtre-erőd és Hautes-Bruyères redoute-tal szemben a versailles-iak Choisy-le-Roix, Hay, Chevilly, Bourg-le Reinet; Montrouge-val szemben Sceaux, Fontenay és Bagneux; Vanves és Issyvel szemben, Châtillon, Clamart és Meudont foglalják el. A nevezett erődök és helységek közt fekvő téren az előőrsök vannak előtölva, s a nagy rohamuk óta ezek csetepatéznak, csak néha kísértve meg valamelyik fél a másik meglepetését, mi rendesen az előbbi állások megtartásával végződik.

A nyugati csatatérnek pontos leírását adhatom; ma az Arc de Triomphe tetején voltam három óra hosszat, ahonnan áttekinthettem a harc terét. A boulogne-i erdő fele a sorhad kezében van, hasonlóképpen Neuilly, hol a párizsiak éppen nem foglalták el a park házait, valamint Levallois-nak is felében parancsol Dombrowski. A porte Maillot-nál a párizsiaknak két ágyújuk működik, egy 12 és egy 24 fontos, és mindig a szemben levő híd fejénél a sorhadnak egész fedetlen emelkedő jobb parti torlaszát igyekszik lelőni. Kevés eredménnyel, mert a torlasz, két pontját kivéve, ép s a mögötte levő két 12-es nem látszik zavartatni, bár időközönkel, de mindig felel... A porte Maillot nem panaszkodhatik, gond van reá elég, maholnap porrá lőtt elővédje, letördelt mellvédje s kéthelyt bezúzott kapuja egy kissé soknak is találja azt. A gránát ide minden tizedik másodpercben lecsap. Az överőd vasúti indóháza csak a kegyelemlövésre vár, és megszűnik létezni.

A porte des Ternes egy ágyúja a Szajna partján emelkedő négy emelet magas, hosszú laktanyára tüzel, mely mögött az ellent véli, mivel ettől kissé jobbra minden öt percben kartács szelencék szállnak föl, melyek Sablonville s a porte des Ternes fölött pattannak szét.

Levallois-ra nem lönek, mert azon a csapatok osztozkodnak; csupán innen hallani ma délután gyér puskaszót... Clichy hídján felül is dörgött a nemzetőrök ágyúja Colombes és Gennevilliers-re öntvén mérgét, hol nagy tömegekben vannak összpontosítva a versailles-iak.

A porte Bineau, bár fel van szerelve, hallgatott. Holnap reggel 9-kor kezdődik és 5-ig fog tartani Neuilly lakói érdekében a fegyverszünet.

Tegnap nyolcvanezer újoncot szereltek fel, ma minden téren gyakorolták őket, négy nap múlva tűzbe akarják vinni. Aki meg nem jelenik a 19-40 évesek közül, lakásán fogják el és sorozzák be. Ma útlevelemet egy fiatal jogásznak kölcsönöztem, ki ezzel menekült Párizsból, holnap pedig egy lengyel orvos útlevelével a magamét elhozom St-Denis-ből. Hogy e lengyellel találkozhasam, 5 óra után kedves észleldémet el kellett hagynom.

A többszörös eső után a páncélos és nem páncélos naszádok fele az auteuili viaduktig leszállt.

A követségek tudatják alattvalóikkal, hogy meneküljenek hamar Párizsból, mivel a követség ez után semmiről sem áll jól. Szép kilátás.

Fontos Louis Blanc mai levele a „Siècle”-hez, melyben ennek felhívására feleli, hogy ő most is szocialista, de a Kommünnel nem tart, mert nem lehet egyénibb az egyéninél, községiebb a községnél és köztársaságibb a köztársaságnál. A szép levelet több lap átvette.

Párizs, április 25.

Neuillyben a fegyverszünet megkezdődött, azonban nemcsak innen, de a külvárosokból is mind költöznek. Az avenue de Grande Armée-ban a kíváncsiak nem azt számlálják, hány ablak törött, hanem hány ép. Az utolsó gránát ma reggel meggyújtotta a Château d'Étoile-t, mely közel fekszik a porte Maillot-hoz. Mindenki Neuillybe akar menni, kíváncsiságát kielégíteni, de csak a lakosokat bocsátják ki. Költözik mindenki, ahogy módját ejtheti. Kevés a szekér.

Ellenőr, 1871. május 3.

Versailles, 1871. április 25.

Ma kora reggel Párizsból St-Denis-be jöttem, innen egy omnibuszban öt frankért háromórát utat hátrahagyásával ide értem. Egy bérkocsi 25 frankot kíván, egy hagymás és másféle szekér 20-25 frankért megy Versailles-ba.

St-Denis-t a poroszok éppen nem látszanak, mint némely lap írja, kiűriteni; ellenkezőleg, szaporítják csapataikat. Ez előtt három nappal egy ezred huszár jött felváltani az ulánokat⁶⁶, s még ma is itt vannak az ulánok, nem is készülődnek indulni. Meglehet abból okoskodták ki az egész rémújságot, mert francia zsandárok vannak az indóházban, kik le és fel sétálnak, azonban szolgálatot, vizsgálatát a kocsiknak a nagyszámú porosz őrség végzi.

Minden kellemetlenség nélkül hagytuk el a porosz és francia előőrseket. A poroszok mutogattak reánk: emigrant, emigrant mondván egymásnak. A francia lovasvadászok pedig útlevelet sem kértek.

A Szajna kanyarulata mögött Argenteuil, Bezons, Montesson és St-Germainen át kerültünk Versailles-nak. Mindezen említett helységek zsúfolva vannak csapatokkal. Az assemblée haderejét 150000-re becsülik, a lovasság 15000-en felül rúg, a tüzérség feltűnően erős, ágyúi mindennap nagy ürméretűekkel szaporíttatnak. Az orléans-i vonalon páncélos vagonok is szereltettek fel. - Versailles körül az erdőkben szétszórtan sátrak alatt számos katonaság tanyáz, örködik. - Ezek majd minden héten az újonnan érkeztek által részben felcseréltetnek.

Itt igen kevés újságot lehet tudni, itt minden struccotjás, a hivatalos lap eltakarja a homokba, hogy aztán a hatás kíváncsiak szerint vegyítsen igazat és valótlan a delfi orákulumtól eltanult fogalmazványai közé. Tudakozódni nem tanácsos. - Azt hallom, hogy sokat a csapatokból előre küldtek, mára azonban azokat mind a helyszínére rendelték. - Tegnap, tegnapelőtt nagy haditanács tartatott. Két vélemény uralgott: egyik rendszeres ostromlását az erődöknek, másik nyugatról lövését az överődöknek s a közel fekvő városrészeknek - ajánlá, aztán rohammal elfoglalását a jobb partnak s a kapuknak. Melyiket fogadták el, majd megtudjuk. Annyi bizonyos, hogy Párizsban minden estére várják a nagy rohamot, ezért a legelső zajra mindig általános riadót vernek.

A szabadkőművesek küldöttségének egy tagja elbeszélése után adom a következőket. A kőművesek Thiers-hez voltak menesztve, az elfogadott békepontok felajánlása végett. A köztársaság elismerése, szabad községi szervezet, mind az assemblée, mind a Kommün feloszlatása és új választások voltak a pontok.

Thiers úr újból nem mulasztotta el a köztársaság mellett nyilatkozni, hanem meglepetést játszott, midőn hallotta, hogy a megszavazott s reakcionáriussá a Ház többségével szemben éppen általa módosított törvény sehogy sem elégíti ki Párizst; mikor - mondá - Franciaországban soha ennél szabadabb nem volt.

- S az 1791-i törvény - mondá egyik kőműves. Önök - vágott Thiers ingerülten közbe -, elődeink minden bolondságát össze akarják gyűjteni.

Aztán Thiers kitört a párizsiak ellen egész dühvel, kiknek Aurelle de Paladines személyében - folytatá - valóságos ajándékot küldtem, és ők fellázadtak. Nekem pedig most elfoglalták házam, bútoraim, ezüstneműmből pénzt veretnek, képeim nem kímélték, s irományaimat mind elhordották.

A szabadkőművesek biztosították, hogy az egészről annyi igaz, hogy iratait lefoglalták. Én az ellenkezőt olvastam a „Paris Journal”-ban és a „Gaulois”-ban, válaszolt Thiers, elvinni

---

⁶⁶ - német könnyű lovasságot.

irományaimat, nekem, ki öregségemet feláldozom az ország jólétéért, alávalóság; a Kommün tagjai tudják meg, hogy fejökkel játszanak.

Itt közben megjegyzem, hogy Thiers úr palotájában csupán az irományokat foglalták le, mint azt minden forradalmi kormány elődeivel teszi, és Thiers úr is az uralkodóházzal tették. Egy-két szobát az őrség foglalt el, mely a házra felügyel, mivel a Kommün konfiskálta és reáíratta: „bien national”.⁶⁷ Thiers haragja érthető, mert az irományok közt vannak tanulmányai, jegyzetei és nagyszerű okmánytára, melyeknek elvesztése mind a tudomány, mind az irodalomra veszteség volna. Thiers haragja a történetíró felbosszankodása, ki oly kezekben látja legbecsesebb vagyonát, kik értékét nem ismerik. A palota jól van őrizve, egyéb nem történt, egyszer két nemzetőr kissé megzúzta oldalbordáját, beesvén a pincébe. De nem lévén konstatálva, hogy bemenet vagy kijövet történt-e, nem vonhatunk következtetést a pince tartalmára.

Thiers aztán a kőműveseknek határozottan kijelentette, hogy Párizs bombázásától nem irtózik, ha a rend helyreállítása kívánni fogja azt. Elbeszélte, hogy ő vezeti a katonai munkálatokat, melyet mint történetíró tanult és most gyakorlatban használ. Az igaz, Thiers úr mindent fel akar ölelni, még a távirdahivatalt is palotájában összpontosította.

A szabadkőműves, ki szavahihető ember, elbeszélte nekem, hogy Lyon békéltető küldöttségét is Thiers úr oly rosszul fogadta, mint őket, s megtagadta a lehetőséget, a kilátást is egy jobb községi törvényjavaslatra. A lyoniak azt mondták Thiers úrnak, mi megvisszük a választ polgártársainknak, s önök ne ütközzenek meg, ha egy pár nap múlva a Kommün proklamálva lesz, mert e válasz végsőre fogja őket kényszeríteni.

Ezen elbeszélésből titkot nem csinálnak a szabadkőművesek, mások, igen sokan beszélnek itt a nap ezen történetét, a lapok, nagyon érthetően nem közlik, de a párizsiakban bizonyosan lesz valami, mert a kőművesek számot adni az együletnek visszatérnek ma...⁶⁸

Gyors-Posta, 1871. május 3.

Párizs, április 26.

A tegnapi nap fegyverszünete egy lélektani pillanat volt, melyben a testvérharc vívói körültekinthettek, hogy lássák 25 napi munkájuk eredményét; s ha meg nem rettentek tőle, rosszabbak a gonosztevőnél, ki a gyilkán párolgó vértől megborzad, és eldobja. Ha felszámították a rombolást, a halált, s arányosították a nyert tér mértékéhez, és nem találta mindkét fél, hogy többet veszített, mint nyert; vagy a szám változtatta meg természetét s hazug, vagy nem tudnak számolni.

A körerődön kívül majd minden ház megrongálva, a fedezetlenek összelyuggatva, sok leégve. Képzeltető, mikor benn Párizsban magán az Arc de Triomphe-on több harmincnál a seb. A járdára kétfelől nem lehet lépni, mintha üvegeső hullott volna, úgy tele van csillogó darabkákkal. Az ablakoknak csak keretje van meg.

A falak egyik háztól a másba áttörvén, másutt lőrések vannak ütve. Drága bútorok összetörten, félig megégetten s felhalmozva egy kaput zárnak el, egy matrac tetején barátságosan szék- s asztallábak ölelkeznek, oldalt szépen lefektetett ruhatartók, federációjukból elszakított szekrényfiókok, üres keblű pincetokokra a párnák, derékaljak röppenő tollával vegyes zománca borul. Röviden Neuilly minden egyes háza az invalidus bútorok egy-egy palotája.

⁶⁷ - nemzeti vagyon.

⁶⁸ A szabadkőművesek ezek után felvonultak, és kijelentették, hogy a Kommün mellé állnak.

A torlaszok, melyektől a mostani harcvonal Párizs felől határlódik: rue Vallier, Victor Noir, de Chery, Borghèse utakon és a Rond-Point d'Inkermannon emelkednek s kövezetből, téglából, igen csekély földdel vannak csak úgy összedobálva; magasságuk a fél ölet csak az utolsónál haladva meg. Az első sor torlasz mögött második, Sablonville-ben harmadik is van építve. Neuilly parkjának egy pár háza, az avenue de la Grande Armée jobb, északi sora a párizsiak kezében van. Az említettem torlaszokkal szemben száz ölnyre a versailles-iaké fekszenek. A rue des Huissiers torlasza előtt tíz lépést (ennyire vannak mindenütt az örök felállítva) a 45. sorszámú öre sétál, ezen ezred volt Bitche⁶⁹ híres helyőrsége.

Neuillyből valóságos népvándorlás kerekedik föl, csak a számos karavánhoz nincs elegendő szekér, bár a Kommün mindent megtesz, de a lakosok bútorait, ruhájukat mind meg szeretnék menteni. A bérkocsik fedelére kötnek vánkost, matracot, oldalt láttam lógni negyed szalonnát, melyet a kocsiba tömött ruhaneműhöz nem pakolhattak. A tulajdonos többnyire gyalog megy, helyét vagyonának engedi át, sőt mint egy kis babát visz karján egy álló órát. Hova költöznek? Az utcára egy barátságos kapu alá, míg a Kommün a háziurak számos kibérletlen vagy lakatlan szobáit számukra rekvirálja.

Mindenki menekül, csak az apácák maradnak. Inkább a pincébe költöznek, mintsem Párizsba jöjjenek, annyira félnek az „Univers”-ben festett, persze a „Magyar Állam”⁷⁰ élénk színeivel festett brutalitásoktól. Növendékeiket rendeletre a Kommün Párizsba egy más zárdába költöztette, s gondozásukat is magára vállalta.

A Mairie⁷¹ oldalán egy írott napló van felragasztva, melyben nap és óra jelezve van: mikor csapott le golyó és mit mívelt. A Mairie egy tagja újságolta, hogy a lefolyt 24 nap alatt 955 kiló kenyeret osztottak ki. A Mairie koródája 101 sebesültet és 40 halottat szedett össze: ez a békebíróság helyiségeiben van elszállásolva; gonosz találkozása a véletlennek, különösen ha az orvos az örökbéke ligának buzgó tagja.

A rue Perronet-ben van Dombrowski főhadiszállása, kit nem bírtam még látni. Ugyanezen utca egyik kertjében egy oda menekült rekedt zongora kíséretében vagy tizenöt vigadó nemzetőr torka igyekezett dalolni: „Mourir pour la patrie”-t.⁷²

Visszajövet a porte Maillot-nak vettem utam, melyet azonban ma nem nyitottak meg, mivel szétroncsolt padkái és elővédje közé torlaszt csináltak. A porte des Ternes-nél kellemetlenségem volt; egy nemzetőrnek az az ideája jött, hogy én hordjak földdel töltött zsákot meg járdakövet a torlaszra, mit én megtagadtam, mire többen összeszaladtak és kényszeríteni akartak, már biztatták is egymást, hogy adjanak egy ökölcsapást, akkor majd megmozdulok. Én végigmértem őket s jónak látták haditanácsot tartva, mivel angolnak néznek, a kapitányhoz kísérni szurony között. A kapitány odamódosítja a dolgot, hogy csak egy zsák földet, egy darab követ vigyek. Én hivatkozom külföldiségemre, s megtagadom. Az ezredeshez kísérnek. A kapitánynak nevét kértem. Miért? - kérdi. Mert ha bántani fognak, tudjam kin követeljek a követség által elégtételt. A kapitány megszeppen, az ezredessel beszél, az ezredes kijelenti, hogy embereinek joguk van mindenkit munkára kényszeríteni, azonban én most elmehetek. Ilyesmikből megítélhetik, hogy útlevél dacára is mily biztonságban vagyunk.

⁶⁹ Lotharingiai városerődítmény. Arról híres, hogy sem 1793-ban, sem 1870-ben nem tudták bevenni a poroszok.

⁷⁰ Az „Univers” francia, a „Magyar Állam” hazai klerikális lap.

⁷¹ - Elöljáróság.

⁷² „Meghalni a hazáért” kezdetű dal.

Még egyszer visszanéztem Neuillyre, hová jó volna a versailles-i államférfiaknak is elmenni, hogy essenek gondolkodóba a romok felett. Dutauré bizonyosan nem adta volna ki újabb rendeletét, mely még a kibékítés agitációját is elnyomja...

Ellenőr, 1871. május 5.

Párizs, április 30.

Tíz nap óta várják nappal, különösen éjjel a nagy rohamot, mellyel a titkolózás fátyla mögül soha el nem mulasztják a versailles-i lapok a nemzetőröket kecsegtetni. A bombázott déli erődök, kiválóan Issy, már nem állják a golyózáport. A várparancsnok Eudes tábornok azon szép kilátással biztatja a Kommünt, hogy légbe röpti. Mit talán a megrázkódtatásnak Párizsban eshető rombolása miatt a Kommün el fog ő buzgóságának engedni. A hadügy-miniszter, látogatásáról adott jelentésében kétségbeejtőnek találja a vár helyzetét, s vigasztalásul hozzácsatolja: Meudon ég. Mintha bizony az a Meudon valahol Badenben volna.

Most éppen esti nyolc óra; egy pár perc óta heves ágyúzás csalja ablakhoz a Luxembourg körül lakókat. Folytatom levelem, úgy sem lehet a porte de Vaugirard-nál kijutni, mely egy pár nap óta nagy űrméretű ágyúkkal van felszerelve, mint mindenütt a körerőd egész Bicêtre-ig, mivel ezen második védvonalra fognak támaszkodni, s mivel belátták, hogy az erődök elvesztése idő, talán már pillanat kérdése. A külső városrészek utcáiban a körerőddel párhuzamosan árokkal készített torlaszokat alkotnak. A lakosok málháznak, hogy a legelső lecsapó golyó után elköltözzenek e városrészeiről. Vaugirard szélső házaiból hurcolkodnak, mivel tegnap óta egy üteggel Issy védelmére tüzet nyitottak.

Nyugaton a harcoló felek állása nem változott. A versailles-iak többször megkísérették a Rond-Point d'Inkermann torlaszát elfoglalni, mindig eredménytelenül.

Még künn a szerencse gyümölcsöt nem terem, benn szorgalmasan öntözik a remény zöld növényzetét tüntetésekkel. Tüntetnek maguk mellett. Tegnap ilyen szerepet játszott a ceremónia szekta, a szabadkőmészek egy része, kik sok benevolus⁷³ kőműves társaságában bal vállról jobb kar alá vont kék, sárga, lila, mindenféle színű szalaggal ékítve összegyűltek a Louvre udvarán. Lehetek kétezren. Mindnyájan legalább félig, ha nem egészen nemzetőr egyenruhában voltak.

Tizenegy órakor megjelentek a Kommün szabadkőműves tagjai Delescluze vezetése alatt; ott volt Protot igazságügyér, 24 éves, ott Rigault volt rendőrfőnök, kit én ugyancsak arról ismerek, hogy őt ismerve sohasem hívták volna a rendőrséget franciául police-nak;⁷⁴ mások úgy mutatták be, mint ki azért volt beírva orvosnövendéknek, hogy legyen tartózkodási titulusa, milyen fajta például Pesten a végzett jogász. A kőműves urak kék lobogójuk után sorakoznak, elmennek a Bastille térre. Én követem a bámészkodó tömeg és a sokszínű szalagok által összecsisztított gyerekcsoporttal a menetet. Útközben „Vive la Commune!”-t kiabálják; sokszor a felelet: „Vive la République!” mi a nem felkelők általánosan elfogadott jelszava kezd lenni. A júliusi szobor előtt megállott a menet, élén a lóháton kotyogó négy nemzetőr major, s tiszteleg. A kőművesek zászlóját is háromszor meghajtják. Az üdvözlő kiabálás megújul, a kíváncsiságból összecsisztosult tömeg, ismétlé azt. Innen a legelől menő nemzetőrzeneke a bulvárokon vissza Neuilly felé kanyarodott. Mindenütt az utcán kétfelől katonai sort képeztek az enfants perdues-k,⁷⁵ kik kékszőrke zuáv nadrágot és sötétkék dolmányt hordanak. A kőműves urakat hagytam aztán menni; hadd tűzzék fel lobogójukat azon boldog hitben, hogy látására a küzdőfelek kezéből kihull a kard, elalszik a kanóc, lábhoz

⁷³ - jóakarátú.

⁷⁴ A szójáték az udvarias (poli) hasonló szóra utal.

⁷⁵ - elveszett gyermekek - veszélybe küldött katonák.

kerül a chassepot. A lobogó ott leng a porte Maillott ormán, s a felette, mellette elsüllőgránát nem azt mondja, hogy respektálja. Igen kíváncsi vagyok, mi lesz a következménye az eredménytelenségnek a kőműves urak részéről, kik két tagot ma Versailles-ba menesztettek.

A másik tüntetés szintén Kommün-tagok által a Kommün mellett, ma tartatott a Louvre udvarán Milliére elnöklete alatt, ki a commission executive⁷⁶ tagja. Hívták pedig „Alliance republicaine des departements”⁷⁷ közgyűlésének és volt az utcáról összecsozdult nőkkel bőven tarkázott kíváncsiak négy-öt ezernyi tömege. A Louvre kapui felett öt-öt vörös lobogó lengett. Egy kész proklamáció, mely a versailles-i kormányt mint árulót elveti, a département-okat hasonlóra hívja fel, nyomtatott példányról olvasva a komédiasság pátozával egy úr elkiabálja. A tömeg meg helyesli, éljenzi s elfogadja. Aztán beszél, nem, kiabál, ordítóz vagy négy szónokság önhittségében élő polgár, köztük egy 19 éves orvossegéddé lett orvosnövendék katonai egyenruhában; ez Cavaignac tábornok fia.

Fél háromkor az elnök a gyűlést a Kommün elé vonulásra szólítja fel egy üdvözlő manifesztáció átadása céljából. Az udvar lámpáira egyes département-ok nevei ragasztatnak fel, hogy annak fiai oda gyűljenek. Én a Côte d’or alá sorakozom. A közönség előre elszalad, hogy jó helyet foglaljon a városház terén. Vajmi kevesen maradunk. Az eső szitálni kezd. Három órakor valami hatszázán megindulunk. Minden département képviselői élén egy vörös csokros küldött kalapra vagy mellre tűzött feliratával a megyének elől lépdelt a miénk esernyője tetején vitte a papírt, mintha J. Caesar vagy éppen első Napóleon sashordozója volna. Útközben az eső oly sűrűn hullott, hogy én egy kapu alá menekültem, s nem tudom feloszlatta-e oly gyorsan a menetet is, mint a látni sóvár közönséget.

Miből él a Kommün, vetette fel egy lap, mikor naponként 700000 frank kiadása van, eddig 4 milliót vett fel a francia banktól, a forradalom több 40 naposnál, az adókból, vámokból 4-5 milliónál többet nem vett be. A felelet csakhamar megjött. A vasúttársaságoknak meghagyták, hogy 24 óra alatt fizessenek 2 milliót, a gázgyártó társaságtól 180 ezret foglaltak el, mi majd be fog adójukba számítani. Az északi vaspálya társaság műhelyében újból hozzáfogtak a fegyvergyártáshoz, a napokban tizennégy ágyút bocsátottak a Kommün rendelkezése alá.

Párizsban a drágaság nőttön-nő, az élelmiszerek fogytán vannak. Tej ritkaság, friss vaj nem kapható, a hús ára maholnap kétszeres lesz; sőt a szivar is szűk, már ezt is felemelt áron lehet csak kapni.

A politikai hangulat a Kommün barátainál reménytelen, tegnap egy volt garibaldista tiszttel beszéltem, ki máris készül az irhát Havre-nek hordani. Az általános reménytelenséget jellemzi, hogy a Kommün lapjai Toulouse, Lyon s más városok forradalmának segélyével biztatják híveiket kitartásra. Húzzák, halasztják a harcot, mert mindent az időtől s az azzal jöhető szerencsétől várnak. A nép, szegény! azt hiszi, hogy szabadkőművesek az egész világról fegyveresen fognak a versailles-i hadsereg ellen kivonulni és azt bekeríteni; a szalmaszálhoz is kapkodnak. Nem tudják szegények, hogy a szabadkőművesek közt királyok is vannak, s IX. Pius is az volt, amivel elég van mondva.

Míg Thiers úr valósítja a „divide et impera”-t⁷⁸, addig a majoritás Darius lova nyerítése⁷⁹ után neszel.

Ellenőr, 1871. május 10.

---

⁷⁶ - végrehajtó bizottság.

⁷⁷ - Megyék Köztársasági Szövetsége.

⁷⁸ Oszd meg és uralkodj.

⁷⁹ A hagyomány szerint Darius a perzsa királyságot lova jól időzített nyerítésének köszönhetette - lójóslattal döntötték el ugyanis a trónutódlást. - Ugron szerint a többség oda fog csatlakozni, ahol erőt lát.

Párizs, május 4.

...Harmadikról negyedikére virradóra Vitry felől mintegy háromszáz sorkatona közeledett a párizsi előőrsökhöz. Mi a jelszó? Ki az éljen? Kérdésre a maga rendjén felelték: Vengeur. Az előőrs mítsem gyanítva átbocsátotta őket, a sötétben ruhájukról nem ismerhetvén fel.

A redoute-ba, melyben két nemzetőr zászlóalj tanyázott, minden zaj nélkül vonultak be a sorkatonák. A nemzetőrök mélyen elaludtak. Az azelőtti két éjen fegyverrel dobván vissza a támadásokat, fáradtak voltak. Soknak cipője is le volt vetve. A sorkatonák serényen le kezdik fegyverezni a nemzetőröket, kik közül sok arra ébredt fel, hogy fogoly. Igen kevesen védeni akarják magukat. Csakhamar elnémíttatnak; mégis húsz-harminc lövés esvén, az előőrsben levőket felriasztja, kik uccu vesd el magad, elszaladnak s megmenekülnek a fogságból. Ezeket csupán virradat után lehetett rejtekhelyeikből előkeríteni.

A sorkatonaság több 7-es ágyút és golyószórót elfoglal, a nehéz álláságyúkat beszögezi. Egy óra múlva az erődök haragos tüze alatt foglyaikkal és hatalmukba esett zászlók, ágyúk s mitrailleuse-ökkel a redoute-ból kivonulnak.

A visszavonulás egy harmadik zászlóalj nemzetőrség egy százada által, mely éppen a lövöldözés hallatára körjáratra küldetett ki, nyugtalanított, mi azonban ennek gyors visszahúzódása után teljes rendben végrehajtatott.

Ma nagy zaj volt a Gobelin városrészben, ahová valók az elfogott nemzetőrök. A zajba az árulás emlegetése is belevegyült. Amint értesültem, a versailles-iak a jelszót úgy tudták meg, hogy egy őrnagy Vitry egyik kávéházában kifecsegte. Ezt inkább hiszem, mint hogy eladta, elárulta volna.

Reggel a nemzetőrök az üres redoute-ot újból megszállták, újból felszerelték. Ez ügyben vizsgáló bizottságot menesztett ki a Kommün.

A versailles-iak pedig hatalmukban tartják ezóta az orléans-i út meghajlásánál ekkor elfoglalt torlaszát a nemzetőrségnek, mely barikád 500 ölnyre fekszik Moulin-Saquet-től.

Rossel hadügyminiszter, maga jelent meg a csatatéren Issynél, hol a helyzet mind nehezebb és nehezebb kezdett volt lenni. Nagy erőfeszítés, emberáldozat árán egy kis ponton, mint egy cethal torkán lélegzetet vehet Issy. A lélegzet, élelem és lőszer be is szállíttatott.

A mai egész napi harc eredménye, hogy Issy helység egy kis részét a templommal, zárdával s ennek kertjével visszafoglalhatták. Az Issyben fekvő Lépine-kastély, miután félig romhalom-má lövetett, a sorhad által kiürített, de a kertet még bírják. A kastélyt most mindkét fél lövi. E veszteség kiköszörölése a sorhad által bizonyosan meg fog az éjjel kísértetni. A nemzetőrség, melyhez hét órakor két zászlóalj erősítést küldtek, készen várja. Most tíz óra múlt, még semmi zaj.

Vanves-erőd fegyverzete újból szaporíttatott. Ágyúi száma meghaladja a negyvenet. Châtillon, Moulin de Pierre, Clamart, Val-Fleury telepei mind Vanves-t bombázzák, s úgy elfoglalják, hogy a rongyokba lőtt Issynek nem fordulhat segélyére. Különben Vanves ellen is haladnak mindennap előre a vímunkálatok; maholnap Issy sorsára jut.

Az Issy körül folyó harcban Rossel is vállán könnyű sebet kapott. Rosselre nézve ki kell igazítanom értesülésemet, helyesebben ki kell egészítenem. A háború kitörésekor, mint írtam, hadmérnöki hadnagy volt. Metz feladatásakor százados volt, nem kapitulált, megszökött és szerencsésen Tours-ba érkezett. Itt szolgálatát felajánlotta, s a fegyverszünet megkötésekor ezredes volt. A 18-i forradalom kitörésével Nevers-ben lemondását beadta és Párizsba jött.

Vezetése alatt a hadügyminisztérium a nemzetőrségnek ezredek és dandárokba osztását vette munkálatba, minek hiányát én már első párizsi levelemben mint a vezérlet lehetetlenné tételét

jellemeztem és hangsúlyoztam volt. Nem egész háromszáz újdonsült tüzért fognak holnap a harctérre vezetni.

Cluseret holnap a városházába a rózsaszín terembe fog átköltöztetni. Rossel úrnak a Központi Bizottság nem nagy barátja; Cluseret-t visszakívánja.

Ellenőr, 1871. május 12.

Párizs, 1871. május 5.

Tegnap a bombázott Champs-Elysées és Ternes városrészben sétálván az Arc de Triomphe tetejére jutottam egy nemzetőrtiszt pártfogolása mellett, kinek emberei az utcák torkában őrt álltak, s mindenkit a veszélyre figyelmeztettek. Másodszor voltam e magas észleldében, melyből délre Issy-erődig, északra St-Denis-ig lehet látni.

A versailles-iak nem csekély meglepetést készítettek elő ez oldalon a nemzetőröknek, három egészen új telepet lepleztek le. Az első Montretout-nál, ez szemben fekszik Point du Jourral, hol a párizsi páncélosok úszkálnak s a kihívásnak megfelelnek. Jól látszik ide Meudon három emeletes telepeivel, egyik Bas-Meudonban, a második a vasúti töltés mögött, a legfelső a kastély kertjében. Montretout-nál a telepek újdonsült redoutében vannak elhelyezve, s a körfalat volnának hivatva szétlőni, ha a páncélosok elég dolgot nem adnának.

Az ágyúk nemcsak a Mont-Valérien ormán, hanem előműveiben is nagy gomolyokban fűták a füstöt, s dördületüknek kis időre a porte Maillot s Ternes-nél hallatszó robbanása a gránátnak volt a visszhangja. Négy óra felé vagy hatvanan voltunk az Arc de Triomphe tetején. A Mont-Valérien észrevett, s reánk célzott, szerencsére az első oldalt s alatt zizegett el. A zizegés a nőkkel is vegyes közönséget ösztönszerűleg földre borulásra indította. A nők nem is gondoltak félkrinolinjuk indiszkréciójára. Némely nemzetőr pedig a csatornába igyekezett beékelni magát.

Ezen figyelmeztetés után a Mont-Valérien füstje előtt mindnyájan meghajoltunk, s helyesen, mert két gyorsan egymást követő lövés volt nekünk szánva, az első fenn járt az avenue des Champs-Elysées-ben egy kék blúzósnak a jobb lábszárát törte szét. A szerencsétlen még felkelt és összerogyott rugdalózva, midőn a második golyó az Arc de Triomphe csipkázatát sebezte meg. Ezen csipkázat minden félkörös karaja egy óriás oroszlán fő. A golyó éppen egy ily oroszlán tompa orrának adott egy hatalmas fricskát; de olyat, melyiktől a kíváncsi közönség az ajtónak szaladt. S egy pár perc múlva vagy hatan maradtunk a helyszínen. Én egy szöglet kettős vastagságú csipkázata mellől teljes biztonságban folytattam szemlémet.

Puteaux-ban a régi telepek dörögtek. Neuillyben egy kertben szintén az ágyúfüst emelkedett felfelé, ez a második újtelepe a napnak. A régiek Courbevoie-ban a laktanya mellett, a Rond-Pointen s Neuilly hídján vannak. Északnak aztán a Moulin des Bruyères, Beçon-kastély, Moulin des Couronnes telepei következnek. A tüzelés némelykor élénkebb, máskor lankadtabb. A Mont-Valérientől mindezeknek a porte Maillot, Ternes, Bineau útegei a körerődről, két ágyú a courcelles-i temetőből s a páncélos vagonok Clichyből felelnek.

A harmadik újtelep az asnières-i kastély kertjében emelt redoute-ról szórja golyóit, mellyel északnak a Moulin de la Tour s a gennevilliers-i redoute ágyúi versenyeznek. Szemben állnak velök a párizsiak ágyúi a porte d'Asnières-en, Clichy hídján s a gare de St-Ouen név alatt ismeretes vasúti raktári telepeknek a Szajnára rúgó részében.

Az eddig minden szabályosság nélkül tüzelő ágyúk pokoli lármát csapnak Neuilly szomszédságában mindenütt. Magában Neuillyben ropog a puska, s mintegy halálholló, krákog a mitrailleuse. Háromnegyed öt az óra. A csata színhelye felismerhető a füstől, de az utcán s

házakban folyván a küzdelem, látni semmit sem lehet. E vegyes zaj egész hat óráig tartott, az ágyúk mérgekben mindenfelé szórták a golyókat; felettünk, mellettünk csak úgy röpködtek. Köztük megemlést egy zummogó érdemel, melyik a courbevoie-i laktanya mögül fejünk felett magasan elutazva a volt kiállítási palota mögött csapott le. Később hallottam, hogy: 30 f. volt, senkit sem sebzett meg.

A lövöldözés közeledéséből, távozásából az eredményt sehoggy sem lehetvén megtudni, fél hétkor leszálltam. A nemzetőrök beszéltek, hogy a rue Huissiers torlasza fölött veszekedtek, melyet a „ruraux”-k⁸⁰ elvettek, mivel a nemzetőrök a golyószórók záporát nem tudták tovább kiállni.

Hogy ne feledjem, St-Cloud-nál a versailles-iak hajóhidat kezdettek. Ez a nyugati harc-vonalon a negyedik hajóhíd, mi mind legközelebből zajos napokat ígér...

Gyors-Posta, 1871. május 18.

---

⁸⁰ *Falusiak* - így nevezték a nemzetgyűlést, amelynek összetételét a vidéki választók döntötték el. - A párizsi képviselők a békefeltételek elfogadása után nagyrészt kiléptek.

A Picpus zárda titkai

Párizs, 1871. május 6.

A Kommün a Saint-Antoine külvárosában fekvő Picpus néven ismeretes apácakolostor elfoglalását, kikutatását rendelte el folyó hó első napjaiban. A kolostor nagy terjedelmű, több épületből, s nagy veteményes-, gyümölcsöskertből áll.

A motozás eredménye, hogy három nem egész tíz év óta becsukott apácát találtak. Stéphanie, a legidősebb 61, Bernardine negyven- s Victoire harmincéves. Kettő meg is bolondult. Átadom a szót egy szemtanúnak - ki a „Mot d’ordre”-ban⁸¹ beszélte el tapasztalatait.

Azon derék nemzetőröknek - szól a szemtanú - meghívására, kiknek szívességéből tegnapi rövid újdonságunkat közlök, elmentem a Picpus-zárdába. Az említett három bebörtönzött apácából csak Bernardine testvér maradt a zárdában, kinek gondozását a nemzetőrök egy polgárnőre bízta.

A kert egyik fásorában melankolikusan sétálva találtam. Beszédbe bocsátkoztam vele. Magát 50 évesnek mondja körülbelül, bár nem látszik negyvennél többnek. Arca szelíd, tekintete félénk, egészben a roppant megpróbáltatás kinyomata tűnik a szembe. S bár agya meg van zavarodva, világos időközei is vannak. Bolondsága szelíd és nem veszedelmes környezetére. Reményilem nem lesz olvasóink ínye ellen, ha beszélgetésünket egész terjedelmében közlöm.

- Mennyi ideig volt ön becsukva?

- Nem egész tíz évig.

- S rosszul volt ön gondozva?

- Nem nagyon, egy kis ketrecben laktam, mely oly kicsiny volt, ha valamit elejtettem, nem tudtam meghajolni, hogy felvehessem. Mikor igen jól viseltem magam, egy fél órára a kertbe bocsátottak sétálni.

- Adtak enni önnek rendszeren?

- Elég jó eledelt adtak, de nem mindennap, néha elfeledték.

- Ütötték-verték önt?

- Néha - s kezeivel hadonászott, mintha valakit verne - míg az ütlegető kifáradt - csatolva hozzá.

- S miért csukták be önt? - Ezen kérdést a szerencsétlen nő többszörösen ismételte, de felelni nem akart. Hosszas kéréseim által, azon biztosítás után, hogy az apácák többé nem bánthatják, némi nyíltságra bírhattam.

- Ugye, mivel el akarta hagyni e zárdát? Arca e kérdésre kiderült: igen - felelé - szülőimet kívántam látni.

- Hogy hívják az ön atyját?

- Fanger Antal, földmíves volt Bourg-Agentalban Saint-Étienne mellett. Nem tud ön valami újságot ezen vidékről?

A szerencsétlen nő minden látogatótól szülőföldjéről és családjáról kérdezősködik.

---

⁸¹ »Le Mot d’ordre« francia napilap, 1871. február 3-tól május 20-ig jelent meg Párizsban.

- Atyám - folytatá - igen jó volt, oly jó, hogy éltében soha sem akartam elhagyni, hogy apáca legyek, csak halála után léptem be.

- Soha sem akart ön férjhez menni?

- Oh igen, még atyám életében, felelt édesen mosolyogva.

- Az apácasága alatt nem gondolt a férjhezmenetelre?

- Eleinte nem, boldog voltam, mert csinos voltam.

A szerencsétlen ezután egy nevet mormogott egészen fogai között, egy barát nevét, kit Raphael atyának nevezett. Úgy látszik, ezen atya iránt nem volt közönyös, mely érzelemnek minőségét igen nehéz meghatározni.

- És Raphael atya is szerette önt?

- Oh igen, ő nagyon szeretett!... Később el akartam menni, hogy lássam kicsiny testvéreimet, kiket szerencsétleneknek gondoltam s anyámat is, képzeltem, mennyit kell nyomorognia, hogy felnevelhesse őket. De a testvérek nem akartak kibocsátani; az csak az ördög kísértése - mondták. Azonban én addig kértem, könyörögtem, hogy egy napon azt mondták: „Menjen, tessék, csak vesse le az apácaruhát.” Estve egy kis kapun kivezettek, egy kertbe jöttem, s innen oda, hol bebörtönöztek, jutottam.

Ezen beszélgetésünkből az olvasó megítélheti, hogy örült volt-e Bernardine, vagy a fogsága ideje alatt háborodott meg elméjében. Mire tíz év elég idő. Annyi bizonyos, hogy leírhatatlanul fél az apáctól, kik, még ha megszólítja is, feleletre sem méltatják.

Bernardine-t elhagyva, a börtönhelyiséget mentem megvizsgálni, hogy lássam, hol volt a három szerencsétlen majdnem tízévi tengődésre kárhóztatva. Ez egy kutyaól (chenil)-féle épület a terjedelmes kert közepén.

A nedves és légjárat nélküli ól alakú épület farács által két kalitkára van osztva, egy kevésbé törpébb és sokkal kisebb, mint az állatkert leopárdjáé. Mind a két kalitka terjedelme következő: három láb szélesség, egy öl magasság és hosszúság. Éppen elég nagy, hogy egy nyomorult ágyat be lehessen helyezni, melyen a szerencsétlenek kilenc évnél többet töltöttek életükből.

Ezen ronda helyiségből a borzalom hidegével hátamban s undorral távoztam, hogy még különösebb meglepetésben részesülhessek. A nemzetőrök, kik követtek, elvezettek a kert végén fekvő kápolnába. A faoltásra egy szobor kékbe öltöztetve van helyezve, mely fölé van írva: Szent Anna, könyörögj érettünk!

Igen furcsa eszközöket láttam, melyekről némi fogalmat nyújtandó, olvasóimnak leírok.

Legelőbb is két öt láb hosszú padot, durva horgokkal bőven kirakva és leszorító, megviselt szíjakkal ellátva. Ennek használatát igen nehéz volna meghatározni, ha véletlenségből egyik mellett egy bölcső nem volna, melyik bizonyosan az újdonszülött befogadására lett volna hivatva - vagy talán emlékeztetőül szolgált. Aztán láttam egy vaskoronát, melyet egy csavarral lehetett szűkebbre és szűkebbre kisebbíteni, hasonló nyakvasat, különböző csípőket. Oldalt egy rozsdás vas vállderék, minden kidomborodás nélkül, csattos szíjakkal, melyekkel bizonyosan összefűzték, és több más ilyen rendeltetésű eszközöket. S mindez egy kápolnában, melyik minden szomszédságot nélkülöz, honnan soha egy kiáltás, egy jaj nem hallszhatott ki.

Mindaz, amit itt láttam élénken emlékeztetett Róma s Spanyolország inkvizícióinak pincéire. Reményilem e titokszerűség felderítése céljából a Kommün fog egy bizottságot kiküldeni.

Egyik pincében több csontot fedeztek föl, melyekről az orvosok megállapították, hogy embercsont. További kutatások kétszáz különböző színű, kelméjű ruha, öltöny s egy alagút felfedezésére vezettek. Az alagút a szemben fekvő barátok kolostorába vezet.

Az elhajtásról írt értekezés, melyet a főnöknénél találtak, Bousquet kapucinus által van írva.

Amint egy nagy udvaron visszatérnék, egy halvány apácát szólítok meg, ki elvezet feleletképpen egy terembe: íme a beszélgetőterem - mondván. Kérdéseimre zavarosan hebeg, de csakhamar három más jött segítségére, köztök egy megtermett, ki a csoport Richelieu bíbornokának látszott lélekjelenlét és ész tekintetében, valóságban a couvent⁸² gazdasszonya. Hidegvérét kétségbevonnom nem lehet.

Én a Herkules apácát kérdezősködéseimmel a vallatásig faggattam.

Legelsőbb is a kalitkáról, annak nyomorú ágyáról minden ágynemű nélkül, beszéltem. Ha nem lehetett széket betenni - felelte -, aztán ön tréfál, az nem kalitka, kicsiny, de szoba, s végtére is mindennap egy órát künn sétálhattak a kertben.

- S nem találja, hogy fagy-tél idején embertelenség valakit ily helyen tartani, s aludni hagyni?
- Nem aludtak ott, a közös teremben háltak, felelte, kisiklani próbálván. Magyarázatot sem kíván, hogy egy kalit, csupán egy szalmás ággyal - nem is lehet más rendeltetésű, mint alvásra.

Mondtam, hogy a tisztelt ájtatos hölgyek a bírák helyébe léptek, midőn három nőt bebörtönöztek, mire nem volt joguk.

- Úgy no - válaszoló - Bernardine és Victoire testvérek bolondok. Csak nem tarthatjuk a többivel, ez az ok, amiért be voltak csukva.

- De mikor beléptek - viszonzám -, nem voltak örültek, különben be nem fogadták volna. S ha megbolondultak, gondoskodni kellett volna, hogy meggyógyuljanak; a betegápolás igen különös módja valakit egy kutyavacokba csukni kilenc esztendeig. S aztán még mindig fennmarad a Stephanie testvér.

- Az egészen más dolog, ő független szellemű volt.

- Ez a legjobb szellemek egyike a világon. Nos, ezen szellem micsoda bűntényre vezette, hogy ily keményen kellett bűnhődnie?

- Egyszer a többek közt a főnökné a kertben találván, egy tányér ziliz-rudacsát (batons de guimauve) adott át, hogy vigye a betegszobába. Ahelyett, mint illetet volna, hogy feleljen, egyszerűen betakarta kötélyével a tányért és elszaladt.

S ennél más, nehezebb hibáját nem tudták a szerencsétlennek kitalálni. - Ezért kilenc évig kutyaólbán való tengésre kárhoztatni!

Aztán áttértem a kínzó eszközökre. Azok a testidomító eszközök, felelt a gazdasszony, mellyel az idomtalan gyermekeken segítünk. De azon vállderék homorulata, válaszolám, női kifejtett, s nem gyermek mellett tételez fel. Hát a bölcső?

- Abba a kicsi Krisztust szoktuk tenni, melyet mi így hívunk: „faire des crèches”,⁸³ különben mindezek valóságáról felvilágosíthatja az orvosunk.

- Az önök orvosa fogoly, s a Mazasban⁸⁴ várja méltó jutalmát.

---

⁸² - kolostor.

⁸³ - Jászolt készíteni.

⁸⁴ Mazas - párizsi börtön.

- Ah, ah, ah - törtek ki meglepetve mindnyájan, s többet egy árva szót sem lehetett ajkukról kicsalni.

Kikísértek a kapuig nem annyira udvariasságból, minthogy meggyőződjenek: elhordott-e az ördög. Mielőtt szekerembe hágtam volna, a nemzetőrök elbeszéltek, mennyi tavalyi vete-mény, zsiradék s több más élelem van pincéikben felhalmozva. Ezer ördög és pokol, jegyzé meg egy őszbe csavarodott harcosa a Kommünnek, míg a családanyák éhen haltak, addig jól táplálták magukat.

Ezen egyszerű felsőhajtásban az egész kolostorkérdés társadalmi oldalát kifejezve találtam.

Az elbeszélő szavához többet nem csatolhatok, minthogy ennek valóságát több lap konstatálta. S az egészet átadom a magyar közönségnek, talán haszonnal lehet némely szerencsétlen gondolkodásúra, ki a zárdákban az üdvösség útját s az élet nyugalmát keresi.

Gyors-Posta, 1871. május 14.

Párizs, május 6.

A helyzet nem sokat változott egy hét óta. A hadi műveletek vezetői mindkét oldalon szaporítják, kiegészítik telepeiket. Legfontosabb, hogy a nyugati s déli harctér köre felfegyvereztetett, hogy a Montretout-nál emelt hatalmas telepek, melyeknek felállításánál Thiers személyesen két napig jelen volt, részben működni kezdetek. A sorhad Puteaux-tól Sèvres-ig a bal part házait erős őrséggel szállta meg. Sőt Billancourt szigetén is a versailles-iak vannak.

Míg Issynél a Kommün lapjai némi előnnyel dicsekednek, addig Neuillyben megvallják, hogy tért veszítettek. A Mont-Valérien is nagy tevékenységgel működik, s míg eddig csak a közbeszóló szerepét játssza, jelenben ő a szóvivő, mit abból vélek megmagyarázni, hogy nem volt messzehordó ágyúkkal, melyekkel Párizst elérje, kellően felszerelve. A tengeri ágyúk megérkeztek, s igyekszik az eddig elmulasztottakat is kipótolni. Ez igen fontos momentum, mert a Mont-Valérien messze és magasan fekvén, az övéinek megfelelő horderejű ágyú sem bánthatja, tüzei nem adhatván a golyó röppályájának elegendő emelkedést. Az ágyúnaszádok éppen nem háboríthatják alanti helyzetükben. Buzgóságuk nagyon lehűlt, egy pár nap óta alig hallatják szavuk. Néha lőnek a Clamart melletti Moulin de Pierre-re, melyet meg kell különböztetnünk Châtillon balján egy pár napja működni kezdett szintén Moulin de Pierre nevű ütegtől.

A versailles-iak a déli vonal Szajnára eső végső partjain, mint mindenütt, Issytól a porosz munkálatokban állnak,⁸⁵ s ezeket itt nagymérvben erősítették.

A szemben fekvő Bicêtre-, Ivry-erődök, a Moulin-Saquet és Hautes-Bruyères redoute-okból csak az egy utolsó van álláságyúkkal felszerelve; legtöbbnyire csataágyúkkal, hétfontosokkal vannak ellátva.

A körerődök mindenütt vagy már fel vannak szerelve, vagy fel kezdték szerelni, még az északi St-Denis kapu ordonyaira is ágyúkat vontak ma délután. Ugyanakkor egy másik ordonyon rést vágtak egy később felállítandó ágyúnak. A Trocaderon hatalmas redoute emeltetett. A tengeri ágyút innen elköltöztették. A Montmartre csúcsán szilárd védműveken ágyúk csillámlanak, s nem tudom okát, miért nem vesznek részt a vitában, mely oly közel, Asnières és clichy partokon folyik.

---

⁸⁵ Vagyis a porosz sáncokban állomásoznak.

Míg e hét apró csatározásai, melyek az előkészületeket háborgatni vagy az időt éppen betölteni voltak hivatva, semmi jelentékenyt nem mutatnak fel: addig a politikai téren fontos jelenségek merültek fel.

Elhallgatom a poroszokkal való baját a kormánynak, mely ügyben Favre a pénzügyőrrel Frankfurtba utazott. Párizsban a Kommün teremtsi szegénységében az utánzásban megtette az eddigiekből következetesen folyó lépését. A diktátori hatalmat a Comité de Salut public⁸⁶ kezébe tette le. Az indítványozó így indokolta: kell, hogy egy bizottság adjon lökést az új védelemnek, melynek legyen bátorsága, ha kell az alkudozók fejét lecsapni.

...Ugyanitt meg kell említenem, mivel valóságos esemény, hogy Girardin Emil „l'Union Française” című lapot indított meg. A sok mindenféle elkoptatott s eldobott lobogó után ez alkalommal az amerikai bontotta ki lapja két végén. S a vándorbotra került császári sas helyett Amerika pluribus unum⁸⁷ jelszavú sasának szárnya alól hirdeti a föderáció boldogító voltát, Franciaországot 15 szövetséges állammá óhajtván alakítani.

A lap igen ügyesen, Girardin módjára van szerkesztve, s igen olcsó, hogy a néphez férhessen. Ki hitte volna, hogy Girardin olyan jó republikánus?

A ló kivitel meg van tiltva. A borjú fontja 2 frank. A többi élelmiszer is mind megdrágult. A húspácolók, a kereskedelmi miniszterhez vannak híva. A szeptemberi kormányt eddig nyilvánosságra hozott papírai nem kompromittálják. A Comité de S. P. [Salut Public] a XVI. Lajos emlékére épített Expiatoire⁸⁸-kápolna lerombolását rendelte el. A Vendôme tér oszlopának ledöntését holnaputánra hirdetik.

A kibékülés megkísérlőit Versailles-ban hidegen visszautasították...

...Ma már hírek szárnyaltak, hogy a köztársaságnak elnököt fog az assemblée választani.

Ellenőr, 1871. május 14.

Párizs, május 7.

...Az éjjel Vanves-erőd előműveiben meglepettek a párizsiak, tért és sok embert veszítettek. Issy helyiségben a versailles-iak sikerült rohamot intéztek és visszavették a tegnapi elvesztett állásaikat. A templom ma semleges tér; azaz egyik sem foglalja el, mivel könnyen bekerítheti a másik. A versailles-iak a helyiség déli, a párizsiak északi részét bírják. Neuillyben folytonos harc, az éjjel semmi eredmény. Asnières-ben mindennap újabb torlaszok emeltetnek, s ágyúk helyeztetnek el. A kis falu egy tábor romjaihoz hasonlít inkább, mint magához.

Ma a point du Jourhoz siettem, honnan kilátás nyílik a viadukt hídról Issy-, Vanves- és Montrouge-erődökre. A híd lábainál tanyázó hajóhad csak néha lőtt, hol Moulineaux telepére, hol Billancourt-szigetre. Itt a versailles-iak serényen erősítik magukat. Ezen köz, mely újabban lett a harc színtere, középnek neveztetik és külön tábornoka van: La Cécilia. A jobb szárnyat Dombrowski, a balt Wróblewski, volt lengyel tábornok az utolsó szabadságharcban, vezérlé. Két tartalék van dandár néven, egyiket Bergeret, másikat Eudes vezényli. Minden tábornok a városban külön főhadiszállással bír.

...Szemem előtt csak egy szerencsétlenség történt. Négy óra felé egy-egy negyed közzel három léghajó utazott el felettünk. A Kommün a lapokat és a kiáltványokat küldi ezen a vidék

---

⁸⁶ - közjóléti bizottság, a nagy francia forradalom példájára alakított diktatórikus szerv.

⁸⁷ - több által egy.

⁸⁸ - engesztelő.

felvilágosítása céljából. A vörös-fehér, zöld-szalmasárga és kék-fehér léggömbök rohanva szálltak tova. A harcosok elfeledték az ellent, s az ágyúk tengerész tüzérei az ágyút, a golyót, mindent. S én a padka mellvédjéhez simulva kísértem, mint ők, figyelemmel a nagy gömb élénk színeit s arról lecsüngő hajó futását, mely kört írva le saját függésének pontja körül, követte amazt. A tüzerek bámészkodását végtére megsokallta egy gránát, s oly gonoszul figyelmeztette kötelességükre, hogy egy tengerész rögtön meghalt, a másiknak az arca csúfosan összeégett, szerencsére egy kis sebnél többet nem kapott. Az égés borzasztó fájdalmat okozott; arca, mely előbb a portól és égéstől fekete volt vörös erekkel, csakhamar feldagadott. A szeméhez nem tudom van-e remény.

Az Internacionálé egy a Hôtel de Ville-ben székelő komitét alkotott. Mi lesz hivatása?

Versailles-ből valami köztársasági szövetség gyűlésének feloszlatásáról értesülünk, mely Bordeaux-ban lett volna tartandó. Mit jelentsen ez, Thiers papa?

Ellenőr, 1871. május 15.

A Maillot kapu Párizsban

Párizs, 1871. május 9.

Maillot kapu, melyhez az Arc de Triomphe-től Neuilly felé leszállva az överődhez érünk, színtere április harmadika óta a polgárháborúnak. Fekszik szemben a Courbevoie-től Neuillybe vezető híddal, körülbelül ezzel egyenlő magas fekvésű az ordony orma. Fedetlenül van kitéve a courbevoie-i Rond-Point s a Mont-Valérien domináló ágyúinak. Az ordonyok eleinte egy ágyúból lötték a hídfőnél emelkedő torlaszát a sorhadnak, később folyton szaporított az ágyúk száma, most hat ágyú van tűzben itt, ide számítván a kapu elővédjének szöggátjában levőket is.

Az éjjel-nappali harcban nemcsak tüzéreiből nagyon sokan estek el, hanem egy ágyú is megpukkadt a sok portól, s két tüzért magával a túlvilágba költöztetett. Egy kitűnő célzó tengerésznek becses fél fejét vitte el emlékebe egy gránát; egy hadnagynak, ki buzgó szolgálatáról volt ismeretes, azt mondta egy golyó; „ide érdemrendet kellene kapnod” és szétzúzta szívét. Már harmadikszor is fel vannak váltva a tüzerek.

Nagy erőfeszítéssel harcoltak a tüzerek e ponton, mert ez leggyöngébb volt s talán legtöbbet is szenvedett a harc kezdetén, csak most múlta felül Issy.

Az ordonyok⁸⁹ vagy bástyák le vannak törve, még a tatározást is vagy tízszer elhordta az ördög. Az elővédnek szöggátja is csupán megkarcsult néhol. Egy félig egérrágta kolbászhoz hasonlít. Az elővéd cölöpzete olyan, mint egy vénasszony fogsora, imitt-amott van még, az is megnyúlt kínjában. A szöges deszkák s tört üvegdarabok, melyek oly szép rendben fedték oldalát, polyvaként szétrebbentek. A felvonó híd és lecsapó kapu egy növekedő nagy lyuk lett, melyet most egy rögtönzött torlasz fed be félig.

A kapu szomszédságában lévő házak rostává lövettek, némelyik, mint az överőd vasútjának kis indóháza, beomlott, más pedig leégett. Az utca mint egy megfordított vakondtúrásos mező néz ki, úgy lecsapkodta a golyó. Az üveg mind kihullott az ablakokból, s millió darabja ropog cipőnk alatt. Amott egy zsalu tartja fél kézzel magát, itt egy ólomcsatorna csépet csinált magából stb.

Porte Maillot-ra ömlik a golyó folyton s jelenleg még szaporábban, mint eddig, ha máris ennyit kellett szenvednie a távolról és harcban jövő golyóktól, ha egyszer ricochettirozhatja, oldalt sodríthatja tüzével a sorhad egy ütege; tizenkét óra múlva csak a fölseprett helye marad.

Politikai Újdonságok, 1871. május 17.

---

⁸⁹ - ágyúállás.

Párizsi levél

1871. május 10.

Azt már mindenki tudja vagy elképzelheti, hogy azok a kezek, melyek azelőtt a divatkelméket szőtték, most apró cseleket szőnek, hogy lignard-t foghassanak; hogy az a kellemes illatszer-gyártó a lőpor füstjében már el is felejtette a különbséget „gigot”⁹⁰-ja, fokhagymája és az ibolya közt; hogy a piperék divatárus leányai kacér ízléssel összeállított teremtményeik helyett, melyet a fél Európa megtapsolt, jól megfizetett: ma sárgára kéket, zöldre vöröset varrnak, melyet - ha készen van - egyenruhának hívnak; de hát a szépirodalom férfiai, kiknek termékenységük a „mindig új”-hoz szoktatta a világ olvasó közönségét, vajon de mit művelnek?

Régi példabeszéd, hogy „a fegyverek zajában hallgatnak a múzsák”. Ha zajosabbak voltak is valaha a fegyverek, hallgatagabbak soha sem lehettek a múzsák. Regény nincs új. A könyvkiadásokban egy év előtt megjelent termékről kiált reánk a keresztkötés fölirata: „vient de paraître.”⁹¹ Victor Hugo „Egy kiáltás”-a is inkább egy sóhaja a múzsának, mely nem bír a politikával oly könnyen kibékülni, mint némely költő.

A könyvpiac kizárólag a történetírókért látszik létezni. Okmányokat, naplótöredékeket, élményeket, leleplezéseket, emlékiratokat, bírálatokat egész áradattal kínál. A bölcsészet terén csak egy újság van, ez is fordított: Spencer Herbert „Első elvek” című munkája. A regény-olvasó legjobban teszi, ha a porlepett, régi regényekhez fordul, mert egyhamar alig várhatni valami figyelemreméltót.

A színiirodalom is meddő, s ismétli a régi s néha a méltó feledés által eltemetett darabokat, mintha éppen a Kommün politikájának szelleme kísértene. A színházakkal sem vagyunk előbb.

A Variétés ócska vaudeville-eket vett elő, hogy Dupuis komikusának legyen miben szerepelnie. S ismételgeti a „Fleur de Thé”-t. A Gaité a „Chatte Blanche”-át átörli. A Palais-Royal pedig „Paris-Babel”-re készül. A Gymnase örökös „Frou-frou”-ból, „Seraphine”-ből áll, változatosság kedvéért a „Fernande”-dal és a „Demi-Monde”-dal vegyítve. A Théâtre Français Molière „Fösvény”-ét, „Tartuffe”-jét s más apróbb darabjait vegyíti Racine és Delavigne munkáival. Mily isteni tréfa volna most a Shakespeare „Coriolán”-ja! A többi színházakat nem is említem. A Vaudeville-ről, úgy tetszik, írtam, hogy Londonba költözött.

Az Opéra-Comique „Zampá”-val kezdte és be is végezte. Dalművet hallani most nem lehet Párizsban. Ez hallatlan minden tekintetben. Néha a „Menus-Plaisirs”-ben dúdolnak egy dalt „A sevillai borbély”-ből s a „Maitre de chapelle”-ből. Ami kevés kínáló színház van, az is üres. Thália papjai nincsenek szerencsésebb helyzetben, mint a római papok: mind a ketten bezárták a boltot.

A művészet csak a Londonba vonult Gounod-tól vár újdonságot: a „Super flumina Babylo-nis”⁹² zsoltár szövegéhez. Regnier visszavonult a színpadtól, s benne a Théâtre Français 40 évi támaszát veszti el. A drámai szerzők bizottsága is csak a múlt hónapban egyszer gyűlt össze, először az ostrom kezdete óta.

Hatodikán nagy hangverseny volt hirdelve a Tuileriákban a sebesültek, az elesettek özvegyei és árvái javára. A hangversenyt elég rendetlenül, roppant tömeg jelenlétében, a marsallok

---

⁹⁰ - ürücomb.

⁹¹ - megjelenik.

⁹² - Babilon vizeinél.

termében tarták. Művészi becse éppen nem volt. A Mme Bordas szonzonjai, melyeknek népiessége a terem emlékeivel és szépségeivel ellentétben állott, aratták a legtöbb tapsot. „Canaille” című dala igen tetszett, mert igen hízelgett.

Csupán a hírlapirodalom virágzik, ha a gombatermést is virágnak lehet nevezni. Mert terem a lap, mint a gomba, de csak olyan is: a fölösleges nedvesség és rothadás gyümölcse. A jobb lapokból csak hírmondónak maradt meg a „Siècle”, „Patrie”, „National”; a többit eltemette a Kommün sírásója, hogy hantjaik fölött viruljanak ki a „Vengeur”, „Cri de Peuple”, „Montagne” stb. Én az új Kommün-párti lapok lajstromát nem közlöm; ki van az függesztve a vidék minden postahivatalában, szám szerint tizenkilenc; Thiers kormánya eltiltá mind. Sok lap St-Germain-ben, Versailles-ban él újra, vagy mint a „Soir”, mely „Étoile” (harmadik) néven várja új kivégeztetését, hogy talán negyedik néven ismét föltámadjon.

Girardin Emil, ki egykor a háborúra izgatott, s mikor az alkalmatlanná vált, egyszerre rövidlátó lett, s megiramlott Párizsból, most - egyet fordítva százrétű köpenyén - „L’Union Française”-ban a federáció csatáraként lépett föl. De nem ezen a tényén csodálkozott Párizs, mely Girardint ismeri, hanem azon, hogy midőn még dörög az ágyú, ő Párizsba jött. Nincs különben Párizsban, s St-Germainből vezeti a lapot. A „Gaulois”-t Napóleon aranyaszájú ékesszólással a bonapartisták hívévé varázsolta. A „Figaro”-nál pedig most folyik az alku, hogy a szennyest fehér lobogóval cserélje föl. S mint be lesz piszkolva az, akinek majd az utóbbit a hátához veri!

A tudományok akadémiáiban csak sebekről és a tetemek kigőzölgéséről megfertőztette lég megtisztításáról értekeznek. Alig van üléseiken a tagok egynyolcada jelen. Az okos emberek most nincsenek Párizsban, de aligha mentek Versailles-ba is.

Courbet mégis művészi kiállításról álmodozik az idén. Nem tudni, miből állítná ki, bár az ő ügyessége híres. A művészeknek már rég nem volt a festéshez vagy szoborfaragáshoz elég nyugodt idejük. Egy-egy pici csataképpel töltötték be néha pillanatnyi szabad idejüket. Két ily új képet, crayon-rajzot láttam Gupil fényképésznél kiállítva. Mind a kettő Bayard Emil műve. Egyik kis kép, „Lélektani jelenet” címmel, egy gránát bevégzett munkája. Tárgya ez: egy hatéves leányával az utcán megölt anyja, ki gyermekét szorítja magához.

A második nagy, másfél öl hosszú, egy öl széles crayon-rajz. „Sedan” a címe. A sereg romjain látjuk Napóleont, amint császári díszfogatával, tábornoki egyenruhájában, hidegen szivarozva, a porosz királyhoz megy. Az előtért tört ágyúk, sasok, feldőlt társzekerek, halottak, vonagló sebesültek, csonka vitézek töltik be, szóval a csata, a vesztett csata nyomora. Középen a fogat, melynek lovai kíméletlenül taposnak egy élő testre, míg a lakájok ostorral verik el az esdekelve a kantárba kapaszkodó sebesült harcosokat. Napóleon a reá mutató nyomort figyelembe sem véve, fújja a füstöt, s többet látszik gondolni keresztbe vetett lábai kényelmével, mint lelkiismeretének kényelmetlenkedéseivel. A háttérben a porosz dragonyoskíséret zárt sora vonul el; arcuk hidegebb sisakjuk ércénél. Fönn a felhők közt pedig a nagy Napóleon áll, lenézve szomorúan, mellette a köztársaság nemtője, lemutatva, mintegy mondani látszik Victor Hugónak a kép alá írt sorait a „Les Châtiments”-ból:

*„Réveille-toi, Moscou, Waterloo, Sainte Hélène,
L’exil, les rois géoliers, l’Angleterre hautaine
Sur ton lit accoudée à ton dernier moment,
Sire, cela n’est rien. Voici le châtiment!”⁹³*

⁹³ - Ébredj! Szent Ilona, meg Moszkva, meg Waterloo, a száműzés, meg a végpercedre vigyorgó brit gőg, a börtönőr királyok - mind kevés, felség, mind semmi volt. Most jön a büntetés.

*Victor Hugo: Fenyítések. Büntetés.
Fordította: Illyés Gyula*

E képet nem annyira belszépségeért, mint népszerűségéért nézik. Sem a gondolat fensége, sem a kivitel művésziessége, hanem a sikerrel keresett hatás kedvéért, mi annyira el van érve, hogy megkap; veszik egy ív nagyságú, húszfrankos fényképmásolatát. Különbösen valóságos kirakatba s nem kiállításba való kép. Igen alkalmas műlapnak prémium gyanánt. A nagy közönség számára van készítve. A republikánus mint emlékeztetőt és szeptember 4-ének igazolását függesztheti szobafalára s hagyhatja gyermekeire.

Míg az új kevés, a régiekből pusztítanak. A Vendôme szobrát fűrészelik a melléje fölállított emelvényről, hogy ledönthessék. A Bréa-templom, az Expiatoire-kápolna lerombolását is elrendelték. Ez utóbbit XVIII. Lajos építette, XVI. Lajos és Marie-Antoinette-nek huszonegy évig ott feküdt hamvai emlékére. Siettem megnézni, amíg elhordanák. Egy kis parkban fekszik e kápolna. A főbejárat hét lépcsőjéről egy pítvarba, onnan két oldalra vonuló rácsos folyosóra jutunk. A kápolna maga a háttérben fekszik, s négy oszlópa közt tizenkét lépcső magasan egy kis előcsarnok van. A kápolna belsejét huszonnégy láb átmérőjű kupola emeli. A bas-reliefek a tetemek átköltöztetését ábrázolják. Alant pedig egy sírboltban a nyughelyül szolgált sírűreg van megőrizve. Fontaine építész rajza után épült e kis, de műbeccsel bíró kápolna. Elvesztését igen sajnálják a művészek, de a royalisták nem, mert azt gondolják: „Majd építünk újat!”

A művészeknek ma már legalább az az egy vigasztalásuk van, hogy megnyitották a Louvre-t. Ez valóságos szükség volt, hisz hónapok óta szomjazta a művész lelkesedése a szépet, melyet úgy imád, s melynek összhangját néha megrendülni érzi önmagában. Vagy négy festő használja is már az alkalmat, s a képcsarnokban dolgozik. Közönség kevés van. Rendes látogatói: az idegenek hiányzanak.

Könyvtár három áll nyitva, a nagy nemzeti, a Szent Genovéva s a szenátus könyvtára a Luxembourg-palotában, melyet e napokban nyitottak meg az olvasók használatára. Ez igen kényelmes, s nagy előnye, hogy a közönség számára lajstroma van kinyomtatva. Az „Institut” könyvtárát is nemsokára meg lehet látogatni.

Íme, az irodalom, művészet és tudományosság Párizsa! Fontosabb ma egy tűzmester halála a lapoknak, mint a Thalbergé. Azt említik, erről alig emlékeztek. A szétfoszló harmónia elvesz az ágyúk morájában. Egy művészet van most: az öles; egy irodalom; az izgatás; egy tudomány: úgy végezni a mai napot, hogy a holnapot megérhessék.

Fővárosi Lapok, 1871. május 18.

Párizs, május 12.

A mai napot s mai levelemet Párizs beléletére szentelem.

Rossel hadügyminiszter, amit oly metsző gúnnyal kért: a börtönt, megkapta. Nem éppen a Mazasban, hanem a hadbíróság épületében. Tegnap estve a Kommün ítélendő volt Rossel fölött, s áthozatta kihallgatás végett a városházára, hol Gérardin tagjára bízta őrizetét. A gyűlés folyama alatt öt órakor Avrial rohan a terembe s jelenti, hogy Rossel és őre eltűntek. El kell fogni! El kell fogni! - kiabálták, határozták s írásba foglalták. De ma délután 3-ig még nyomukra sem akadtak, hogy legalább azt üthették volna.

Rossel árulással van ugyan, mint Cluseret vádolva; ez utóbbi nemsokára szabadlábra fog helyeztetni és fontos alkalmazást nyerni, így sejtetik a Kommün lapjai. A vád következőkbe vonható össze: Rossel a hivatalos irány főelvei ellenére (ebben a Kommün csak olyan mint a „Budapesti”⁹⁴), azon igazságot ragasztotta a falakra, hogy a háromszín leng Issy ormán s a

⁹⁴ A „Budapesti Hírlap” a magyar kormány félhivatalos lapja volt.

csapatok kivonultak belőle; holott azt kellett volna írnia: csapataink elhagyták az erődöt, felvettetéséről gondoskodtak, a vörös lobogó ormán nem hajolt meg a királpártiak előtt és nem fog soha. A falragasz szövegét, szokás ellen, nem közölte a Kommünnel, nem küldte borítékban a nyomdába, s a rendes hat helyett tízezer példányban nyomatta kivételesen. Ez mind és több semmi. A Kommün mai falragasza szitkozódik, szétágazó árulásról beszél és fenyegetődzik. Két eredménye van eddig; egyik: hogy egy csoport elfogatást hajtott végre, hogy harcosainak rémektől népes agya, minden halandóban kémet lát. Egy nap ötven, hatvan egyént összefogdosnak buzgóságukban. Sőt egyet helyben főbe is lőttek Hautes-Bruyères redoutenál, dacára a Kommün számos, a személyes szabadságot biztosító rendeletének. Legalább negyede az ezredesféléknek Rossellel való egyetértés miatt bebörtönöztetett...

Schoelcher, leköszönt képviselője Párizsnak, ismert kemény nyakú köztársasági, tegnap este a Tuileriák hangversenyében fogatott el. A 48. barikád védője, az államcsíny száműzője a köztársaság elárulásával vádoltatik. Mindegyik a másikat árulónak nézi; árulás és árulás van ajkaikon, e szó annyira felkapott, hogy ma holnap árulásszeletet fogunk az étlapon olvasni; mint fog illeni az à la commune juhcomb mellé! Persze a mártás az à la commune, mert a húsdarab a fogyasztás csak azon egy nemével bír, hogy alig észlelhető szemmel bámulom, hogy a comb juhságát még árulásnak nem dekretálták, mivel oroszlánból kellene lennie.⁹⁵

A hadügyet Delescluze vezeti. A Comité Centralt a minisztériumból kipakolta...

Ma délelőtt nagy zaj volt, hogy a banktól erőszakkal foglaltak el pénzt. Nem igaz. A bank körül volt véve, fegyvert akartak találni a pincékben. Azonban Beslay, a Kommünnek a bank mellé kiküldött biztosa elég okos volt eltávolítani őket.⁹⁶ A motozások oly számosak, hogy nem is említem...

A Luxembourg képtárát nemsokára megnyitják, most rakják be a képeket a keretbe. Színházba semmi új, mivel a gyász általános Párizsban. Gyászolják Aubert a „Portici néma” és „Fra Diavolo” stb. szerkesztőjét, illetve szerzőjét.

Ellenőr, 1871. május 21.

Párizs, május 14.

A versailles-i kormány hivatalnokait figyelmeztette, hogy úgy legyenek készen, hogy június elsején Párizsban folytathassák szolgálatukat. Tizennégy nap múlva reményli Thiers megláthatni lerombolt palotája helyét, megnézhetni a Louvre-ban bronzgyűjteményét, s ki tudja, hol kereshetni történelmi okmányait. Ha a következő napok is oly sikerdúsak lesznek, mint a tegnapi, talán egy hét alatt is be lesz fejezve a munka.

Tegnap reggelre Issy helység kiürített. Brunel ezredes Párizsba hívatott, s a parancsnokságot Daviot alezredesnek adta át. Daviot egy tehetségtelen katona és gyöngye lelkű polgár. Elveszti a kolostort, melyet megtartani nem bírnak a sorhad esti rohamával szemben a nemzetőrök; visszavenni meg sem kísérti. A veszteséget a francia jellem és a fegyveres

⁹⁵ Az árulókra való gyanakvás nem volt indokolatlan, mert Thiers nagymértékben támaszkodott kémei jelentéseire, s mint Ugron példája mutatja, a közlekedés Párizs és Versailles között nem volt nehéz. Ugron Gábor későbbi, a „Politikai Újdonságok”-ban 1871. július 5-én közölt írásában említi, hogy Thiers mennyi kémekkel dolgozott.

⁹⁶ Engels írta: súlyos hiba volt, hogy a Kommün megtorpant a Francia Bank előtt. „Emiatt az egész francia burzsoázia nyomást gyakorolt volna a versailles-i kormányra a Kommünnel való béke érdekében.” (Engels: Bevezetés a „Polgárháború Franciaországban” 1891-es kiadásához. Lásd *Marx-Engels Művei*. 17. köt. Budapest 1968. 574. old.)

polgárság szelleme szerint a rendetlenség, a páni félelem követi. - Daviot ezzel sem bír szembeszállni; a visszavonulást nem rendeli el, hanem elnézi és végül követi. Több nehéz ágyú s más lábatlan jószág visszamarad. Brunel reggelre megérkezik, csak ámul a történeteken. Daviot urat a Kommün a törvényes gyakorlatok értelmében elfogadja, estére szokása ellen már hadbírótság elé állítja, ma virradóra, mondják, a hivatalos lap hallgat - főbe is lövette.

Tegnap Vanves- és Montrouge-erőd közt a châtilloni út mellett fekvő kis Vanves helységben egy emelkedett ponton fekvő barikád a szomszéd házakkal a sorhad kezébe esett, rohammal elfoglaltatott. Ezóta a Vanves-erőd mindkét oldalról be van kerítve s minden támogatástól elvágva. Az utolsó vívó (paralélle) is meg van készítve ellene, most a koronamunkálatra vezető futóárkokhoz kezdettek. A vár roncsolt egy fészek lett, ugyan még elfoglalva tartják, de nem hirdetik hangosan otlétüket. Nagy Vanves-ba, Malakoffba roppant tömegeket vont össze tegnap estére a Kommün, mivel 20-25000 sorkatona összpontosítását jelentették kémei. Mára vagy holnapra valami meglepetés van készülöben, talán éppen előjátékai a nagy rohamnak.

Tegnap egy kis tengeri csata-mutatvány rengette Auteuil, Passy falait. A bilancourt-i szigeten délelőtt egy telepet lepleztek le, mely mozsarakkal volt felszerelve, s bombákat bocsátott a viadukt híd alá. Ugyanekkor feltűnt a sziget mellett a versailles-i páncélos had. Ki a tengerész a Szajrán? volt a becsületkérdés. Négy órai makacs tüzerharc után a Kommün három páncélosa visszavonult, az „Estoc” elsüllyedt - három sebén tolult a víz be, csak a legénység késő menekülése miatt nem bírták a készletet mind megmenteni. A naszádok elvonulása óta csendes hely lett a közép ezen része - mivel a versailles-iak csak a körerődre tüzelnek, a viaduktra nem, a nemzetőrség tüzésége itt meg a tengerészek előtt beadta derekát. A tengerészeket akarják ide alkalmazni. A Kommün tengerészminisztériuma hatáskörében, ha a kirakatok tengeri rákjai nem, senki sem marad.

A boulogne-i erdőben az ostrommunkálatok eréllyel folytattnak. - Neuilly bár folytonos küzdelem helye, annyira csendes, hogy tegnap a polgári hadügyi biztos, Delescluze előtt Dombrowski zeneszó mellett nagy szemlét tartott.

Levallois-ban nem csekély rombolást mívelt tegnap a Montmartre csúcsáról dörgegni kezdett ágyútelep. A tüzekek oly járatlanok, hogy egész nap mind az övéiket lötték, úgy hogy délután parancs érkezett a tüzelés beszüntetésére.

Clichyben éppen semmi új.

Párizs helyzetét nem jellemezheti toll oly híven, mint az a tény, hogy a Kommün számos tagja tegnap gyűlést tartott rendkívülieg, mivel nagy összeesküvést sejtene. Az örök megkettőztettek, az őrzékek különösen lovasságból szerveztettek.

Gyors-Posta, 1871. május 23.

Párizs, 1871. május 16.

A Kommün lábán ragadta meg az óriást. Az alap fölött 12 nap óta fűrészelte a Vendôme téri oszlopot.⁹⁷ A feldöntés többszöri elmaradása után ma két órára volt hirdetve. A munka megkezdése óta naponkint itt ácsorgó tömeg, mely jött és ment, most megszilárdult. A Vendôme

⁹⁷ A Vendôme-oszlopot I. Napóleon állíttatta fel. X. Károly eltávolíttatta az oszlopról a császárt ábrázoló szobrot, és fehér zászlót tétetett helyébe. Lajos Fülöp idején ismét Napóleon szobra került az oszlopra, de az eredeti helyett ezúttal tábori egyenruhában ábrázolva. III. Napóleon 1863-ban visszaállította az eredeti császári szobrot. A Kommün a zsákmányolt ágyúkból öntött oszlopban a zsarnokság és vérontás szimbólumát látta.

téri népbe lövés óta bezárt boltok, ablakok megnyíltak egypár órára a kíváncsiság előtt. A nemzetőrség minden légiója küldöttek által volt képviselve. Egy zászlóalj a torlaszoknál kemény sorfalat képezett. Három zászlóaljzenekar játszott felváltva. A munkások még mindig az emelvény vászna mögött dolgoznak, csupán a lehulló kődarabok után következtethetni: hogy dolgoznak.

Az oszlopnak ágy van vetve istállói szolgálat után elhordott szalmából és vesszőhalomból. Egy munkás jön felénk, ki meséli, hogy egyik felől már be van a lépcsőig vágva, most másik felől metszik s nemsokára feszrúddal a túloldalra döntik. Eljön három óra, s a szobor egy kis meghajlása hirdeti a feldöntés komolyságát.

Három és fél órakor egy nemzetőr az emelvényre lép, egy nemzeti lobogót hajt meg, talán jelezni akarja, hogy az oszloppal együtt bukik. - Meglehet - azonban ez szólt a zenekarnak, kik megnyitják az ünnepélyt. Az emelvény vásznát eltávolítják. Az oszlop vízszintes sebe mint egy vékony gyűrű látszik. A rajzoló egy-egy béketűző polgár hátára fektetett papírra vázlatot dobnak. A torlaszok ágyúit elővigyázatból elhúzzák a löpödkákról.

Négy órakor a Kommün-tagok az igazságügypalota erkélyén megjelennek. A munkások az emelvényről leszállnak s azt elbontják. A fenekek segélyére egy hajócsigával jönnek, melynek le kell rántani az oszlopot. A dobok újból megperdülnek. - A lélegzet megáll - a szívek hangos dobogása majdnem hallható. Legmélyebb csendesség - mindenki a bizonyos szerencsétlenségtől tart. Merre dől? Hogy esik? Hány ház omlik össze? - kérdezi mindenki magában. A csiga ránt egyet, egy roppanás, s vagy hat-hét munkás messze elröpi, a csiga eltörött. A munkások fölkelnek, semmi baj - a közönség föllélegzik.

Elmennek új csigáért. A közönség előzönlí a torlaszokat, melyről a nemzetőrség nem tudja eltávolítani. - A zenekarok játszanak, a munkások folytatják a fűrészelést. A csiga megérkezik, alkalmazzák. A dobok megperdülnek, a közönség elnémul. Egy roppanás, egy kis földrengés, mindent elborító porfelleg, melyből vessződarabkák pattognak szét, s az oszlop nincs. A nemzetőrség után kiáltják: „Éljen a Köztársaság!” - „Éljen a Kommün!”

A porfelleg eloszlik.

Az oszlop a megvetett ágyon látható lesz. A közönség megrohanja a tért, elsodorván a fegyveres öröket, és közelről siet megbámulni az oszlopot. Az érc bas-relief eltörve s lehullva az oszlopot alkotó mészke testről, mely mint hosszában elöntött vágott cukor nézett ki, csupán három gyűrűje a bas-reliefnek maradt épen. - Az oszlop feje messze gurult, egyik karja oldalt esett. Maga az oszlop, mint egy házinyúl fúrta be magát az istálló szalmájába. - Innen a szalmát eltávolítván, látni a szobrot behorpadt háttal. Fejét, melynek koponyája betörött, helyre teszik. Az oszlop alaptetejére a vörös lobogó feltűzetik.

Miot Kommün-tag beszédet mond a népbosszú rettenetességéről és mindig igazságosságáról, s nem mulaszthatja a jövő leplét érintve megfenyegetni: hogy az eddigi anyagi bosszút majd rettenetesebb fogja követni. Ranvier szónok csak azt szíveskedik hozzácsatolni, hogy nemsokára az Expiatoire sem lesz, és a tér neve: a nép igazságtételének tere lesz...

Gyors-Posta, 1871. május 25.

A felrobbanás Párizsban május 17-én

Délután háromnegyed hatkor egy többszörös egymásba olvadó dördület riasztott fel olvasásomból. A rázkódás itt, St-Sulpice mellett oly nagy volt, hogy egyik reszkető ablakom felnyílt. Kalapom felkapom, hogy menjek Vanves felé: azt hittem, azt röpítették légbe. A lépcsőn találok a vendéglőst, ki a fedélre indult. Vele tartok. A fedélről nyugatnak egy sötét füstgomoly emelkedett fel, melyen oly vörösen nézett át a nap, mintha arcához vért csaptak volna. A sötét felleg után mintegy rongyokra tépett világosabb uszály, vonszolódott a füst fehéredő gomolya. Tájékozva lettem: nem az erőd röpült fel. De mi lehet hát? A kérdést megfejtendő, az utcára siettem. Nyugatra menve csakhamar a sokaság szaladása megmutatta a követendő utat.

A Champs de Marshoz közeledve legelőbb elszabadult paripákkal találkoztam, melyek nekivadultan vágtattak egy eltépett kötőfékkel nyakukban. Ezek csattogó nyomában félig öltözött nők, gyerekek, nemzetőrök szaladtak kékült arccal kiabálván: meneküljön, aki tud, még egyik lőporraktár nem robbant fel. A közönség megállott. Kevesen haladtunk előre. Az École Militaire oldalán ideröpített puskagolyókon jártunk, sőt ott hevert egy fel nem robbant tizenkét fontos gránát.

A Champs de Marsról véres fejű, zúzott karú nőkkel, férfiakkal, apáccal, kormos képű, égett tagú katonákkal s gyerekekkel találkoztunk. A középületek nemzetőr őrsége a szélrőzsa minden irányába szalad. A Champs de Mars tere, mint jégeső után a föld, több millió puskagolyóval van borítva. A golyók egy része félig elolvadt, másik negyedében elolvadt állapotban hever lábunknál. A koromtól sötétek mind; csupán az olvadás folytán egy fél csepp gömbje fénylik. A golyók fölött deszka, fa, ruhadarabok láthatók néhol; ott egy ember törzsét emelik fel, itt egy barak tetejéről egy ember fél lába látszik. Kar, kéz a nagyobb darabok, a többi szétszórt rongyok között. Ezen testrészek nem vérzenek, nem vörös, de fekete a nyomuk, mind meg vannak égve.

Ambulance-kocsik érkeznek. A helyszínen levők itt a téren egy szalmazsákon törött lábat, kart, zúzott főt kötöznek. A golyók sebéből az ólmot szedik. Jajgatás, sírás, néma rémület s általános pánik. A halottakra senki sem gondol, elég a baj az élő szenvedőkkel. Az eszeveszett futás itt még sűrűbb, s az még holnap lélekjelenléttel dicsekedhetnek, ki csak hajadon fejével szaladt meg. A menekülők nyomán a vércseppek hullanak. Ott egy nehéz sebesültet szerencsésebb bajtársai vezetnek, itt nők emelnek egy hordágyat, melyen egy emberalak látszik a vérfátyol alól, ennek minden tagja meg van törve, nem jajgat a szerencsétlen, nincs magánál. E kép fölött gondoljanak önök egy hatalmas füstoszlopot kóvályogni s a háttérben egy 150 ölnyi hosszú lánghegyet, melynek tüzeiben egy legborzasztóbb tűzijáték folyt, a kész töltények pattognak nagy zajjal; tízszer, hússzor nagyobb pattogással, mint mikor sűrű jégeső veri a fedelet; néha egy-egy roppanás jelenti, hogy egy mitrailleuse töltény sült el. Oldalt gondoljanak házakat, melyekről ablak, fedél darabokban csüng, a fal bedőlve, másutt padlás beesve, az ablaknyíláson rongyokra tépett függönyökkel játszik a szél. A házak üresek, csak a táborkoróda bátor tagjai tekintenek néha egy ajtó helyén be, hogy a sebesülteket felszedjék; a halottak várhatnak. Ez egy darab összeomló Pompejiből, melyre kíméletlenségből a balsors nem borította lavináját, hogy eltakarja az emberi szem elől.

Megérkeznek a tűzoltók, meg a lovas nemzetőrség. Munkára fel! munkára fel! A szivattyúk és vizesvedrek mellett hétig dolgozunk fáradtlanul. Hétre a tűz elaludt. Csupán egy széntömeg maradt a szerencsétlen lögyár helyén. Akik benn voltak, hol vannak? Nincsenek. Fájdalom nélkül megsemmisültek. Csupán egyetlen széntömeget találunk fél nyolcig, melyből kinéző csontok sejteni engedik: hogy valaki volt.

Nyolcra a költözködés általános lett. Az összeomlófélben levő házak ablakain dobálják le a legszükségesebb holmit. Az emberbaráti szeretet minden segélyével siet a szerencsétlenség helyére. Mennyi a halott? Még sejteni sem lehet. Mennyi a sebesült? Még nem volt idő a megszámlálásra gondolni, elég dolgot ad csak az első gondoskodás jótéteményében részesíteni őket, azaz: holnap lábát metszik, ma egy tapasz kötélekkel a vérvesztést állítják meg.

A rázkódás oly nagy volt, hogy Párizs egy negyedében ablak nem maradt ép. A Szajna medrében egyik oldalról a másikhoz és vissza csaptak a kikötött, de vasmacskáról elszakított hajókat. Vannak házak, melyekben alig találni valakit, ki nincs megsemmisülve. A Caillou kórház betegeit ágyukból kidobta. Az École Militaire-ben minden felfordult a szobákban, s az őrség, az erőszakos toborzás miatt elfutott, a lovasság számára rekvirált paripák hazaszaladtak. Vagy ötven ház legalábbis kisebb-nagyobb mértékben meg van rongálva, vagy 10-15 bedőlve, leomolva.

A felrobbant löporon kívül az ott levő töltényt 50 millió darabra becsülik.

Hogy történt? Büntény vagy vigyázatlanság volt, nem tudni. A nép az első pillanatban mindenkit elfogott, kire csak gyanúja esett, ki ilyenkor mindenkit gyanúsít. Van vagy 20 fogoly. Mondják, a versailles-i kormány bérencei tették, és bizonyításul hozzák fel, hogy a munkások, kik máskor mindig 7-kor hagyták el a lövészletgyárt, ma ötkor mentek el; állítják, hogy az apácák már négykor a kórház elhagyására kaptak rendeletet. Ez utóbbit csak azért sem hiszem, mert magam is a történet után egy negyeddel menekülő apácákat találtam.

Tíz órakor, midőn hazatérőben voltam, a Tuileriák oldalán a Comité de Salut public egész falragaszban hirdeti, hogy a versailles-iek tették, és négy bűnös kezei közt van. Holnap majd többet.

Ellenőr, 1871. május 25.

Kirándulás Saint-Denis-be

Párizs, 1871. május 19.

Levelet küldeni léghajóval, melyet átlátszó könnyű papírra írunk, s kényelmesen nézni, mint száll fel a posta embere a madarak fölé a tudomány szárnyán; távírni galamb által, mely több ezer kis táviratot visz farka egy tollán, s a választ minden a légben röpködő galambtól várni, mind költői; de levélkereső karavánokkal utazni nagyon prózai.

Párizsba levél kívülről postán nem jön, az ide címzetteket Versailles-ba szállítják, hol szépen raktározzák. A Párizsban lakónak csak egy mód marad leveléhez jutni: útra kelni s vadászatot tartani reá. Sok ügynökség ajánlkozik elhozatalukra, de vagy az ügynök urak csalók, vagy a postahivatal nem adja ki nekik a levelet, személyes megjelenést követelven. Sokan Versailles-ba, mások csak St-Denis-be utaznak. Az olvasó ismervén St-Denis közelségét megró, hogy az utazni szót használom; azonban elbeszélésem meg fogja győzni, hogy akár az elvesztett időt, akár fáradságait tekintjük, utazás a neve, mégpedig nyomorúságos.

Délkor megérkezem az északi vaspályaudvarba. Egy óra múlva indult a vonat. A pénztár előtt már egy hosszú sor tolongott egymás hátán. Nők, öreg urak (ifjúságnak nem szabad Párizst elhagyni) igyekeztek egymás sajtóbaszorítása által egy kis tért nyerni. A sor végére beállók, egy negyed óra múlva olyan tömeg gyűlt a hátamra, milyen már előttem volt és szorongásában csak rengett, kezeimet nem tudtam felemelni, egy borotvált képűnek terjedelmes termete támaszkodván egyfelől karomra, másfelől egy vén kofa veteményes kosárból improvizált oldalvédje a mozdulatlanság elhagyása esetén spanische Reiter⁹⁸ nevű fonat szélével fenyegetvén. A kosár maga igen egészséges fokhagymaszagú volt, melyen csak alig szűrődött a vöröshagymáé át.

Megnyitják a pénztárt. Rögtön megindult a föld velünk, hol jobbra, hol balra tántorgott a tömeg oszlopa, mint az aktív és passzív tolongók kifejtett ereje itt vagy ott diadalmaskodott. Szép leányok, asszonyok éppen úgy tolongtak, furakodtak, mint az ifjú kamaszok, s nem hozta zavarba őket, ha egy 40-41 éves férfihoz bármely oldalon lapította az áramlat. Csak előre, előre és jegyre gondoltak, mintha tatárok lettek volna nyomukban. Öt perc múlva csukják be a pénztárt, engem az áramlat már jó előre hozott. Még két perc van. Valóságos dulakodás kezdődik. Egy leánykát úgy a rács karfájához nyomnak, hogy felsikoltás után elájul. Víz! vizet! de hogy jegyet hoznak neki, rögtön felocsúdik. Tizenötén még lehetek előttem, midőn a pénztár ablakát becsapta a tárnok. Tessék várni a másik vonatig.

Tíz perc múlva újból kezdődött a jegyvétel s a tolongás. Én hamar megszabadultam, és siettem a váróterembe. Az ajtónál a nemzetőrök megállítanak minden férfifajtát, ha Matuzsálem volna bár, hogy igazolja magát a rendőrségi irodában. Mutatom útlevelem. Nem használ. Sietek a rendőrséghez, hogy a fél óra múlva induló vonattal mehessek. Az irodához is oly tömeg állott, hogy mire reám került a sor, egy negyedórája már elment volt a vonat. Itt az útlevelem mellé egy darabka papírra írt jelszót adtak: Carolus.

A váróterem folyosójánál a jelszót elveszik. A váróterem ajtajánál zsebeimet megmotozzák, hogy nem viszek-e levelet Versailles-ba. A nőknél derék honleányi matrónák tapogatják meg hivatalos szemérmertlenséggel: hogy szívök helyt van-e, vagy abroncsszoknyát viselnek-e?

A robogó vonatot St-Denis határán a poroszok fogadták, kik a töltésen őrt álltak, a töltés oldalán pedig két ágyú nézett velünk farkasszemet. Az indóházban a poroszok is, a francia

---

⁹⁸ - spanyol lovas.

csendőrök is megvizsgálták a vonatot. Jaj annak a párizsi hazafinak, ki fejében felejtette nemzetőrsipkáját. Rögtön gyalog sétáltatják meg vele azon utat Versailles-ig, melyre bérkocsis, omnibusz és más mindenféle fajtájú, alakú járművek tulajdonosai nyelvpereggetve hívnak fel, ajánlgatván szekerüket. Öt frankért hatodmagával az ember egy olyan két nagy kerekű taligán utazhatik, melyeknek primitívsége feltételeznünk engedi, hogy a divatos „americain”-ek kelt származású őse. A kérdés eldöntését a régészekre bízuk, de azt már én laikus is tudom, hogy Versailles-ba érkezve, Rómer Flórisnak is nem a szíve, de a dereka fájtna a megválásnál.

A leszállás után szalad mindenki a postahivatalnak. Ugyan miért szalad? Mert a hús különböző betű hosszú ablaksorához csak egy a tolongást kibővítő deszka-labirinten juthatni. Ki előbb ér oda, hamarabb az ablakhoz juthat, vagyis nagyobb bizonyossággal benne lesz azon 30-40 személyből álló reteszben, melyet egy porosz baka kegyelme szabályoz, minek megszakadtát egy hatalmas „halt” s az elől állók elébe dobott puskaagy csörömpölése jelenti.

Mikor az ember itt a vevény nélküli leveleknél leörölte a maga óráját, mehet, és újból kezdheti a vevényeseknél.

Este hatkor megkísértem visszatérni Párizsba. Az indóház tele. Most érkeztek meg Párizs járdahölgyei, lebegő ruhájuk suhogása figyelmezteti a porosz tiszteket, hogy ebéd ideje van. A tisztek megértik a selyem nyelvét, és elég udvariasak a lenge hölgyről sem feledkezni meg. A béke megkötetik a két nemzet között. A hadiköltségek most a poroszok zsebébe sűjtják.

Az indóházban meggyőződöm, hogy lehetetlen helyhez jutni, mert Párizs hölgyei elég harciasok az ajtóból is lerántva egy kis várakozásra kérni, bár indirekt úton; de most első a hely, s aztán majd következik a diszkrécio.

Ezen a bajon segítő módon töröm árva fejem, midőn eszembe jut, hogy láttam St-Denis utcáján, midőn a bazilikából jöttem, Párizsba járó omnibuszt. Visszatérek. Az omnibusz fedelén még volt hely. Elfoglalom. Ezek a fedélhelyek szokásban vannak Párizsban, mint nálunk lóvonatúaknál. Csakhogy ezen régimódi, szükségből használatba vett bárkák oly törpék voltak, hogy térdeim és orrom a tenger színe fölötti egyenlő magasságban osztozkodtak. A társaság igen kitűnő volt. Egyik oldalon egy minden reakcionáriust felkötetni, föbelövetni akaró pozsgás öreg francia, másfelől a Kommünt nem csekélyebb eréllyel szidó csinos asszony. Én csak hallgattam, s gyönyörködtem a vitatkozásnak is, veszekedésnek is nevezhető szóváltásukon. És mikor hozzám fordult mindkettő, fejbiccentésekkel adtam igazat mindkettőnek, egy pár ehemmel színezvén azt. Az illatgyáraknál, hol megtanultam, mennyi bűz közt születik az illat, asszony szomszédom egyik kezével és zsebkendőjével orrát fogta be, azonban nem szűnt meg a Kommün ellen szónokolni, ha az orr befogott, hangos dunnyogás szónoklás lehet. Bátorságát bámultam, míg a körerődön kívül le nem szállt. Ahá! nem vagyunk párizsiak, ezért merünk hát beszélni...

Magyar Polgár, Kolozsvár,
1872. október 18. Képek Párizs 1871-i forradalmából.

Párizs, május 21.

A Kommün kebelében a mérsékelt kisebbség és túlzó többség közt még folyt a harc. A küzdelem folyama rendesen titok, csak a diadalról értesült a közönség, mint ez a Comité Centrallal történt. Tudjuk, hogy a komité Cluseret-t bebörtönöztette, Rosselt megbuktatta, de ez egy olyan pofonnal vett búcsút, hogy egy pillanatra első meglepetésükben Delescluze kezében felejtették hatalmukat, s kiköltöztek a hadügyminisztériumból a Montmartre csúcsára. Azonban ezen titkos hatalom felocsúdva új harcot kezdett a hataloméért, s végezte győze-

lemmel, mely mintegy kétoldalú szerződés jelent meg a hivatalos hasábjain. A teljes hadi-adminisztráció kezükbe megy, s a miniszterbiztos árnyékhatalommá törpül.

A Comité de Salut public rohan megkezdett útján. Nyolc lapot nyomott el újból, köztük világhírű folyóiratot, a „Revue des deux Monde”-ot. Új lap alapítása tilos. A hírlap vétségeket a hadbíróság ítéli. Pulver und Blei!⁹⁹ Minden cikket alá kell a szerzőnek írni. A rombolás folyik. Az Expiatoire lebontásához kezdettek. A Bréa-templom ingóságait árverezik. Thiers házából nem sok maradt. Sőt a városházának egyik dísze, IV. Henrik bas-relief lovasszobra, melyet eddig csak eltakartak, leszedettet, tegnap estefelé, midőn értesültem róla, csak egy lóláb volt még meg. Egy lóláb kérem!

Az elfogatások szaporák. A vasút indóházainál a zsebekig motoznak, a nőket is, persze nők által. A kémeket nemcsak bántják, hanem föbe is lövik nagy gyorsan. A Comité Central egy biztosa a hivatalosban elrendeli, hogy minden lakosa Párizsnak 48 óra alatt visszatérjen, különben a telekkönyvből kiégetik stb.

A közszomorúságot felderíteni igyekszik a Kommün hangversenyek, zeneséták rendezése által. Ma délután 1500 össze nem játszott zenész mulatott a Tuileriák kertjében, holnap egy a Marsallok termében s a másik az új operában van hirdetve. A hivatalos egy művészi pályázatot igen komplikált módozattal tett közzé, mintha meg sem volnának napjai számlálva.

Nagy zajt csinálnak, hogy a 16. département küldöttei Lyonban elfogadták az Alliance republicaine programját.

A menekülések megkezdődtek. Rochefort úr megillant, kocsiban ment Meaux-ig, de itt zsandárkézre került; Protot igazságügyér is átugrotta a nádkertet, hogy nem esett-e törbe túloldalon, még nem tudni; Dombrowskinak az ezredesített testvére eltűnt az ezred éléről, ki tudja merre. S még hány lehet, kiről még nem jött nyilvánosságra az eblálalás ténye.

A poroszok folyton tömegesülnek. A nap eseménye Malakoff és Vanves helyiségek kiürítése, melyet tegnapi levelemben mint a nap tényeinek következményét jelentettem. A sorhad ma Petit Vanves barikádját, melyhez tegnap oly közel jutott, elfoglalta. A visszavonulás megkezdődött a szokott rendetlen tolongással. A sorhad nem üldözte a nemzetőrséget, csak a tűzértség tisztelte meg a nyomon követő figyelmével. Az ágyúk felét megmentik, a többi otthagyják lőszerral, élelmiszerkészlettel együtt. A párizsiak elvonulása után a sorhad óvatosan házról házra nyomult előre, úgy hogy négy órakor a körerőd fala előtt állott. A Kommün ezalatt erősítést küldött, négyszázból álló lovasságát a helyszínre küldette. Öt órakor egy csaknem sikerült rohamot intéztek a körerődre a versailles-iak. Mit csupán a demoralizáltságnak lehet tulajdonítani, miután rés még itt sincs löve. A nemzetőrség közt az árulás vádja kering. Az överődök szomszédságában fekvő városrészek a legborzasztóbb tüzet állják ki, az elköltözés nagyobb és nagyobb mérvet ölt.

Point du Journal és porte Maillot-nál mára virradóra nagy roham intéztetett. Ugyanekkor a Clichy és Bicêtre ellen színleges rohamot vezettek, hogy az erőt elvonják. A roham visszaveretett, mivel a nemzetőrség minden visszavonulása után a védelmi vonal rövidebb és így csekélyebb erővel védhető lesz. Errefelé Auteuil és Passy alig tartható, van olyan ordony, mely minden tüzerét elveszítette. A nemzetőrség már a kazamatákban sem bír megmaradni, s a rés már 100 öl hosszúra nőtt. A Porte Maillot-ra törő roham elég sikert mutatott, mivel a sorhad ezáltal, ha be nem is jutott a várba, de fél Sablonville-t elfoglalta, s éppen azon részt, melyik az överőd ordonyaival néz farkasszemet. A tüzekek itt már a puskagolyótól nem tudnak maradni és ágyúikat szolgálni.

---

⁹⁹ - Puskapor és ólom, azaz főbelövés.

Clichyből az överődöt és Levallois-t ostromolják. Dombrowski állása csak egy kis térre van szorítva, melyet talán már holnap kénytelen lesz feladni.

Ma délután öt óra, mindenfelé nagy ágyúzás. A rue de Rivolin tüzérek, lovasok vágatnak, új zászlóaljak vonulnak el. A St-Sulpice említettem lejárátán a katakombáknak a nemzetőrség földdel töltött zsákot, vesszőfonatot s más erősítési eszközöket szállít Montrouge-erődbe. A porosz ostromkor a Montrouge össze volt csúfosan löve, s egy reggel a poroszok bámulatára egészen újrászületve állott elő. A titok akkor is a katakombákban volt. Onnan vittek mindent teljesen készen a várba.

Ma nyolc órakor azon rémhír keringett, hogy a sorhad betört Passynál. Ezen hír azt hiszem korai. Semmi jel sem mutat erre. A harci zaj most este nem nagy. A községi klub a St-Sulpice templomban a legbolondabb beszédekert hallgatja a polgárostály és papság ellen. A többi közt a szertartási ruhákat elégetni indítványozták. Egy nő, csinos fiatal menyecske elnököl. Egy pápaszemes vénasszony a szószékről egy negyed óráig a közönség füttye és lármája közt védi a stólákat; végtére is levezetik. Ezek a klubülések mulatságos skandalumok.

Ellenőr, 1871. június 2.

Párizs, május 22.

...A sorhad tegnap öt órakor jött be a porte de St-Cloud-n, s innen jobbra-balra az överöd mögött s mellett nyomult előre, míg egy harmadik tömeg nagy gyorsan a Szajna partján tört elő. A köreröd mellett északnak tartók elfoglalták a porte Maillot és Neuillyig húzódó részt, midőn Dombrowski serege Neuillyből a porte Bineau visszahúzódt. A délnek tartók a porte Versailles-t és Vanves-t nyitották meg társaik előtt, kik csakhamar a város ezen részét előzőnlötték. Az École Militaire-t¹⁰⁰ elfoglalták s a benne levő nagyszámú csapatokat, ágyúkat, lovakat és tömérdek lökészetet hatalmukba ejtették. A nemzetőrség état majorja¹⁰¹ elmenekült. A Kommün s még maga a hadügyminiszter is semmit sem tudott este 9-kor a történteokről, bár az utcán mindenki beszélte. Valójában a szolgálati rendetlenségét ismerve a nemzetőrségnek, nem csodálkozom ezen, magam is a hírt inkább a jövő sejtelmének, mint valóságnak hittem. A Kommün tagjai éjfélkor értesültek a történteokről, midőn a hadügy a Városházára költözött.

A torlaszok nem voltak még ágyúkkal felszerelve. A megrémült nemzetőrség enélkül szaladt csak; árulás! - kiáltott, mi még jobban letörte a megmaradt kis bátorságot is. Az éj sötétjében a sorhad nagy óvatossággal nyomult előre, s így pánik nem zsákmányoltatott ki. Reggel 11-kor már dörögtek ágyúik, a hajnalban elfoglalt Trocadéróról, s reggel 9-kor a trikolór lengett az Arc de Triomphe tetején, melyre éppen egy nappal előbb két ágyút húztak volt fel, hogy a Mont-Valérient tegyék tönkre. Egy órakor a rue St-Lazare s a hasonnevű indóház a sorhad kezében volt. A place de la Concorde-ról a Tuileriák kertjének sarkán épült torlaszt lötték, melyeket hirtelen a nemzetőrség a Vendôme tér ágyúival felszerelt. Délutánra a mindenfelé emelkedő torlaszok fontossabbjai készen voltak, járdakővel töltött hordókból alkotott vár két-három öl vastagságra s egy öl magasra nőtt, s volt idejük szép pázsittal befedni s a vörös lobogóval megkoronázni.

Egy órakor hazatértek, lakásom a St-Sulpice térre rugó egyik utcában esik; a téren van a VI. kerület Mairie-je s papnöveldeből transzformált laktanya; nem messze a Luxembourg. Nagy nehezen útlevelem előmutatása után bírtam vagy nyolc torlaszon keresztül a Szajna-parttól

---

¹⁰⁰ - katonai iskolát.

¹⁰¹ - vezérkara.

hazajutni. Az utca sarkán a rue de Rennes-ben egy torlasz van készülöben, a Mont-Parnasse indóházából a sorhad ágyúi seprik az utcát, verik a torlaszt, délután négyre a torlasz úgy-ahogy elkészült négy halott s 17 sebesült árán. A rue Mezières-ben, hol lakom, három torlasz zárja el az utat a térig, s a keresztben fekvő utcában kényelmesen figyelemmel kísérhettem, mi a torlasznál folyt, hová csak hatkor érkezik két négyfontos. Több a zaj, mint az eredmény. A nemzetőrök elszántnak nem látszanak, őrség van felállítva, hogy a szökdösések meggátoltassanak. A sorgyalogság nem közeledik s nem támad, csupán ágyúit használja. A torlasz mögött 9-ig két sebesült van. A nemzetőrök matracokat rekvirálnak s a járda hosszában lerakva alszanak, és a jó boros ebéd után mélyen alszanak. Csak az őr kiáltja néha a sötétben (gáz nincs meggyújtva, s az utcára néző ablakok szobáiban nem szabad gyertyát gyújtani): Qui vive? La commune. Mot d'ordre? Pere Duchéne.¹⁰²

A Mairie egy tagja, ki a szomszéd szobában lakik, most 11 órakor jön haza, roppant félelemben van, s újságolja, hogy a Kommün minden tagja visszavonult saját kerületébe, hogy annak védelmét rendezze. A Comité de Salut Public s a katonai bizottság marad a minisztériumokkal a Hôtel de Ville-ben, hová visszavonult mindenféle igazgatási személyzet s felfegyvereztetett a városháza védelmére. Közlekedés és igazgatás megszakadt. A poroszok lovasaiból sűrű előőrsi vonalat állítottak fel, és egy patkányt (saját kifejezése) sem bocsátanak át. A menekülés lehetetlen, tehát élethalálharcra készül a Kommün.

A kormánytól nagy tapintatlanság, hogy a menekülést megakadályozza, így őket maradásra és harcra kényszeríti, s a győzelmet csak vértenger árán kéri, mi nem következne be, ha a főnökök menekülése után a teljes feloszlásban levő nemzetőrök fegyverüket eldugnák, és csendesen otthon ülnének, vagy éppen mint álbetegek, ma ilyen sok volt, lefeküdnének.

Ellenőr, 1871. június 2.

Párizs, május 24.

Tegnap délelőtt megjártam a belvárost. Tegnapelőtt óta a torlaszok megszaporoztak. Minden utcában volt 2-3; minden tíz ember számára egy. A boulevard St-Michelen hagyományos torlaszt emeltek hármat, s két-két ágyúval szerelték fel. A rue de Rivolit roppant barikádok zárták el. A rendetlenség kisebb volt, a csapatok számosabbak. A boltok becsukva, csak a borkereskedés hagyott egy rést a mindig szomjas nemzetőrök számára. Az éjjel kidobált szemetet nem söpörték el. Kevés, igen kevés ember járt az utcán. Mindenki néma volt, pedig talán senki sem sejtette a holnap eseményeit a maguk borzasztóságában. A nyilvános épületek órái megállottak, mintegy jelentve: hogy a századokra szóló történet leviharzásának megmérésére képtelenek; nem perc és óra e napok mértéke.

A sorhad tegnap óta semmi elővonulást nem tett, mivel fegyverletételre szólították a Kommünt, és az időhaladékra nyújtott 24 óra alatt állásaikban maradtak. A felszólítást a Kommün nem közölte, hanem védelemre készült. Lapok nem jelentek meg, s így igen kevesen tudtak róla.

Délkor visszatértem lakásomra. A szomszéd torlaszon, úgy mint tegnapelőtt leírtam, tüzerharc folyt az egész éjen át és most is. A torlasz védőinek száma nőtt egy 40 emberből álló századdal. Egész nap és éjjel semmi lényeges változás nem történt a torlasznál. Nekünk megtiltották a házat elhagyni, ablakainkat becsukatták, de a zsalukat nem engedték behúzni, mert látni akarták, hogy valamelyik ablakból nem lőnek-e rájuk. Így házfogságra voltunk

---

¹⁰² Ki éljen? A Kommün. Jelszó? Duchéne apó (a Kommün egyik lapja).

kárhoztatva, mi annál kínosabb volt, mert nem tudtuk végét, bár minden pillanatban vártuk. Én a háziak figyelmének köszönhettem, hogy koplalva nem kellett várnom a felmentést.

Ma reggel hatkor a félrevert harangok megrázó kongása keltett föl. Nincs valami kedélyre hatóbb, mint a harangok zaja, így az ágyúdörgés, távoli puskaszó és mitrailleuse ropogásba vegyülten. Legelső mozdulatomra a pincér jött jelenteni, hogy a vendéglős az utcára néző szobám helyett felajánlt egyet az udvar mélyén; nem akarta megérteni visszautasító válaszból, hogy ablakom most aranyat ér. A vendéglős testvére, ki nemzetőr és a Kommün által a pénzverdében alkalmazott hivatalnok, reggel négykor menekült ide, mert a nemzetőrök két hordó petróleumot szállítottak a pénzverdébe, hogy felgyújtsák, hasonlóképpen az Institut palotájába is. A Tuileriákat az éjjel felgyújtották petróleummal, s aztán kivonultak: a város-házát teljesen lángba borították. Mindezen elbeszélést a félelem látványainak véltem, annyira hihetetlennek látszott.

A torlasz védői harcra készültek, több most kezdette magát a gyorstöltésben gyakorolni. A kapitány két nagy pincetokot parancsolt elő, s iccés palackonként kiosztotta emberei közt. Nemsokára a torlasz elé vágott üres üvegek darabjai csillogtak. A sorhad nemcsak délről, honnan eddig ágyúzott, hanem nyugatról s északról nyomul elő. A torlasz túlsó, nyugati sarkán egy horog alakban kanyarodó utca végződött, melynek egy igen szép ötemeletes háza háromszög alakban három utcára ablakaival oly szerencsétlen volt, hogy a torlasz hátára nézett. A távolság száz lépés távolság lehetett. A Mairie-ről egy ezredes jött a torlaszt vizsgálni, a házat olyannak ítélte, melynek ablakaiból a sorhad igen kényelmesen puskázhat a nemzetőrség hátába. Rögtön rendeletet adott minden található petróleum rekvirálására, a lakosoknak megizente, hogy tíz perc alatt kihurcolkodjanak. Képzeltető a lakosok ijedsége, mindenki sietett menekülni, de mivel csak azt hitte, hogy löni fognak a házra, vagy meg akarják szállni, miként a sarokházat, honnan minden lőszőrzsákot, derékaljt az ablakokba raktak, igen kevés értékes dolgot hozott el. Az idő lejártá után tíz perccel a láng nyelveit öltögette ki a forróságtól leolvadt üveg lapok helyén, mintegy gúnyolva könnyeit a szerencsétlen lakosoknak, kik mindenük, sok év lassú szerzeményeit látták elhamvadni. A földszint egy nagy divatáru boltból állott, amilyen nagy boltokat Párizsban „magasin” néven ismernek. A meggyújtás elrendeztében a nemzetőröket egy tizenhat éves lányka is segítette.

Az ágyú fúriával dörgött, a golyó mint részeg kocsis kezében csattogó ostor verte a torlaszt, mely két négyfontosával felelt. A nemzetőrök fegyverrel kezükben lesték a feltűnő ellent, s disputáltak, hogy vörös nadrag-e az, amit látnak. Tizenegykor a Szajna felől vagy öt nem löporfüstös nemzetőr érkezett kiabálván, hogy: el vagyunk árulva, körül vagyunk véve. A torlasznál nem álltak meg, a St-Sulpice terére tartottak, hanem az én utcám második torlaszán a hadnagy azon véleményben volt, hogy annál biztosabban van ő, minél többen védik az első torlaszt, s minden lárma, veszekedés dacára visszatérésre kényszerítette.

Tizenkét óra után tűnt fel a láttéren az első sorkatona, még pedig oldalt. A nemzetőrök ágyúikat kilőtték, a mitrailleuse-t elsütötték, egy sortüzet adtak, s ezután minden cók mókot, két sebesültet s három halottat a torlasz mögött hagyva menekültek. A második torlaszt, melyik öt ölre feküdt ablakomtól, valamint a távolabbi harmadikat egy puskaszó nélkül odahagyták, és körül vagyunk véve kiabálással a téren levő társaikkal együtt a Luxembourgnak rohantak.

Háromnegyed egykor tört elő a rue Bonaparte-on az első szakasz gyalogság fegyverrel baljában élénk test- és fejmozdulattal előre, jobbra-balra, ajtóra vetett egy futó pillantást; a hőségtől izzadó homlokukról a sipka kontyukra volt tolva, s egynéhánynak bárd a kezében, hogy ha szükség, legyen mivel berontani az ajtót. Festői látvány. Öt perc múlva minden oldalról kellő óvatossággal nyomult a sorhad elő. Minden százados mellett kalauznak vagy egy fehér vászon szalaggal körített sipkájú s nemzetiszínű karkötőjű nemzetőr, vagy egy

rendőrkém szintén a három színnel karján volt adva, kik az utcákat ismervén, éppen úgy, mint a táborkar mellett kalauzokodó csendőrök, a sorhadat nagy ügyességgel vezették előre. Egyáltalában lealjasítónak találom, mikor a hadsereg a rendőrkémekkel fog kezét.

Alig tüzetett fel az említett torlaszra a lakosság tapsa és éljenzése közt a trikolór, egy borzasztó robbanás rázza meg a földet. Azt hittem, hogy nyitott ablakaim előtt egy 24-es gránát robbant szét, s annak kopogva lehulló darabjaival csörömpölnek az ablakok üvegei a kövezetre. Sehol semmi füst az utcában. Mi lehet hát? Az eget elborító sötét füst s egy sorkatona egyszerre jelenti: hogy a Luxembourg-palota közelében levő löportoronyt röptették légbe. Szerencsére a múlt napok löporfogyasztása a mindenféle aknákra olyan nagy volt, hogy nem maradt anyag a toronyban oly borzasztó szerencsétlenség előidézésére, milyennek Grenelle színhelye volt egy héttel ezelőtt.

A robbanás hatása még nem szűnt meg, midőn egy robbanás a torlasz felé vonta tekintetemet, hét egymás mellé, a ház falának állított nemzetőr egyik szélsője esett a többi lábai mellé. Miért? Egy torlasz mellett levő házból lőttek, megadásra szólítottak fel, visszautasították, de lefegyverezve volt a sorhad hatalmában. A kapitány semmi mentegetődzést el nem fogadva, ki sem hallgatva, egymás után főbe lövette. A főbe lövés egy hadnagyocska kegyétől függ s kénye-kedve szerint gyakoroltatik. Az élet ezen urai némelyikének elég, ha valakit azzal vádolnak, hogy torlaszt épített. Még szóhoz sem engedik jutni a szerencsétlent s már főbe lőtték. A tiszték és Kommün-tagok számára nincs kegyelem. Egy kutya élete több, mint tíz emberé. Számtalan főbelöttről kiderült, hogy ártatlan volt, soha nemzetőrségnél nem szolgált, s most a kihallgatás nélküli végrehajtott ítélet, egy alaptalan gyanú, egy titkos bosszúálló vád áldozata. Akire egy rendőrkém kimondja, hogy tényező volt a forradalomban, kimondta a tiszt halálítéletét. A főbelöttek száma csak e kerületben több száz; biztos számot nem jegyezhetek, mert itt jelenleg az emberélet nem számít, mert a Luxembourg-palotában több százat lőttek főbe s a főbelövés folytonos. A többi közt a szomszéd mairie előtt huszonhét kivégzett közt van az említettem lányka, mivel a nemzetőröknek segített felgyújtani a házat.

Öt óra után kimentem a Szajna-partra. A Tuileriák palotája egészen lángban volt. A Théâtre Lyrique-ből szemem láttára ütötte fel fejét a tűz. A harc éppen körülötte folyt, s nem tudom, hogy a nemzetőrség elfoglalt páncélos naszádjairól küldött 24-68 gránát gyújtotta fel, vagy mint a többi nyilvános épületet a Kommün gyújtatta-e fel. Az elsőnek adok hitelt, mivel a közellévő Théâtre du Châtelet-nek semmi baja nincs. A palais Légion d'Honneur leégett, a rue Royale házai összeomlottak, de még nem szabad ezen oldalról a másikra menni s nem láthatom.

A Hôtel de Ville, a rendőrségi palota mind lángban. Innen a papírok az élénk szélben lakásomig röpködnek, s tenyérnyi megégett darabkákon az írás olvasható, s a többi közt egy ezen darabkákat nagy buzgósággal gyűjtögető úr olyat is talált, melyiken egy harmadik utcában lakó mesterember azelőtt 15 évvel lopásért 8 napi fogságra ítéltetett. A St-Germainben fekvő középületek mind meggyújtják. S minden negyed tűzoltóit a nemzetőrök őrhelyeikre bezárták, honnan a sorhad szabadította meg.

A jobb parti városrész egész a rue St-Denis-ig el van foglalva, jelenleg ezek torlaszain folyt a harc. Montmartre előbb körülvéttetett tegnap este, aztán felszólítottatott maga megadásra, ennek visszautasítása után megkezdték a bombázást, s ma reggel kilenckor megadta magát. Ötezer a foglyok száma itt. A feltételeket nem tudom, s így a kegyetlenség, embertelenség mértékéről sem lehet fogalmam.

A szigetet, hol a rendőrségi palota is van, az Institut fedelére húzott négyfontosokkal vették meg a tengerészek. Ma tíz órakor foglaltatott el. Most innen lövik a túlsópartot s a Városház terét. A Szajna-parton a fák gallyait s ágait megdézsmálta a golyó; igazán nem tudom minek említtem egy pár növénydarab halálát, mikor minden sarokban egy halom főbelőtt fekszik, így

az Institut fala mellett vagy harminc. A kivégzettek száma legalább öt annyi, mint a harcolva elhullatottaké. A Louvre hídjáról este tizennégy 24-es dörög. Mikor Párizs fölött az eget a tűz füstjétől gyászfény-nyelv borítja, s a gazul felgyújtott köz- és magánépületeket lángba látom, mikor a vandálság ezen fényénél a halomra dobált főbelöttek sötét tömegére esik tekintetem, erős meggyőződéselem egy megfeszült vékony szálon függ az emberiség haladásában.

Ellenőr, 1871. június 2.

Párizs, május 29.

...Piros pünkösdi napja: vérpiros. Délután háromkor dördült el a Montmartre csúcsáról az utolsó ágyú. Egész éjen át sortüzet szórt Belleville-re, hol a felkelők ma délután megadták magukat. Igen kevesen még ezután is védték magukat, hanem rövid idő alatt eltiporta őket a sorhad.

Belleville-ben magában hatezer foglyot ejtettek. Az összes foglyok száma húszezren felül rúg. A kivégzetteket körülbelül hét-nyolcezerre lehet számítani. Az elfogatás első pillanatában való kivégzésen még van hadtörvényszék. Ilyen négy van folytonos működésben. Első a Châtelet színházban; itt az elítélteket a városház mögötti laktanyába szállítják, s ahogy belép, a folyton fegyverben álló kivégző század rögtön végez vele. A nép ma tízezernyi tömegben szorongott a Châtelet tértől a városház romjáig. Minden negyedórán tíz-tizenkét férfit, nőt, 11-12 éves gyermeket kísértek a laktanyába. Akiket főbelövésre nem ítélnek, itt a színpadra összegyűjtik, és esténként Versailles-ba szállítják, ahol újból kezdődik az ítélet. Második haditörvényszék működik a Luxembourg-palotában, hol a kivégzés a kertben történik. Harmadik a Vendôme téren. Negyedik a katonai iskolában. Tanúk felesleges találmánynak dekretáltatnak, a bizonyítás minden útja el van zárva. A véletlen megmentő és megőelő úr. Így értelmezi Thiers úr a művelt világ előtt mondott szavait: „mindennek fölötté áll a törvény, és minden a törvény szerint”.

Egyik rémuralomból a másikba estünk. Míg az vad volt, ez szenteskedő. Azt a kétségbeesés örvongése előtt meg lehetett szelídíteni, ezt sem szelídíteni, sem kijátszani nem lehet. Az indokolatlan dühöngött, ez okot teremt s aztán öl. Például a petróleumbombák dobálása a pincékbe rettegésben tartja az egész várost, de esetre nincs példa. Minden égés a harc folyama alatt hivatalos rendeletre gyújtatott, aztán sehol sem ütött ki. Hogy elfogtak olyat, ki petróleumot vitt edényben, mitsem bizonyít, mivel a petróleumot legalábbis fél Párizs égeti. S most, akit elfognak s föbe lönek, különösen nőt, mind petróleumosnak vélik, mert hogy kit miért ítélnek el, nem tudja senki sem. Hasonlóan vagyunk a torlaszoknál helyben történt kivégzésekkel, azt mondják ez és ez, p. o. Delescluze a torlaszon esett el, pedig a barikád mellett más 28 szegény ördöggel föbe lövetett anélkül, hogy legalább neve megkérdeztetett volna. Másokról olvassuk: ellenállt, s fegyverre hányatott; dehogy, hanem alkalmatlan volt kísérni s a kihallgatás által, ki tudja, mennyi mindennek tudomására jönni. A lakosság által agyon-sújtott patkányt nem szabad az utcán megbűzhődni hagyni, s az emberek százait nem volt szabad az utcáról a legforróbb negyvennyolc óráig eltakarítani. Szerencse, hogy két napig lassú eső mosta fel utcáinkat és szűrte meg a romlott levegőt.

A lefegyverzés szigorúan megrendeltetett. A gyanúsak jelentett házak ezután kimotoztatnak. Minden kereskedésen kívüli petróleum a Szajnába öntetett, árulása betiltatott. Az örök közel nem bocsátanak senkit, s a járdáról leutasítanak... a járdák kötél korláttal elzártatnak a lakosok által, nehogy valaki a falat felgyújtsa, mivel minden egérlyuk is be van falazva. A katonaság töltött fegyverrel hátán ácsorog a bulváron a roppant számú sétálók között.

Politikai Újdonságok, 1871. június 7.

Párizs, június 1.

Új hónap, új élet kezdődik. Az utcák feltorlaszolt kövezetét helyrerakták, a barikádok anyaga eltűnt. Az utcák megnépesültek. Talán a lezúgott viharra nem is gondolnának, ha a koromsötét romok, a golyó elhordta lámpaoszlopok, a házak lyuggatott fala s némely lassú mozgású kereskedés papírral beföldött kristályai és az utcákban egymást érő s kiabáló házaló üvegesek mind annyi memento nem volnának. Omnibusz, bérkocsi megindult, a vasutak is járnak. A kereskedés helyére igyekszik; mindennap több és több bolt bontja fel vértjét. Az élelmiszerek csarnokai kezdik sokat elnyelő üregüket megtölteni. Tej és vaj már kapható, azonban a szükségét még nem fedezi. A börze még leginkább tartja magát az ostromállapotban. A bank igazgatója elmozdított, s a bank is többszörösen kijelenti, hogy a Kommün által rontatott meg. A sokszoros kijelentésnek szükségessége gyanús.

A menekültek térnek vissza, mi számosabb lenne, ha a rendőrségi faggatások nem gátolnák. A távozás is oly, sőt még nagyobb nehézségekkel van összekötve, mint a Kommün alatt. A vasutak az egész országban rendőri felügyelet alatt vannak. Soha ilyen fénykora nem volt a napóleoni kémeknek; vidéken, fővárosban szabad a versenytér. Működnek is gőzerővel, s kollégául igen sokan szegődnek a népből, bosszú és más nemtelen indulatból. Az utcák népesednek és folyton fognak népesedni, de azért Párizs üres lesz, mivel a nyári idényt a künnszorultak nagyobb része vidéken töltendi; az ifjúság pedig, ha mint kilátásban van, egy június-szeptemberi folyam nem nyitattik, Párizst elkerüli.

A lapok az ostromállapot szigora nyűgét viselik, míg az assemblée az újabbakat is megteremti. Minden lapnak engedély szükséges a megjelenésre, a „Politique”-től megtagadták s a többi is vigyázzon, nehogy bírálólág találjon a nemes nemzetes és vitézlő urakról írni, mert egy tollvonás és meghalt.

Színház mind zárva, újabb engedély nélkül nem szabad megnyitni, s a játékkendet megerősítés végett a marsalli hivatalnak kell benyújtani. Nem is sietnek az igazgatók a dologgal, a színlaposzlopon a Kommün által hirdetett koncertek plakátjai juttatják eszükbe a várt és váratlan fordulatot.

A foglyok sorsa a legnyomorúbb Versailles-ban. Hajadon fővel, rosszul ruházkodva szabad-téren minden nélkül összezsúfolvák. Ma a St-Sulpice kórodából még a sebesülteket is 24 szekérrel kemény fedezet alatt elszállították Versailles-ba.

Apropóra egy esetet fogok elbeszélni hiteles forrás után.

A múlt hó 24-én, midőn ezen városrészt elfoglalta a sorhad, az említettem kórházba tör egy tiszt hat emberrel. „Hol van az első orvos.” „Itt vagyok.” „Jöjjön csak velünk.” Az orvos követi szuronyos katonák közt a hadnagyot. Az udvarban azt mondja a tiszt: „Álljon csak meg itt a fal mellett.” Az orvos megáll. Hat cső vezényszóra roppan s az orvos összeomlik. A tiszt a kóroda személyzetéhez fordul: vegyenek példát Frevault esetéből. „Uram! ez nem Frevault, hanem Fano, ki amaszt helyettesítette.” „Bocsánatot uraim - felelte a tiszt - tévedés...” - és el-sietett embereivel. Így lőtték Frevault kétszer főbe. S ezen történet óta mindig azt hiszem, hogy ártatlanok estek áldozatul, valahányszor körülményesen leírva olvasom egy-egy Kommün-tagnak harmadik kivégeztetését, valahányszor elbeszéli a lapok: azonban egy tiszt által fölismertetvén helyben föbelövetett.

A Rochefort-nak föbelövetéséről keringtek hírek. A hírek hamisak, mivel a hadbíróság holnap veszi kezdetét, s ott első vádlott a „Lanterne” szerkesztője. A hírt említettem mint baljóslatú oment.

Ellenőr, 1871. június 9.

Párizs, június 3.

Tudják bizonyosan önök, hogy Párizst katona urai felnégyelték, csodálom, hogy a hat vágás előtt megállottak, mivel a rendet fenntartó hatvanezer szurony ezen számmal is osztható. Mac-Mahon a külügyi palotát foglalta el vezérkarával. A katonaság pedig laktanyák hiányában, mivel a bal parti erődök kaszárnyái összelővén kétszeresen, a jobb partiakat pedig még a poroszok nem adták át, a közkertekben és sétahelyeken sátoroznak. A fákhöz lovaikat kötik, melyeknek ágai védik az eső ellen a különben is igen gyöngye alkotású harci lovakat. Az isten ege alatt van a konyha, a századszakács persze nem szennyezheti be egyenruháját, egy nemzetőr kabátból rögtönöz magának kötényt, melynek két karja derekát öleli...

...Zsandár és sergent de ville¹⁰³ hat-hatezer lesz, mint Napóleon fénykorában, hajdanában.

A kormány minden hasonló forradalomnak elejét akarván venni, és a körerődnek a felkelés kezébe jutását megakadályozandó egy katonai bizottsággal tanulmányoztatja, hol kellene a városban két ezen célt biztosító erődöt építeni.

A lefegyverzés folytonos és mennyire kíméletlen, saját esetem beszélem el. Tegnap tizenkét órakor, midőn hazatérek, az utca sarkait két ór által őrizve találom. A szomszéd ház oldala mellől rozsdás tűzérési kések s antik szuronyok törpe társaságából látom fényleni damaszkkardomat, s lábánál elterülni egy antik ezüst markolatú és hüvelykű törömet, melyek a külföldi tulajdon biztonságában függtek szobám falán. A rekviráló főhadnagy szíves volt; először be nem fogatni és Satoryba küldeni, hogy a többi foglyok közt, kik már kétszer revoltáltak, miről a lapok hallgatnak, de mint bizonyost írhatok, az álám gyújtott szalmán nyílt téren s húszezer társaságában várjam, míg kisül ártatlanságom; másodszor megígérni, hogy nevemre a Mairie-nél félre fogja tétetni. Nincs olyan kovás, kulccsal felhúzó puska, pisztoly, a gall dicsőség földből előkerült rozsdás pengéje, melyet megkímélnének. A katonai parancsban minden tűz- és meztelen fegyver van; a kovás ugyan tűzfegyver, mikor kétszer lobban, a gall kard ugyan meztelen, ezer évnél több, még hüvelye sincs. Ezek azonban vissza fognak adni, „mihelyt a helyzet engedni fogja”.

A közlekedés ma teljesen felszabadított a zár alól. Nagyszámú angol jött Párizs romjait látni, tudom, fognak mérgelődni, mikor látják, hogy a hírlapok zajának fele sem való. A szöke à la còtelette szakáll¹⁰⁴ minden idegen arcjelleg közt leginkább túretik, mert most a szitok az idegenek ellen ömlik, hogy egy tucat kalandor a Kommünt fegyverrel s két tucat műtökéssel szolgálta.

A Comédie Française ma Figaro lakodalmával kezdette meg előadásait, a jó példát követi a Gymnase. Lassan mind magukhoz térnek. Az Ambigu nem égett le.

Mindazon hírlap, melyik március 18-a után kezdette pályáját, betiltatott, s ezért igen csekély a lapok száma. Lapoknak az utcán kiabálása tilos. Nem ébreszt fel mindennap fél hétkor a hírlapárusok egymást kergető s túlkiáltó lármája. Vége van a gyerekek kézzel-lábbal, ököllel, könyökkel, térdel, sarokkal vívott harcának a kiadóhivatal előtt, hogy a tolakodásban el legyen azáltal foglalva a hamarább laphoz juttató hely. Vége van a „Père Duchène” káromkodó nagy haragjának, az árusok élcének, mint például az utóbbi napokban: Père Duchène főbe lövetett, a Kis Presse¹⁰⁵ feltámadt! tessék, tessék venni, öt centime, egy sou!

---

¹⁰³ - városi rendőr.

¹⁰⁴ - oldalszakáll.

¹⁰⁵ - La Petit Presse.

Az iskolák e hó tizenötödikén megnyílnak, a Sorbonne már falon hirdeti a tanrendet. A Collège de France is nyári tanfolyamot nyit. A községi iskolák visszatért tanárai tanszékeiket elfoglalták.

Az anyagi világban a zavar még mindig nagy. Gondolhatják, az assemblée hoz a béke előleges megkötése után törvényt az ostrom idejéről fizetendő házbér, s az az alatt lejárt váltók beváltása tárgyában. A Kommün hoz két egymást ledöntő törvényt. Ezzel egyidejűleg Versailles-ban megalkotják az elsőt megsemmisítő második törvényt. A Kommün a törvényt életbe léptető. A zavar roppant. A kormány nem találja elég nagynak. A status quót fenntartja, míg új harmadik, illetőleg ötödik törvénnyel fogja rendbe hozni. E konfúziógyártás valójában a pápaszem vesztett Horváth Boldizsárok tapogatózó törvényhozása. Ismerik önök, milyen ma, s nem tudjuk, mivé válik holnapra.

A mezőgazdaság istennője éppen nem látszik erőlködni, a csapásokat dús aratással enyhíteni. A januáriuszi fagy kárait, a kéthónapos és most is télikabát protezsáló hideg s szárazság tetézte. Délen, hol enyhébb az ég, a gabona- és szénatermés sohasem fedezi a szükségét, amazt orosz és magyar, emezt a Pireneusok szállítmányával fedezi. Ez évi termés a rendesen jóval alul fog maradni. Keleten s északon az invázió által gyötrött megyékben ezer ok működött a rossz időjárással egy kézre.

A párizsi árak igen érthetően szabályozzák rendes időben az egész francia piacot s nem csekély befolyással vannak a külföldiekre is. Május 31-én a gabona hektoliterje 43-50, a liszt zsákja 157 kilóval 92-98 frank volt. S már ez ár mellett a kenyérsütők nemigen akarták a kenyér kilóját ½ frankért árulni. De mivel Párizs nem volt rendes helyzetben, adom, hogy önök tájékoztassák magukat ezen hazánk termelőire oly fontos ügyben, más két főpiac árait is.

Dijonban május 27-én 40-44, Rambouillet-ban 20-30, Brüsszelben 41-44 frank.

A szénatermés tavaly alig egyharmada volt a rendesnek; ez évi első kaszálások kielégítőnek mondhatók, de általában a rendesnél egyharmaddal kisebbre számítható, ha szerencsésebb időjárás nem segít. Párizsban a felkelés ideje alatt száz kötegben ötmázsás szekereit 140-150 frankkal fizették, most már 110-125 közt váltakozik. A széna ára pedig befolyással van a húséra.

Versailles-i újságokat a krízisről, Picard bankigazgatói nyugalmazásáról táviratilag veszik. Az új belügyér csak cég, a mindenes Thiers maga lesz. Mára viharos ülést várnak, mivel tegnap elhangzott: „la Maison de France”,¹⁰⁶ melyet a jobbközép nem tapsolt meg, Thiers el akarja őket egy időre hallgattatni, lemondását felajánlván, mit talán még nem mernek elfogadni.

Azt szeretném már megérteni, mért lábatlankodik, új kalandba igyekeztén rántani e szerencsétlen országot az assemblée, miért nem oszlik fel, mint azt minden alkotmányossági érzék követeli. Népboldogító hercegek minden ágtól szakadnak, azokról nem is beszélek.

Ellenőr, 1871. június 10.

Párizs, június 6.

A Tuileriák romjai nem füstölnek. A kert nyírott fasorai mögül a tábori sátrak fehérlenek. Egy ezred dzsidás mosott fehérneműi és ruhadarabjai függnek a kerítés rostélyairól, melyek alól és mögül a földről evő lovak sorának szájából szél elkapta széna röpke egész a Szajnáig. A Szajna partján, mint évtizedek óta lakatlan csigaház, szomorkodik egy leégett hajó, melynek csak vasrészei maradtak meg jobbról is balról is behorpadt bordákkal; középen a kémény

---

¹⁰⁶ - a francia uralkodóház.

„legalázatosabb szolgájára” konyul. A harcosok a Concorde tér felé nyíló ajtónál oly komolyan állnak őrt, és mégis oly nevetségesek gyalog hosszú dzsidájukkal; kevés, azaz: egy sült kakas kellene a dárda nyárshegyére, s Thiers trófeája ma kész lenne.

...A Kommün vérebe fojtatott, s az elv hívei minden oldalon azt felelik Victor Hugóval: *Le cadavre est à terre et l'idée est debout.*¹⁰⁷ S mit válaszolt erre a kormány? Szuronyra hivatkozott, és húsnál több vidéki köztársasági lapot vett üldözőbe. Sikerülhet elnyomni a lapokat, de mi lesz aztán az olvasókkal? Fél Franciaországot csak nem lehet egy bitor assemblée többségért föbe löni rövid úton. Egyszerűbb, ha az megy haza, és a bourbon kenyér helyett burgonyát süt. Nem kiegészítésnek, mint szándékoznak, van helye, hanem feloszlásnak.

Az Internacionálé párizsi tagjai bebörtönöztetnek, de az Internacionálé él és mozog Franciaország minden részében. Minél inkább fog a rendőri uralomba szerelmes kormány szenvedélye tárgyába bolondulni, annál titkosabb s így annál veszedelmesebb lesz a rettegett Internacionálé, melynek londoni anyatelepe szép költségvetés fölött rendelkezik.

A nép hallgat és meghal, de megtanul lelkiismeretlenül ölni, nem: irtani. A guillotine a nép kezében nem volt egyéb, mint utánczata királyok oldalán csüngött pallosnak. Annak áldozatait felszámolhatjuk, ennek nem. Az számlálva, ez számlálatlan ölt. Tíz ember halála lehet példa, tízezeré oktatás az embertelenségben, megtanít halni és ölni egyformán.

A foglyok megnépesítik a szigeteket és néptelen hagyják az ipartelepeket. Tíz-húszezrekkel szaporodik a fogyasztók s apad a termelőknek száma.

A rend helyre van állítva és halálosan van megsebezve, mert a főbelöttek, a foglyok családjai ízről-ízre ellenségei lesznek a társadalomnak. S minden jónak, mit az nyújt, hadat izennek; azzal mi rossz abban található. A bosszú nem okoskodik, az öl s nem a torlasz tetejéről; lesből méreggel, mire minden nap van példa: tegnap Belleville-ben orozva meggyilkoltak két katonát. Montmartre-on kivégeznek egy három tagból álló családot, mivel megmérgezték a hozzájuk szállásolt katonákat, itt egy tisztet lönek le, ott egy zsandár ellen intéznek attentátumot, mire eddig hatalmas fejedelmeket s mindenható minisztereket méltatnak. És, uraim, a kormány az okozatot oknak véelve, a bíróságon kívüli kivégzéseket folytatja.

Többször mentem egy közeli olvasóterembe lapokat, folyóiratokat olvasni. Tegnap egy lengyel ismerőssémmel be akarok térni, hogy lássuk a külföldi lapok megérkeztek-e. A lengyel pajtás elől megy és benyit az ajtón, mely szerencsére orrom előtt gyorsan becsapódik. Szerencsére, mivel egy pár tüzer csípte nyakon, hogy mit keres itt. Mondja, hogy olvasni jött ide. Ahá, hát ismeri azokat a semmirekellőket. Miféle semmirekellőket? Majd megmondják ott ni, és kivont karddal a szomszéd Luxembourg-palotába vezetik fogságba. Miből csak hat óra múlva, teljes ártatlanság számos bizonyítványa után, azon tanáccsal bocsátották el: vigyázzon maga lengyel, köszönje, hogy ezért föbe nem lövetjük, és viselje jól magát. A magyarázat ez: A kapu alatt les van felállítva, mert az olvasóterem tulajdonosa egy más lengyel társával föbe lövettek, mivel egy valamelyik ablakból történt lövés folytán motoztak a házban s egy itcényi petróleumra találtak, mi a terem világítására szolgáló lámpához szükségeltetett. A les a bűntársakat akarja felfedezni, minden odaindulót elfognak. Ebből megítélhetik, hogy mennyi hálával tartozunk nyolcvan nap óta a véletlennek életünk és szabadságunkért.

A golyó betöltötte hivatását, be a sírokat; de a politika mélyebbre ásta a társadalom osztályainak közeit, s körébe vezette a halálos gyűlölet mély folyamát, melynek ingoványos a partja, iszapos a medre. Egy pártot megtört Thiers politikája, hogy egy más párt annál biztosabban törje meg őt. A köztársaságiak Thiers-ben a helyzet emberét látják, kit támogatniuk

---

¹⁰⁷ - a hulla a földön, az eszme a magasban.

kell, hogy a királyság ármányos feltolását elodázzák, ezért két évre kívánják a végrehajtó hatalommal megbízni. Legközelebb a balközép indítványával fel fog lépni.

A miniszterek elcserélése bizonyos. Kérdés csak az, hogy az üres bankigazgatóságot nyugdíjúl Picard vagy Rouland exminiszterek közül melyik kapja. Egyik sincs pénzügyi pályája után, mi nem létezik, erre jogosítva; de már ez így szokott történni azon kiváltságos pénzügyintézeteknél, milyen a francia s az osztrák bank is, hogy megengedtetik az ország szépszerével való fosztogatása, miért el kell aztán néznie, hogy kényelmesen markolhasson a kormány is zsebébe az ő költségén hizlalt cimborák segélyével.

A pénzügyőr minden adónemről új törvényjavaslatot készített és szándékozik benyújtani. Minden ízükben a szabad kereskedelem ellen irányozzák. A hírlapokra is bélyegadóhoz hoz be. Ne örvendjen ennek Kerkápoly, mert csak a hirdetések fogja 5 centime sújtani. Az új hadszervezés körül folyik a tanácskozás. A katonák nagyobb része a régi rendszer mellett van. A polgári állású tagoknak helyesebb nézetük van, mint a sok galonos szokás rabjának. Az elfogadott rendszer, körülbelül a porosz lesz. Vagyis elvetik Niel marsall ki nem vitt munkáját a nemzetőrség szervezéséről, mi ugyanazon alapon, melyen a porosz rendszer nyugszik, egy lépés volt igen helyesen előre. Mivel Niel belátta, hogy rendszert, midőn eredményeket vívott ki, utánozni annyi, mint elkészni, mert az eszme az eredményekben célját érven, elveszíti azon erejét, mellyel valószínűsége folyamán bírt. Ugyanezen érvek szólnak, ami innen és onnan is összehalmozódott, összhangzatlan katonai politikánk ellen is.

A francia seregre újabb fegyverténye után, elbizakodottsággal tekintenek. Azt hiszik, hogy maholnap övék lesz ismét a világ. Sereget lehet szervezni, de tábornokokat nem lehet Amerikában megrendelni, mint azon mindenféle rendszerű ágyúkat, melyek a tüzérségi készletet alkotják, 300000 chassepot, 200000 tabatière¹⁰⁸ (rossz Wenzel), 200000 elöltöltőhez még sok kell, hogy a poroszokkal mérkőzhető haderővé válják. Ló nagyon kevés és igen silány minőségű van most a seregben.

Az Orléans hercegek ügye csütörtökön, holnapután fog tárgyalatni, s igen helyesen előnyükre eldöntetni, mert születéséért, amint valaki több, úgy kevesebb joggal sem bírhat. Íme egy sajátságos eset, midőn a szabadelvűség a trónkövetelők által nyer; mert nyereség tagadhatatlanul a politikai száműzés eltörlése. Bár ezen urak közül valamennyi egy kis akasztófára lett volna ítélve, hogy az assemblée az ő kedvéért törölné el a politikai kivégzéseket is, legalább végét vetnék a folytonos főbelövéseknek. Milyen dicső lenne így Aumale herceg, kiről mondják, hogy testvérével Dreux-be érkezett; Chambord is a határon sompolyogni állítatik; Napóleonnól hírlik, Calais-ban volna, pártja mozog s a vörös herceg Korzikából meg akarja választatni magát. Szóval jellemző, hogy ezen népboldogítók mindenütt láttatnak, mint rémes éjszakán a lidérc bolygó fénye, mely ingónád felett lebeg és rothadást jelent.

Ellenőr, 1871. június 15.

Párizs, június 8.

...Leveleimmel egyidejűleg viszik a külügyminiszter körlevelét, melyben a lezajlott felkelés okait kutatja. Kilenc hó eseményeit, amint látjuk, nem forgatták ki a császárság ellen lepergetett mondókák köréből, mire most is gondosan reá borítani igyekezik a pokrócot. Az igaz, hogy a felkelés alapokai közt széles szerepe van a császárságnak; ugyanaz közelebbről, mi a többieknek távolabbról és a szeptemberi kormánynak legközelebbről: hogy a politikai becsületességet nélkülözte. Míg a császárság politikai iparlovagjai a nagy kalandor alatt, úgy

---

¹⁰⁸ Puskafajta, dohányszelencéhez hasonló zárral.

mint azt a közeli hagyományokban találták, lopkodtak és a tőzsérekkel osztozó felekként zsebeltek: addig a szeptemberi kormány blagueurkodott¹⁰⁹ a nagyvilággal és blagueurkodott honfitársaival szemben. Éppen Favre úr volt, ki előbb Bismarck érckeblén kisírván magát eldörögte: Ni un pouce de nos territoires, ni une pierre de nos forteresses.¹¹⁰

És január végén még le sem mond szeméremből, hanem könnyes szemmel és egy tucat zsebkendővel zsebében vándorolt a könyörtelen Bismarckhoz békét kötni; Elzász-Lotharingiát nem hüvelyk, kilométer számra, Metz, Bitché, Strasbourgól nem egy követ, hanem azt egészen átengedni. S Favre úr bámul, hogy a nép nem bízott bennük; méltatlankodik, hogy megvetette őket; meg nem foghatja, hogy jelenlétük a kormányban nem győzte meg Párizs népét, a köztársaság biztosságáról. Mert a felkelés egyik alapoka, hogy a nép a köztársaság megbuktatásának szándékát igen komolyan hitte. Erről beszéltek mindig a két hó alatt, s igen keveset a szocializmusról.

Az ostrom alatt november 21-én és január 22-én nemcsak a Kommün kedvéért fordult fegyverrel a kormány ellen a nemzetőrség egyik része, hanem mert Trochu és a kormány ettek, mikor az eledel kincs volt; aludtak, mikor az idő örökkévalóság volt, s hagyták a poroszokat is aludni, és csapataikat a felmentő seregek ellen küldeni, a népet pedig patkányokat enni. Ahelyett, hogy a poroszokat nyugtalanítván saját seregüket edzették, az ellent foglalkoztatták, fárasztották és talán tönkre juttatták volna. A nép azokhoz fordult, kik mindazt neki ígérték, mit a kormánytól várt. Az volt szerencsétlensége, hogy ezek vagy ábrándosak, tehetetlenek vagy semmirekellő kalandorok voltak. A Kommün csak a lobogó volt, mely körül gyűltek; de nem az ok, mely összetartotta a népet; a népet, mely elől a körfalakon kívül bizalmatlanságból még a tevékenység terét is elzárták. Így alapította meg maga a kormány, a Comité Central uralmát.

Alkotmánytalan élet s jellemeztem kormányok után meg nem lehet ütközni, és meg is lehet érteni, hogy a francia nép fogalmi köréből hiányzik a törvénytisztelet, s nem jelentkezik azon gondolat, hogy kívánalmait törvényes úton igyekezzék érvényre juttatni. Mivel, hogy a törvényhozás komédia, s a törvény zsarnokság, annak kinevetése, ennek kijátszása a tehetetlen hazafiság erénye lesz, s mivel az orvoslás szellemi harc útján soha, csupán fegyverrel volt lehetséges, a forradalom szent hagyomány; minek csak elfajzása a felkelés, zendülés.

A felkelés egyik oka, hogy az ostrom által munkától megfosztott munkásokat az állam tartotta, s az így a tétlenséghez szokott emberek hajlandóbbak voltak a rendetlenség kenyerén semmittévé élőködni. Másfelől tagadhatatlan, hogy az assemblée ellenséges indulata a nemzetőrség s Párizs ellen mintegy provokálta, mondhatni megvárta a felkelést, melynek kitörését az ágyúk története csak siettetette, de annak alapja nem volt.

A felkelésnek, mely napról napra fajult s fekélyesedett, csapásaiban megvan Thiers kormányának is a maga oroszlánrésze. Március 18-án ahelyett, hogy a rend nemzetőreivel, kik készen voltak, és a rendes csapatokkal megállja a helyét, megszaladt Versailles-ba. A rendpárti nemzetőrség elhagyatván, tehetetlenül szétfoslott, nagy részük a kormány után futott, és a szövetséges nemzetőrök egyedüli urai lettek Párizsnak. Sőt a kormány fejvesztettségében a csapatokkal még az erődöket sem szállatta meg, hanem üresen hagyta, csupán március utolsó napjaiban foglalta el a nagy Mont-Valérient.

A felkelés ezután háborítatlanul nyert tért, az előbbeni forradalmak általános sikere következtében, az ebben is feltétlenül bízó nép közt. A jólétnek örvendő osztályok a maguk kényelmük lócáján lógatták lábukat, és nézték, várták kíváncsian, mi fog történni. Midőn a

---

¹⁰⁹ - hencegett.

¹¹⁰ - egy hüvelyknyit sem területeinkből, egy követ sem erősségeinkből.

Kommün figyelme alkalmatlan lett, továbbálltak az útból; azaz, ha szóval nem is, tényleg közömbösek voltak, maradtak. A közömbösség egyik jellemvonása ezen szatócslelkű osztálynak, amely a puha ágyból sem hazáért, sem szabadságért ki nem kel, míg erszényét nem fenyegetik, és nem gondolja meg, hogy neki, mint legközelebb állónak kellene a munkás kis tőkéje nevében a nagytőke ellen harcra vezetni, hogy a tőke érdeke mégis meg legyen mentve, és a nép hatalma ne aknáztassék ki iparlovagok által. A kormánynak is be kell látnia, hogy minden szociális túlkövetelésnek alapja az, hogy a kormányok eddig a tőzsérekkel fejték az államot, a közösséget, és elnyelezték a kistőkét, hogy a kijáró százalékok mellett általuk bátor fennállásuk is biztosítsák.

Jules Favre az Internacionálé üldözését szeretné kezdeményezni, aligha fog tényleges pártolásra találni, mert két és fél millió polgárt számláló hatalommal sem Belgium, sem Svájc, még kevésbé Anglia nem köt ki az ő szép szavaiért. A Párizsi Kommunénál éppen annyi befolyása volt az Internacionálénak, mint a szabadkőműveseknek, s ezeknek úgy, mint azoknak ott volt oldalán a bizottsága. Az Internacionálé elvei nem is oly kárhozatosak, mint a republikánus excellencia idézni nagyméltóztatik, mert a munkás nemcsak kenyeréért dolgozik, hanem egy megtakarítandó kis tőkéért is, s így nem vonhatja le öncélját.

A Kommün józan kisebbségét éppen az Internacionálé tagjai képezték. Az Internacionálé támogatta, mint a szabadkőművesek, a forradalmat, de nem csinálta. És elősorolt érvei alapján ismételem, hogy: „A forradalmak - mint Kossuth írta - nem csináltatnak, hanem csinálódnak.”

Ellenőr, 1871. június 16.

Párizs, június 13.

Párizsból kelezem levelem, holott Versailles-ról szól.

Vettem a bátorságot és Versailles-ba rándultam. Bátorság kell ahhoz, hogy az ember az indóházban tetőtől talpig, aztán körül és körül vizsgáló nyílt és titkos rendőrkémek tolakodását nyugodt lélekkel és bizonyos humorral elviselje; bátorság, mely kész minden pillanatban négy szurony közepéből, egy rendőrbiztossal társalogni. A Mont-Parnasse indóház egy pár tucat lyukat mutathat fel a Kommün emlékéül. A porte de Montrouge, mely mellett utunk elvonult, nem volt megviselve nagyon, s éppen most bontják le a szekérutat korlátozó s csak a háború alatt épített kőfalat, és elhordását megkezdték a kapuk ezen falai földelővédének.

Issy-erőd, mint egy szétrúgott óriás hangyaboly néz ki, s ha a háromszínű lobogó nem magyarázná, nem is hinném, hogy itt erőd volt, legalábbis a Karolingok után. Clamart-nak és indóházának, Meudonnak és Sèvres-nek csupán romjai vannak. A poroszok megelégedtek a kerítéseken tört résekkel, és a házakban feledett órákkal! Az új háború a házak felét lakhatatlanná tette. S egész utcák úgy néznek ki, mint a párizsi lakokban némely házakról adott képek. A meudoni szép kastély párja a Hôtel de Ville jelenlegi képének.

Versailles-ban kiszállván igazoló iratokat kérnek, ki választójegyével, ki útlevelel, ki laissezpasser-val menekül a rendőrök körmei közül, kik az okirattalant megtáncoltatják kedvük szerint.

A foglyokat akartam látni mindenáron. Egy tiszt szíves utasítására rátaláltam, hol kell ehhez engedélyt kérni. A tüzérlaktanyába, mely előtt a legszennyesebb pórnöktől a suhogó selyemruhák hösnőiig egymás hátán mindenféle közönség tolongott. Férfi igen kevés volt a sorban. Mindegyik saját szomorú sorsát panaszkolta. Legtöbb meséje, hogy férje, fia nem akart szolgálni a Kommunéknak, de az erőszak előtt meg kellett hajolnia; szegényről két hete azt sem tudja, hol van; pedig most ez nagy kérdés, mert a Satoryn kívül még ott van az Orangerie, hová raktározták a foglyokat. Valójában a nép jelenlegi szenvedése és nyomoráról beszélgetéseiket

kihallgatva lesz halvány fogalmunk; a szerencsétlenek, a „lenni és nem lenni” kérdés oly dilemmája közé voltak szorítva, mely a bölcs kormány - mihelyt kormány, bölcs is - figyelmét megérdemelte volna. Ha nem harcolnak, a Kommün; ha igen, a kormány löveti föbe, szerencsésnek vélheti, aki kézre kerül és még bátorodik élni.

A teremben egy ezredes fogadott, kinek nyíltan megmondtam, hogy kíváncsiság hozott ide. Igen udvarias volt, angolnak vélt, és engedélyt adott, mi nem haszontalan irkafirka; egy rendőr volt, ki jól kinyitott szemekkel kísért el a Satoryban.

A Satory egy régi tűzérési park, kastély megnyújtott szárnya, tojásdad alakban fészerez körítve. Ezek védelme alá a nyolcezer nyi fogolyból csak mintegy háromezer vonhatta meg magát, a többi ötezer, uramisten, künn az udvaron kopasz földön hevert, sétált, oly szennyesen az esők után, hogy csak torz alakokat lehetett itt látni. A haj, szakáll két hét óta fésűt nem láthatott, ki gondoskodik a foglyok számára erről, midőn szalmát sem adnak; mit bőven szokott a kocsis bizonyosan a miniszterek lovai alá is rakni. Alig lehet képzelni oly borzasztót, mint ezek az összevissza kuszált hajú, bajszerű, szakállú férfiak, kik mosdani is csak úgy félig-meddig bírnak a kútnál. A ruha rongyokban fityeg tagjaikról, s annak minden darabja át van ázva a szennyből. Kalapja igen soknak nincs, és hogy védje fejét a naptól, zsebkendővel kötötte be, vagy köpenye szárnyát felhasználván turbánt kanyarított fejére.

Nem lehet mindezt látva csodálni, hogy kétszer felzendültek volt, s a kapuk előtt álló őrekre rontott egy csapat dühöngő, kiáltván: Fusillez nous! Fusillez nous!¹¹¹ - De mint az elbeszélő rendőr megjegyzé - a kapuknál bekandikáló mitrailleuse-ök (6 db) igénybevétele nélkül chassépot-val elnyomatott, egy néhány „canaille” biz ott maradt holtan. Canaille! misérables!¹¹² kiáltozzák, s undorral mutatnak a foglyokra Versailles utcáin, és ha Thiers úr ugyanazon helyzetben töltene két hetet, bizonyosan nem nézne még szemüvegével is szebben ki, mint egy kannibál. Miért ezen lelketlen, embertelen bánásmód kormány és lakosságánál? A süllyedés nagyobb mélyét feltárniok nem lehetett. Hol állhat a valóságos polgárosodás egy nemzetnél, melynek szíve ily vad, barbár? S merheti magát az emberiség előharcosának nevezni, midőn kihaltak látszik az emberiesség legelemibb érzelme?

A foglyok közt látunk sok aggastyánt s gyereket. Nőt nem, mert azok a háttérben levő laktanya földszintjét és első emeletét foglalják el, körülbelül, mint mondja kísérem, ötszázan lehetnek. Rochefort, Assi és a többi notabilitások nincsenek itt, azok a közönséges börtönökben vannak elszállásolva a helyi fogdában. Rochefort igen sokat írt, és utóbbi napokban veszedelmesen rosszul van.

A képviselők is meglátogatták két nappal ezelőtt a Satoryt, és elszörnyülködtek, és siettek Thiershez, hogy távolítsa el a foglyokat Versailles-ból, mert ragály út ki, s az a derék assemblée-tagokat - oly ostoba - nem különbözteti meg a nyomorult kommunistáktól. S azóta megkezdették a szállítást a kikötőkbe.

Láttam két sor huszár közt valami hatvan foglyot gyalog Párizsból megérkezni. Nők gyermekekkel karjukon, férfiak egy hosszú kenyérrel hónuk alatt, vagy egy asztalkendőbe kötött eleséggel kezükben. Megérkezés után a nőket kiléptették a sorból, hogy külön csukják el. Egy olyan férfias kinézésű volt, hogy a börtönmesterek egyike kétkedett nőiességében. „Nézze csak”, mondá az illető, és felgombolt ruhájából kézzel fogható bizonyítványát mutatta fel nőiességének. A fogoly, miután Párizsban úgy-ahogy ugyanazonosságuk megállapított, itt újból kikérdeztetnek és a lajstromba bevezettetnek.

---

¹¹¹ Lőjete le, lőjete le!

¹¹² Csöcselék! Nyomorultak!

A komoly kikérdezés a tüzérségi laktanyának egyik szárnyában történik, hova 25-30 személyből álló csoportokban vezettetnek, hét-nyolc hivatalnok folyton azt csinálja. Újabban két ily vallató személyzet állíttatott fel. A vallatásnál a legnagyobb része tagadja, hogy fegyverrel szolgált volna, s midőn eltávozóban van a vádlott, utána kiált a biztos: chassepot vagy tabatière volt-e fegyvere? Tabatière, uram, feleli a megfélekezett legtöbbszöri. S végül a kihallgatás eredménye szerint a fogolyvezető örök egy jegyet kapnak, mellyel visszakísérik a börtönbe a vádlottat. A jegyekre az van nyomtatva: bon à garder, bon à révoir, bon à libérer, az elsőhöz néha hozzacsatolják: dangereux.¹¹³

Az őrzőangyalomat, a rendőrrurat megebédeltetvén, s ezalatt elbeszélésem tartalmát tőle kicsalván, visszatértem Párizsba. A versailles-i indóházban éppen egy fogolyvonatot rendeztek, és töltöttek meg. A vonat következőleg van összeállítva: legelől van egy utazó vagon a rendőröknek és katonáknak, aztán négy áruszállító vagon s egy kocsi a csendőröknek és így tovább minden négyre egy. Az áruszállító kocsik teljesen sötétek, és semmi ülőhely nincs bennük. A bepakolt 35-40 fogoly állva teszi az utat Brest, vagy mint ez is, Cherbourg-ig. Minden fogoly egy kenyeret vitt és kapott, mert egyformák voltak a kenyerek, útravalóul; a kocsiban benn egy nagy vaslemez edényben víz volt. Amint beköltöztek a kocsiba a foglyok, rájuk csukták az ajtót s aztán álmodhatták, hogy a trójai falóban vannak.

Minden megjegyzést feleslegesnek talállok, beszélnek a tények, melyeket, ha nem személyesen látok, hanem csak olvasok vala, rosszakarató mesének vagy sületlen rémregénynek tartottam volna.

Ellenőr, 1871. június 20.

---

¹¹³ Fogva tartandó, újra kivizsgálandó, szabadlábra helyezhető - veszélyes.

Egy kommünár vallomása¹¹⁴

- Vádlott - szólt a haditörvényszék elnöke -, van-e még védelmére valami mondanivalója?

- Igen, uram - felelt a vádlott -, önök rendeltek nekem valami ügyvédfélét, ki védett a maga módja szerint, én pedig csak a magamé szerint kívánom védeni magam.

Dubois Ferenc a nevem, 55 éves vagyok. Atyám lakatos volt, a St-Martin külvárosban egy kis boltja vala, mely után élt. Én a „Le National”-ból tanultam meg olvasni, atyám is azt olvasta, melyik, úgy gondolom, Thiers úr lapja volt. 1830. július 27-én¹¹⁵ atyám hajnalban elment hazulról. Este tíz órakor egy hordágyon haldokolva hozták haza, s mellette volt véres fegyvere.

- Vedd - szólt puskájára mutatva -, neked hagyom, fiam. S használd a kormány ellen, mindig a kormány ellen, mert ez mindig ellensége a népnek, a szabadságnak. Ne feledd, mindig a kormány ellen...

Többet egy szót sem beszélt, s egy óra múlva meghalt. Én még az éjjel mentem, és a legelső torlasznál felajánlottam szolgálatom. Még gyermek vagy, felelt a barikád vezére, mert én 15 éves valék és kis termetű. Még gyermek, meglehet - feleltem -, de atyám két órája halt meg golyójuktól, s ő nekem hagyta fegyverét... tanítsanak meg vele bánni.

E pillanattól fogva egész életemre forradalmár lettem. Hogy harcoltam a Kommün alatt, azt sem a harminc souért nem tettem, erőszak sem kényszerített, mint másokat, verekedtem szokásból, jókedvemből s mert a szabadságért véltem küzdeni.

1830-ban a Louvre megrohanásánál vitézül viseltem magam. Az az utcagyerek, ki a svájci gárda golyóinak zápora közt legelőbb a Louvre rácsozatára kúszott, én voltam. Megkaptam a júliusi emlékérmét, de a polgárság nyakunkra királyt hozott... Mindent újból kellett a népnek kezdeni. Titkos társaságba léptem, hol megtanultam golyót önteni, löport gyártani... és vártunk. Körülbelül két évig vártunk. 1832. június 5-én¹¹⁶ dél felé én voltam az első, ki Lamarque tábornok lovát kifogta! Egész nap kiabáltuk: éljen La Fayette! - és estve torlaszokat kezdtünk emelni. Harmadnap megtámadott a katonaság, délután négykor St-Merry-templom köré voltunk szorítva, összelöve, ágyúzva, mintha a katona nem is a nép fia volna. Engem egy golyó és három kard sebbel a St-János-kápolnába vittek, hol azokat bekötözték. Ezután is még sokszor benéztem ide. Nem imádkozni, hanem hadd lássam a helyet, hova vérem a szabadságért oly bőven omlott. Jólesett látnom.

Ifjúságomra való tekintetből csak tíz esztendőre ítélték el és deportáltak, ezért nem vehettem részt az 1834-iki felkelésben. Ha szabad lettem volna, éppen úgy verekedtem volna Transnonain utcában, mint harcoltam volt a St-Merryben. A kormány ellen mindig,... mindig... ez hitvallásom, katekizmusom öt szóban. 1842-ben visszakerültem, és újból vártam... vártam az alkalmat.

Az 1848-iki forradalom magától jött. A „gardes municipaux”¹¹⁷ csak Château d'Eau-nál adott dolgot. S a február 24-iki¹¹⁸ estvén éjjel három óráig maradtam a Városház téren, s hallgattam

¹¹⁴ Az írás Ugron Gábor tárcáinak állandó címe alatt, de név nélkül jelent meg a „Gyors-Postá”-ban közölt sorozaton belül.

¹¹⁵ Az 1830-as polgári forradalomról van szó, amely július 29-én megbuktatta X. Károlyt.

¹¹⁶ Republikánus felkelés Lajos Fülöp ellen.

¹¹⁷ - városi őrség.

a szép beszédek, hogy mi hősök vagyunk, nagy polgárok, lerontottuk a zsarnokságot, és sokat nevettem, hogy szökött egy bérkocsiban meg a király. Ez volt a fizetés, a nép megint másnak vadászott. Júniusban¹¹⁹ újból vettem a fegyverem... minden rosszul ment... elcsíptek, elítéltek s Cayenne-be vittek.

Azt mondják, itt jól viseltem magam. Egy tengerész gyalogsági századost kimentettem a vízből, ezt találták igen szépnek. Pedig természetes, ha a torlaszon látom, lelövöm, de vízbe fúlni nem engedem, mire haljon meg valaki, ha éppen nem szükséges? Hazaeresztettek, de már 1852-ben az államcsíny¹²⁰ után voltunk és az 1851-iki felkelésben nem vehettem részt.

Cayenne-ben egy szabó barátom meghalt. Elmentem az özvegyet meglátogatni, s elvettem, hogy a nyomorból kisegítsem. Csakhamar fiam született. Egy régi felkelő és egy felkelő özvegye házasságából szolgálélek nem születhetik.

A császárság alatt nemigen lehetett valamit kezdeni. A rendőrség egymás sarkát tapodta, s még a pléhkalapon keresztül is beverte a demonstrálók fejét az ördögös Piétri körmökkel. Szét is voltunk szórva, le is fegyverezve... Dolgoztam és felneveltem a fiam az atyám elveiben. Gyűlölte is a rendőrt, a zsandárt és a papot, mint hét.

A legelső komoly alkalommal én is megjelentem; ott voltam a la Villette laktanyáját elfoglaló kis csapatban.¹²¹ Elfogtak, becsuktak. Jött szeptember negyedike s kiszabadítottunk.

Jött a porosz... az ostrom s én a nemzetőrségben bizalommal vártam és győzelmet reméltem, és - ! de hagyjuk.

Eleitől fogva az élehetetlen kormány ellen s a Kommün mellett foglaltam állást. Október 31-én, január 22-én ott voltam a kormány ellen a Hôtel de Ville megtámadásánál. Nekem már véremmé vált a forradalom; úgy nem volt klub, hogy részt ne vettem volna benne; zendülés, hogy ne támogattam volna; torlasz, hogy a magam követ tetejébe ne tettem volna. Miért? Magam se tudom megmondani, de úgy éreztem, hogy helyesen cselekszem, mert a kormányok a nép legnagyobb ellenségei. És gondoltam, jobban lesz, ha majd mi leszünk a kormányon, vagy legalább, akik nem ítélnék el minket kihallgatatlan, hogy a gazdagoknál verejtékünk arányán osztozkodjanak.

Március 18-án természetesen, hogy... kiabáltam: „Vive le Comité Central!” „Vive la Commune!” „Vive la ligne!”¹²² fraternizáltam a katonasággal s a Hôtel de Ville-re mentem...

Már most azt mondják önök, ezen forradalom nem volt törvényes, meglehet, de nem tudom miért nem, bele kezdek már zavarodni azon forradalmakba, melyek legszentebb kötelességek és melyek aljas bűnök. A különbséget nem bírom belátni, ha nem az, hogy amelyik sikerül, mind jó és tetszik önöknek, szobrot emelnek emlékére, utcát és tért neveznek el róla, rangot és évdíjat rendelnek utána. Minket, kik megcsináljuk a forradalmat s aztán kezünkben kicsenni engedjük az eredményt, nagy hazafiaknak, hősöknek és vitéz népnek mondanak.

Vannak aztán mások, persze, amelyik nem sikerül, melyért halált, deportációt s fogságot osztogatnak...

---

¹¹⁸ E napon döntötték meg Lajos Fülöp monarchiáját.

¹¹⁹ Az 1848-as júniusi felkelést a polgárság Cavaignac vezetésével leverte.

¹²⁰ III. Napóleon államcsínyjére utal.

¹²¹ Az 1870. augusztus 12-i blanquista felkelési kísérlet.

¹²² - Éljen a Központi Bizottság! Éljen a Kommün! Éljen a sorkatonaság!

S nem volna a 18-iki forradalom törvényes!? Hisz a városházán éppen úgy működött a kormány, mint február 24-én, és tavaly szeptemberben; én úgy lőttem 1871-ben a versailles-iakra, mint 1830-ban a vörös gárdára és 1848-ban a municipális gárdára. Az első után kitüntettek, a második után Lamartine csak olyan szépen dicsért meg, mint most Pyat; a kormány éppen úgy elmenekült Párizsból, mint X. Károly és Lajos Fülöp - s ez máskor elég volt - vissza nem jött...

Mint atyám, torlaszon akartam meghalni. Nem bírtam. Elfogtak. Önök hatalmában vagyok...; Csupán egy kérésem volna, hogy van egy 17 éves fiam valahol a gályákon, verekedett, az igaz, tagadni sem fogja, de én adtam a fegyvert a kezébe, én mondtam, hogy kötelessége ez. Ő reám hallgatott, nekem engedelmeskedett, ebben van minden bűne, ne ítéljék el, uraim, nagyon szigorúan.

Mi engem illet, csak azt tanácslom, ne bocsássanak el, vén vagyok már természetet változtatni. S végtére is, tehetek is én róla, hogy a torlaszok szerencsétlenebb felén születtem; tehetek is én róla, bár a szerencse elhagyta, mégis hiszem azt, hogy az igazság vele van.

Gyors-Posta, 1871. szeptember 24.
Párizsból Párizsról.

Szederkényi Nándor

Az eszme harca

Heine egyik művében meséli el azt a „hogyan volt, hogyan nem volt” történetet, hogy egy angol gépész egyszer műszerei titokteljes felhasználásával egy tökéletes emberalakot készített. Az alak megvolt, de lelket nem tudott bele adni. - Az isten, aki a biblia szerint agyagból gyúrta a testet, e tekintetben szerencsésebb volt. - A készített alak azonban mestere bosszantására nem tudott nyugodni: lelket is követelt, s e követelésével kétségbeejtette mesterét, aki annak folytán megőrült. Heine gyönyörűen festi a szerencsétlen mester helyzetét, hogy milyen iszonyú az, midőn a test, melyet alkottunk, lelket kíván, melyet adni nem tudunk... de még iszonyúbb az - fejtegeti tovább -, midőn a lélek, mely gondolat, eszme képében agyunkban megfogamzott, testet kíván, s követeli tőlünk az életet, mert a gondolat ténnyé, a szó hússá akar lenni. Sirach fia könyve¹²³ szerint, a bölcsesség, mint a felleg a föld felett lebegett, míg leszállt és meggyökeredzett a legjobb népben - az izraelitákban. Így van ez - jegyzi hozzá Lieber - minden gondolat, minden nagy eszmével. Valamelyik népre leszáll, s fejlődésnek indul.

Nem ily felhőként kavargott nagy eszme szállt-e le Párizs alá, mely ténnyé, mint a szó, hússá akar lenni, mely testet követel, s iszonyú kívánsága rettentő harccá lőn, az eszme harcává? A testet követelő lélek, eszme korán szállt alá talán az égből, a mai kor nem képes testet teremteni részére? Iszonyú helyzet, a rettenthetetlen követelő nem tágit, befészkelte magát Párizs szívébe: testet nekem! Párizs népe hallja az üldöző szavakat, kétségbeesetten rohan falai alá, hol visszhangzik az eszme követelő kiáltása, s örülten dobja magát a halál ölére. Igazsága van Heinének, hogy milyen iszonyú helyzet az, midőn az eszmének nem tudunk életet, testet adni, s az követelésével nem tágit.

Boldogtalan népe Párizsnak, mely annyi vért ontál már ily eszmeharcban az emberiség javára, s most újonnan ezzel fested tereid. Soká lesz-e még, míg testet követelő eszméid kielégíthetők lesznek? Az emberi egyenlőség nagy eszméje, ezredéveken bolyongott a föld felszínén, milliókat ejtett áldozatul, míg a jelenkor megteremté számára az életet.

Ami most Párizs falai alatt történik, az egyike a világ páratlan jeleneteinek. A polgárok küzdelme ily nagyszerűségben még eddig elő nem fordul a világtörténelemben.

Lehet azt kicsinyíteni, lehet leszólni, lehet gyanúsítani, de a tény mindig tény marad, hogy Párizs polgársága most a polgári küzdelem legnagyobb szerű drámáját írja.

Mondjon bármit, hirdessen bármit az európai sajtó, de a történet ítélőszéke előtt Párizs hősi küzdelmét nem lehet befeketíteni. Lehet, hogy rajongók ők, lehet, hogy utópisták... de hősök, hősei azon eszmének, mely most a levegőből Párizs szívébe szállt, s rettentő követelésével megsemmisíti a halál félelmét.

Egyébként azt még a jövő fogja megmutatni, vajon az eszme, amiért Párizs harcol, nem igazságosan, nem az emberiség javára követeli-e az életet, a testet?

Ha jól szemügyre vesszük például azon államalakulási elveket, melyeken Európa monarchikus államai nyugszanak, s azokat, amelyekben a köztársasági államok épültek - első pillanatra észlelhető az óriási különbség. A monarchikus államalakulási elv szerint a kormány a fő, a központ: - a nép, mint ennek ágazata, appendix. A köztársasági államalakulási elv, a népszövetség, vagyis föderáció - a kormány csak ennek teremtménye. Milyen egymással ellentétes dolgok ezek.

---

¹²³ - apokrif bibliai irat.

Nézzük a meglévő köztársasági államokat, mind a népföderáción alapszanak. A népszövetség, ez kiindulási pontja, ez erőssége, ez élete. Ott van az amerikai, ott van a svájci köztársaság, létük nem a népszövetségen alapszik? Szabad, autonóm részek alakulása egy egésszé, ebből áll a köztársasági állam. Így lett a svájci, így az amerikai köztársaság.

Európában kedves hazánk államalakulása is a föderáción nyugszik. A honfoglalás idejében a hét vezér s az egyes törzsek szövetsége a föderáció első kezdete. A későbbi állami fejlődés a föderáció folytatása. A szabad, autonóm megyék, városok szövetkezéséből állott a magyar állam, mely időnként főnökét, vagy amint elnevezte, királyát szabadon választva, azt a fennálló szövetség törvényeire megeskette, s fenntartotta a jogot esküszegés esetére választott főnökét letenni. Az aranybulla pontjai szépen fejtegetik ezt. Íme, a magyar állam kezdettől fogva a föderáció respublikai jellegét hordja magán. Nem is volt oka ezt megbánni őseinknek soha, ezen államrendszerrel Magyarország Európa legtekintélyesebb államai között foglalt helyet. Ezen államrendszer alapját a habsburgi uralom kezdte aláásni. Az isten kegyelméből örökös monarchia elfogadásával államunk respublikai jellege, a megyei önkormányzat megsemmisítésével föderatív jellege lett megsemmisítve, hogy mi lett ennek következménye, a mai nap mutatja meg. Magyarország csak a földrajzon létezik, mert a monarchiai államalakulás principiumainak kívánságához idomítottatott át.

Franciaország mint állam teljesen a monarchiai államalakulás elvein épült fel. A szabadság legnagyobb s legszebb eszméi ott születtek meg, de gyökeret nem voltak képesek verni soha, mert a föld nem a szabadság eszméinek testet adó föld volt. Franciaország állami alakulása az ősidőktől az isten kegyelméből monarchiától veszi eredetét; a francia állam soha nem volt a szabad autonóm nép önálló szövetkezése, most sem ez elv államiságának összetartó kapcsa: a monarchizmus a nap, az ország csak bolygója ennek, amint emez kialszik egy percre, Franciaország tévovázva bolyong, nem bír megállapodásra jutni, sötét van előtte, s bolyong, míg napját, mely természetes vonzóerejével ismét magához csatolja, föl nem találja. Az eddigi francia forradalmak mind e szerencsétlen helyzetet igazolták. A szabadság eszméje, mely a francia földön megszületett, tetté, a gondolat hússá lenni kívánt. Az eszmeharc ledöntötte a trónt, monarchiája fejét lábaihoz dobta, majd hitvány házalóként üzte ki határából, midőn dühének mámorából fölébredt, mi lett ismét belőle? Rángatódzott egy darabig, mint a főtől megfosztott test, mert valóban úgy volt, s a test, melynek éltető feje a monarchia, kénytelen volt azt újból felkeresni.

E monarchikus államalakulás elveivel szemben most a köztársasági államalakulás eszméje ébredt fel Párizsban. Franciaországot a szabad autonóm községek föderációjává s kormányrendszerét e föderációból leszármazottá tenni, vagyis a köztársaságot egész alapjával létrehozni - ez Párizs eszméje, mely testet követel!

Fentebb élőpéldákra hivatkozva igazoltuk, hogy a köztársasági kormányrendszer csakis ez alapon képes tartósan és biztosan fennállni.

Lehet, hogy ez eszme, mely Párizs népét most öldöklő csatákba ragadja, sokak előtt céltalannak, helytelennek, rossznak tűnik fel. Innen következtethető az a méltatlan gyanúsítás, az a sötét vád, az a mindennél sértőbb gúny, mely özönével száll Párizs felé. És Párizs népe mindezen dacára rettenthetetlenül, hősieleg küzd, úgy a versailles-iak fegyvere, mint a föléjük szórt gúny ellen.

Ez volt a sorsa, mióta a világ fennáll minden nagy eszmének. Krisztus megköpdöstetett a világ javára szóló nagy eszméiért, azután megfeszített. Kora nem érté meg őt, Pilátus pedig kezeit mosta.

Ki lehet, hol van az az isteni fő Európában, mely oly tekintélyt követel magának, hogy vakon higgye el neki mindenki azt, miszerint az eszme, amiért most Párizs küzd, az emberiségnek, a szabadságnak kárára s nem javára van?

Úgy Párizs tegye le a fegyvert a versailles-i Pilátus előtt s hagyja magát Krisztusként megfeszíteni? Elég talán ebből egy példa, eleget tanulhat ebből a jövő. Egyébiránt nem ismeri az eszme hatalmát az, aki ezt tanácsolja, nem ismeri az eszme hatalmát, mely ellenállhatatlanul vezérli hőseit, hogy kifolyott vérével áztassa az emberi szív mélyébe eresztett gyökerét.

Bárki mit mondjon tehát, de az nem tagadható, hogy Párizs a szabadság érdekében küzd, s ennek biztosítását akarja. Miért nem siet a versailles-i kormány tényekkel is megcáfolni Párizst, s vádjait?

A versailles-i farizeusok csak „feszítsd meg”-et kiáltanak. Thiers pedig őséhez, Pilátushoz illőleg, csak kezét mossa.

Magyar Újság, 1871. május 7.

Bényei István

Levél a szerkesztőhöz

Vác, 1871. június 6.

Kedves barátom!

Lapod múltkori számában védelmezted a szabadságellenes reakció által legyőzött Párizsi Kommünt, elítélvén annak hóhérait, kik bitor hatalmukat féltve, győzőkhöz nem illő, kegyetlen vandalizmussal gyilkolják le testvéreiket azért, hogy szívük felháborodott a velük elkövetett méltatlanságon, s hogy félték a köztársaság ügyét oly emberek kezeiben, kiknek jelleme és határozottságában s szabadságszeretetében senki sem hisz, bármint esküdözzenek is.

Én is veled tartok s pártolom az egyidőre (de hitem szerint nem örökre) legyőzött Kommünt, mert az oly magasztos elveket írt zászlójára, melyek megvalósulása nélkül a közjólét, szabadság és a népek - ideig-óráig elnyomható, de soha el nem vitatható - jogai nem érvényesíthetők.

Európa roppant vastag tévedésben van, midőn a Párizsi Kommünt oly kíméletlenül elítéli, mint azt naponta halljuk, rablóknak, gyújtogatóknak nevezvén azokat, kik körömszakadtáig, utolsó csepp vérig védték az eszméket, melyeknek diadalra juttatásáért fegyvert fogtak, élet-halálra küzdeni.

A közvélemény e félrevezetésében nagy része van a monarchisták zsoldjában álló sajtónak, mely bérenc tollal kígyót-békát ráfogott a közszabadságért harcolókra, nagyítva minden egyes, némi megrovás alá ejthető botlást, mely semmiféle politikai mozgalomnál sem kerülhető ki, kicsinyelve, gyanúsítással vádolva a honfiúi erényt. Pedig a Kommünt megítélni a monarchisták éppen nincsenek jogosítva, mert ezek (a monarchisták) szinte századok óta, naponta követik el mind azon borzasztóságokat a népek ellen, melyekért amazok (a kommunisták) salakjait oly fennen vádolják.

És ezen fizetett szajkók csiripeléseit nem átallá karban utánozni majdnem az összes európai hírlapirodalom (még a szabadelvűeket sem véve ki) anélkül, hogy nem elhamarkodva, de a dolgok mélyére pillantva mondtak volna ítéletet. Magukévá tették sokan az oly szolgálalkú nyomorult bérencek korholásait, kik egy zsarnok jelvényt, egy pár palotát vagy egy-két festett vásznat elibe tesznek a világszabadságnak, s többre becsülik Párizs nyírott fáit, mint Párizs munkásait, azt hívn, hogy ez idétlen óbégatással le lehet csendesíteni a háborgó világtengert, melynek egy-egy szeme ott ég minden elnyomott nép szívében.

Hogy a Kommün tagjai s működésük elhamarkodva, rosszul ítéltettek meg a jelenben, azt a jövő be fogja bizonyítani, valamint azt is, hogy Párizs Thiers-e vagy a Kommün bombái, vagy a császári gyújtogatók miatt szenvedett-e legtöbbet. Én azon meggyőződésben élek, hogy nem a magára hagyatott, százszor elárult, ezerszer elkárhoztatott Kommün a hibás, a bűnös, hanem a hibás, bűnös az őt elbukni hagyó s őt könnyelműen elítélő Európa, mely tétlenül nézte, miként fojtják meg szabadságát a zsarnokok zsoldosai.

És van öröm Európa kis és nagy hatalmainak udvaraiban, hogy a Kommün testvéri gyiloktól sújtva vérében hever. Meg vagyunk mentve, suttogják kezeiket dörzsölve mindazok, kik „isten kegyelméből” uralkodóknak mondják magukat, s embertelenül fosztogatják a népek jogait, s cinkos társaik rámondják a tedeumot.

Pedig ez az öröm önámítás!

A Kommün nem halandó test, melyet meg lehet ölni egyesekben, hanem halhatatlan eszme, mely legyilkolhatatlan; mely azonos az egész világ népénél, mint a levegő, mely ellen csak szélmalomharcot vívhatnak a népek jogait turkáló hatalmasok, s azt is csak ideig-óráig.

A Kommün nem ábránd, hanem elv, melynek meghódolni igen, de melyet meghódítani nem lehet. Milliók életérdeke van ahhoz kötve, s így az oly szövetség, melyet csak kielégíteni, de legyőzni nem lehet.

Évezredes jog az, mely az emberiséggel született s csak ezzel halhat el. Ez, mint amaz örök életű.

Örökség az, mely nemzedékről nemzedékre száll. Végrendelet, mit az apa fiára hagy. A társadalom hitlevele. Váltó, a dolgozó nép szívhártyáira írva, melyet egy ideig óvatolni igen, de kifizetlen hagyni nem lehet.

A Kommün nem gordiuszi csomó, mely karddal kettévágható, hanem egy oly égető politikai kérdés, melyet meg kell oldani előbb-utóbb, de meg kell oldani, minden elodázgatás dacára, mert míg az megoldva nem lesz: addig a társadalom nyugodt, a nép elégedett, a vagyon biztos nem lehet.

A Kommün az ember, ki az akar lenni szabad akarat és cselekvéssel, úgy, miként a teremő rendeli, s nem rabszolga, mivé a kiváltságosak és zsarnokok lealacsonyítják.

A Kommün nemzetsalád, mely nem egy háznak, hanem hazájának akar élni s szolgálni.

A Kommünben a szorgalmában verejtékező munka kéri kiérdemlett díját, hogy dolgozva nyomortalan élhessen; kéri, követeli azt a dologtalanoktól, kik bőrére híznak s kettőztetik meg tőkéjüket (sokszor évente) kényelem és jólétben élve, míg ő, a dolgozó, a munkás koplalni kénytelen szűkkeblűségük miatt.

Ez a kérdés lényege. Ez a Kommün valódi értelme. Akik nem így fogják fel, azok nem akarják megérteni a jelszót, hogy ki kell a népnek fizetni a sok százados tartozást.

Szabadság, mint a nép zászlója,
1871. június 10.

Frankel Leó

A Nemzetközi Munkásszövetség és a párizsi szekciók Szövetségi Tanácsának kiáltványa a francia munkássághoz¹²⁴

Munkások! Dolgozók!

A vereségek hosszú sorozata olyan katasztrófa, amely országunkat a teljes romlás szélére sodorta: Franciaországban ma ez a helyzet és ezt az uralkodó rend kormányai idézték elő.

Elvesztettük már minden képességünket arra, hogy ebből a megalázásból felemeljük fejünket? Annyira elfajultunk már, hogy megadással tűrjük azok álszenteskedő zsarnokságát, akik kiszolgáltattak bennünket a külső ellenségnek? Már annyi erőnk sincs, hogy a küszöbönálló összeomlásból társadalmi forradalom útján kiemelkedjünk?

A legutóbbi napok eseményei megmutatták Párizs népének erejét! Meg vagyunk győződve arról, hogy testvéri egyetértésünk rövidesen megmutatja bölcsességét is. A tekintély uralmának ma már nincs ereje ahhoz, hogy helyreállítsa a rendet az utcákon, hogy megindítsa a munkát a műhelyekben. Ez a tehetetlenség megpecsételi sorsát.

Az érdekek ellentétei romlásba döntötték az országot és életre keltették a polgárháborút. A „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” rendjétől várjuk, hogy a társadalom életét új alapokra helyezze és újjászervezze a munkát, ami a társadalom létének első feltétele.

Munkások! Dolgozók! A Kommün forradalma ezeket az elveket hangoztatja, és megszünteti azokat az okokat, amelyek a jövőben háborút idéznének elő. Ki az, aki tétovázik, ha arról van szó, hogy e mellé a rendszer mellé álljon?

A Kommün független hatalma olyan társadalmi szerződés záloga, amelynek szabadon megvitatott, megvalósított tételei kiküszöbölik az osztályellentéteket és biztosítják a társadalmi egyenlőséget.

Követeljük a munkásság felszabadítását, és ezt a Kommün képviselte garantálja, mert minden polgártárs számára biztosítani fogja az eszközöket arra, hogy jogait megvédje, hatályosan fogja ellenőrizni megbízottai tevékenységét, akikre érdekeinek képviselését bízta, és meghatározza a társadalmi reformok fokozatos végrehajtásának rendjét...

Munkások! Dolgozók! Mi azért harcoltunk, azért tanultunk meg szenvedni az egyenlőség elvéért, hogy ne hátráljunk meg akkor, amikor végre lerakhatjuk a társadalom új épületének első köveit.

Mit követeltünk mi?

A hitel, a kereskedelem, a szövetkezés átszervezését, hogy a dolgozónak biztosíthassuk munkája teljes értékét; ingyenes, világi (állami) és kötelező népoktatást; gyülekezési és szervezkedési szabadságot, sajtószabadságot és állampolgári szabadságjogokat; a rendőrség, a katonaság, a közegészségügy, a közigazgatás átszervezését és községi kezelésbe való átadását.

Kormányaink mindeddig félrevezettek bennünket, valósággal játékszereiké lettünk, ugyanakkor ők hol elnyomták, hol megsimogatták azokat a csoportokat, amelyek ellentéteire építették uralmukat.

Párizs népe ma világosan lát és elutasítja az iskolásgyermek szerepét, akit tanítója dirigál. A községi választásokon, amelyeket a nép által megteremtett mozgalom hozott létre, nem felejt

---

¹²⁴ E kiáltvány szövegét 1871. március 23-án Frankel, Theisz és Demay dolgozta ki. A kiáltványt Frankel kívánságára bocsátották ki.

el, hogy ugyanaz az elv kormányozza a társadalom egyetemét, amely az egyes csoportok és társaságok életét irányítja. Hasonlóképpen elutasít magától minden olyan hatóságot vagy elnököt, akit rajta kívül álló hatalom akar nyakára ültetni. Nem fogadja el azokat a polgármestereket vagy prefektusokat sem, akiket érdekeivel szemben ellenséges kormányok erőszakolnak rá. Szavazatával kihangsúlyozza azt a jogát, hogy városának ura maradjon és olyan városi képviselőket alakítson, amely megfelel céljainak, anélkül, hogy rendszerét más közösségekre is rá akarná kényszeríteni.

Meg vagyunk győződve arról, hogy március 26-án, vasárnap Párizs népe becsületbeli kötelességének fogja tartani, hogy a Kommünre szavazzon.

Aranyossi Magda: Frankel Leó.

Szikra 1952. 246-247. old.

Levél a bécsi „Volkswille” szerkesztőségéhez¹²⁵

Párizs, 1871. március 29.

A közelmúlt nagyszerű eseményei erősen igénybe vettek, s így sajnos nincs időm arra, hogy részletesen leírjam a tegnapi napot, amely oly örömet hozott és olyan boldog jövőt tárt elénk. Elhiheti, hogy nem maradhattam távol attól a mozgalomtól, amelynek végső célja a mi elveink megvalósítása; ma olyan helyzetben vagyok, hogy bármely pillanatban felmerülhet annak kötelezettsége, hogy harcba induljak az ellenség ellen.

Alig egy órája a hadügyminisztériumban közölték velem, hogy a „kurtanemesek gyűléséhez”¹²⁶ hú katolikus bretonok és a zuávok haladéktalanul meg akarják támadni Párizst. E veszély ellenére itt rendíthetetlenül bízunk a végső győzelemben, még ha a katonai vezetők hiánya miatt az első időkben nem is érnének el sikereket. - Az is lehetséges, hogy képviselőinknek a döntő pillanatban sikerül majd a versailles-i kormányt engedményekre bírni.

Az utóbbi időben sokszor gondoltam arra, milyen hatást tehet a mi forradalmunk Németország filisztereire; és mivel tudtam, hogy a versailles-i hazugsággyár bőségesen ellátja az újságokat hírekkel, élénken elképzeltem, hogyan becsmérelnék bennünket a kávéházakban és a kocsmákban.

Éppen ezért tegnap különösen nagyon szerettem volna, ha mindazok, akik tudatlanságból ellenségei a mi ügyünknek, jelen vannak a Kommün kikiáltásakor. A párizsi nép méltóságos és tiszteletet parancsoló magatartásának hatása alatt és felháborodva azon, hogy a munka becsületes embereit rablóknak és a vagyonfelosztás megszállottjainak tartják - néhány újságíró meglincseltek volna.

Tegnap délután három óra tájban megkezdődött a Nemzeti Gárda zászlóaljainak felvonulása, ünnepi díszben. A Marseillaise-t és más forradalmi dalokat énekelve közeledtek a városházához, felálltak a városháza terén, a Rivoli utcában és a Sébastopol körúton. A zászlóaljak lobogóin kívül vörös zászlókat is vittek magukkal. Az utcákon tolongott a nép, még a városháza jobboldalán a barikádokat is ellepték az emberek. A városháza előtt emelt, vörössel bevont tribünhöz három lépcsőfok vezetett. A vörös lobogókkal, frígiai sipkákkal és szocialista emblémákkal díszített emelvényen egymás után foglaltak helyet a Nemzeti Gárda Központi Bizottságának tagjai. Egy részük polgári ruhát, más részük a Nemzeti Gárda tiszti egyenruháját viselte.

Négy óra tájban ágyúsortűz jelentette be az ünnepség kezdetét. Az az öröm és az lelkesedés, amely addig csak az arcokon ragyogott, most harsogó, ujjongó kiáltásokban tört ki. A tömeg kalapját lengette. A nemzeti gárdisták puskacsőre tűzött sapkájukkal viszonozták a köszöntést. Az áttekinthetetlen szuronyerdő felett - hozzávetőlegesen 160000 nemzeti gárdista volt ott - végigmennydörgött a kiáltás:

„Éljen a Kommün! Éljen a Köztársaság!”

Ugyanakkor a katonazenekarok rázendítettek a Marseillaise-re.

¹²⁵ A levelet a „Volkswille” 1871. április 8-i száma közölte „A Párizsi Kommün kikiáltása” címmel. A „Volksstaat” április 15-i száma is átvette azzal a megjegyzéssel, hogy „e levél szerzője Frankel Leó, az Internacionálé és a Párizsi Kommün tagja”.

¹²⁶ Az 1871. február 12-én Bordeaux-ban megnyitott nemzetgyűlés, amely többségében monarchistákból, földbirtokosokból, valamint a városok és falvak reakciós képviselőiből állt.

Az ég, amelyet addig felhők takartak, hirtelen kiderült és a nap meleg sugarai megvilágították ezt a még soha nem látott képet.

Legelőször a választások eredményeit hirdették ki. Ezek, úgy gondolom, ismertek önök előtt. Azután a Központi Bizottság néhány tagja mondott beszédet, amelyben megmagyarázták a nap jelentőségét. A közelben állók helyeslését átvette az egész hatalmas néptömeg; a nép választottjait viharos kiáltásokkal üdvözltek. Ezt a határtalan ujjongást megrázó jelenetek követték. A régi nemzeti gárdisták legtöbbször könnyű volt a szemében. Ezek között az emberek között sokan 1848 júniusában és 1851 decemberében ott küzdöttek a barikádokon, sokan a harcban apjukat vagy fivérüket veszítették el, végigszenvedték a száműzetés gyötrelmeit; soknak legközelebbi hozzátartozója Cayenne és Lambessa fertőzött levegőjének esett áldozatul - s most ők végre megláthatták, hogy eszményképük: a szociáldemokrata köztársaság, közel áll a megvalósításhoz.

Az ünnepség végén a nemzeti gárdisták elvonultak a Kommün tagjai előtt. Már leszállt az éjszaka és az égen felragyogtak a csillagok, amikor az utolsó zászlóaljak is elhagyták a városháza előtti teret.

Megalakult a Kommün tanácsa is; gigantikus munka vár rá. Azt hiszem, önök előbb kapják meg ezt a levelet, mint azokat a sürgönyöket, amelyek a Párizsi Kommünnek a létért folytatott harcáról számolnak be.

De bármi is történjék a jövőben, a magok, melyeket ezekben a napokban elvetettek, kikelnek, és nincs a világon olyan erő, amely ezt meg tudná akadályozni.

Nem hiába harcoltunk, még abban az esetben sem, ha a köztársaság elpusztul a polgárháború vérözönében. Eljön a nap, amikor a szocializmus győzni fog! Mint ahogy a római birodalom bukása után, a kereszténység minden üldöztetés ellenére mégis kivívta uralmát, éppen úgy fog végül is a szocializmus diadalmaskodni ellenségei felett.

„Ne gúnyolódjatok a kis számú harcosok e maroknyi csapata felett.

Emlékezzetek vissza: a kisebbség döntötte le a római sást!”

Aranyossi Magda: Frankel Leó.

248-250. old.

Levél Marx Károlyhoz

Párizs, 1871. március 30.

Mélyen tisztelt Polgártárs!

Ön nagyjából bizonyára értesült már az itteni eseményekről. Sajnos, ma nincs időm arra, hogy részletesebb felvilágosításokat adjak Önnek. Röviden összefoglalva, arról értesíthetem, hogy jelenleg a helyzet nagyon kedvező számunkra.

A Nemzetközi Munkásszövetség több más tagjával együtt engem is beválasztottak a munkaügyi bizottságba és ez a körülmény készítet arra, hogy e pár sorral Önhöz forduljak.

Megválasztásomat a mai gyűlésen jóváhagyták. Felesleges hozzátennem azt, hogy ennek a dolognak nem személyi szempontból örülök, hanem egyes-egyedül azért, mert nagyra értékelem nemzetközi jelentőségét.

Körülbelül egy éve a német szekció nevében felhívást intéztem Németország munkásaihoz, melyben felszólítottam őket a francia munkásmozgalom támogatására, mert Franciaország proletariátusában látom a szociális és köztársasági hadsereg előcsapatát. De véleményem, úgy látszik, nem tetszett a „Felleisen”¹²⁷-nak.

Ma egyre többen osztják ezt a véleményt. Ha sikerülne gyökeresen megváltoztatnunk a társadalmi rendszert, akkor a március 18-i forradalom a legtermékenyebb lenne a mai napig lezajlott valamennyi forradalom között. Ez megoldaná az eljövendő forradalmak szociális feladatainak legjavát. Épp ezért e célunkat, bármilyen áron is, el kell érünk. Bizottságunk is úgy gondolja, hogy módfelett értékes segítséget nyerne öntől, ha közölné véleményét azokról a szociális reformokról, amelyeket meg akarunk valósítani...

Kérem tehát, igen tisztelt polgártárs, hogy ügyünk érdekében mielőbb juttassa el hozzám válaszát. Bocsánatot kérek türelmetlenségemért, de az idő sürget, minthogy mindenekelőtt a szociális köztársaság alapjait kell leraknunk.

Maradok kiváló tisztelettel
híve

Frankel Leó,
Párizs, rue Saint-Sebastien 3.

Aranyossi Magda: Frankel Leó.
250-251. old.

---

¹²⁷ „Felleisen” - a svájci német munkások központi egyesületének lapja. 1862-1874-ig Münchenben, majd Genfben jelent meg.

Levél Marx Károlyhoz

1871. április 25.

...Levelének átadója közölte velem, hogy az angol újságok szerint az én megválasztásomat nem hagyták jóvá. Ez nem igaz. Mások azt állítják, hogy porosz vagyok, tehát Bismarck alattvalója. (Ilyen a reakciós újságírók logikája!) És íme most a Kommün valamennyi ellensége ezt a nótát fűjja. Minthogy éppen annyira nem vagyok porosz, mint német - a magam részéről helyesebbnek tartom, ha nem törődöm ezzel a fecsegéssel, és tovább is a magam útját járom.

Néhány napja tagja vagyok a Végrehajtó Bizottságnak, mint a közmunkaügyi minisztérium küldöttje. Az előbbi Végrehajtó Bizottságot úgy szerveztük át, hogy az most a különböző minisztériumok küldötteiből áll. Pyat nem vesz részt benne... Ürügyet keresett arra, hogy úgy jelenthesse be lemondását, ahogyan a bordeaux-i nemzetgyűlésen, vagyis feltételesen. Ezért most nem tag ugyan, de nem is mondott le.

Nagyon szeretném, ha bármilyen formában tanácsaival segítene nekem, mert jelenleg úgyszólván teljesen egyedül vagyok, de egyedül engem terhel a felelősség is mindazokért a reformokért, amelyeket a közmunkaügyi minisztériumban meg akarok valósítani. Az, hogy Ön mindent elkövet azért, hogy minden néppel, minden munkással és főleg a németekkel megértesse, hogy a Párizsi Kommünnek semmi köze nincs a régi vaskalapos községi eljárásokhoz - már az Ön legutóbbi levelének néhány sorából kiderül. Ezzel mindenesetre nagy szolgálatot tesz ügyünknek.

Szívből üdvözli
híve:
F. L.

Aranyossi Magda: Frankel Leó.
253. old.

Felszólalás a Párizsi Kommün tanácskozásán

1871. május 12.

A Kommün 1871. május 4-én kelt rendelete értelmében a Munka- és Kereskedelemügyi Bizottság egy küldöttség útján tájékozódott az egyenruhaszállítások ügyében kötött megállapodásokról.

A küldöttek jelentéséből kiderül, hogy március 18 óta az intendatúra, a gyárosok ajánlatainak hatására elég jelentős mértékben leszállította az árakat.

Első pillantásra elég nyomós okok támasztják alá ezt az eljárásmodot. A Kommün, amikor megállapodásokat kellett kötnie, a legkedvezőbb ajánlatokat vette figyelembe, vagyis azokat, akik a legalacsonyabb árakat kérték.

Ilyen rendszer mellett a munkabérek minden bizonnyal tovább fognak csökkenni, mert a vállalkozó, aki ilyen üzletet köt, semmiféle kockázatot nem vállal, hiszen a valóságban csak a bérek változnak: ő tehát könnyen tehet olcsóbb árajánlatot. Vajon a munkások és munkásnők, akiknek szükségük van munkára, nem arra valók-e, hogy egyedül viseljék a munkabér-csökkentés következményeit?

A Kommün vizsgálatot indíthat: ez könnyű dolog lesz. Minthogy a Bernard-ral és a Monteux-vel kötött megállapodások értelmében a zubbonyok ára darabonként 3 fr. 75, a nadrágoké pedig 2 fr. 50, lehetetlen, hogy a vállalkozók által a munkásoknak és munkásnőknek naponta kifizetett darabbérek elegendők legyenek a megélhetésükhöz.

Ami őket, a kizsákmányolókat illeti, vagyonra tesznek szert, s semmiképpen sem veszíthetnek; a Kommün által fizetett ár és az általuk fizetett darabbér között mindenképpen elég nagy a különbség ahhoz, hogy tele legyen az erszényük.

A szeptember 4-i kormány is félt az ilyenféle ügyletek következményétől, s az ő idejében kötött megállapodások sohasem alapultak az ilyen jellegű árajánlatokon.

Az adott esetben a következő ellenvetés tehető: ha a vállalkozók 3 fr. 75-ért szállítják a zubbonyokat, fordulhatunk-e a szövetkezethez, ennek darabonként 6 fr.-t fizetve, mert ha feltételezzük is, hogy a szövetkezet vállalja 3 fr. 75-ért (amire nem hajlandó), mindig akadnak vállalkozók, akik 3 frankra csökkentik az árat; eszerint hát cserben kell hagynunk a szövetkezeteket, és a kizsákmányolókhöz kell fordulnunk?

Ebben a gyalázatos versengésben a Kommün tekintélye csorbát szenved, a munkások és munkásnők amúgy is elégtelen bére pedig fokozatosan tovább csökken. A kérdés így vetődik fel: kizsákmányolók, akik kihasználják az általános nyomort, hogy csökkentsék a béreket, s a Kommün, amely elég vak ahhoz, hogy segédkezet nyújtson az efféle mesterkedésekhez.

Valójában felesleges és erkölcstelen dolog közvetítőhöz fordulni, akinek nincsenek más funkciói, mint az, hogy az általa foglalkoztatott dolgozók napszámára adót vessen ki; ez azt jelenti, hogy folytatódik a dolgozók leigázása a munkának a kizsákmányoló kezében való központosítása révén; azt jelenti, hogy átvesszük ama burzsoá rezsimek rabszolgatartó hagyományait, amelyek érdekeiknél fogva ádáz ellenségei a munkásosztály minden felszabadulásának.

Nem lehet hivatkozni pénzügyi helyzetünkre sem, mert, amint azt igen helyesen megjegyzi a küldöttség jelentése, ha a munka nem elegendő a család táplálására, akkor a család a jótékonyági szervekhez fordul, amelyek viszont a költségvetést terhelik meg: ez vitathatatlan gazdasági igazság, a munkás jótékonyágtól fogja kérni azt, amit a munka nem tudott meg-

szerezni neki; ebben az ügyben csak a kizsákmányoló érdeke van biztosítva, amint azt fentebb kimutattam.

Elvben valamennyi társadalmi tanulmányunkban elismertük; ha az átmeneti korszakban valamely egyén árajánlatot tesz állami szállításra, köteles a versenytárgyaláson megjelölni a munkaerő árát, mert ha a munkaerő ára a megállapodásokban megmarad kockázatnak, akkor egyedül az fogja viselni az árengedmények terhét.

Másként ez nem lehetséges, s az adott esetben nincs versenytárgyalási hirdetmény; semmi! semmi, ami biztosítékot nyújthatna a szélsőséges kizsákmányolás ellen!

S a dolgozó ott van a bástyán, életét áldozza azért, hogy megmeneküljön éppen ettől a kizsákmányolástól!

Következtetések:

A Munka- és Kereskedelemügyi Bizottság azt kívánja, hogy azokat a megállapodásokat, amelyek közvetlenül megköthetők a testületekkel, rábízzák.

Az árakat döntőbírószáligal állapítja majd meg az intendatúra, a testületi kamara és a Munka- és Kereskedelemügyi Bizottság.

Ehhez még csak néhány szót szeretnék hozzáfűzni. Nem szabad megfélelkezünk arról, hogy a március 18-i forradalmat kizárólag a munkásosztály harcolta ki. Ha nem teszünk semmit ezért az osztályért, mi, akiknek elvünk a társadalmi egyenlőség, akkor nem tudom, mi a Kommün létjogosultsága.

Procès verbaux de la Commune de Paris.

Ed. Bourgin-Henriot. Tome II. p. 351.

Paris, Lahure 1945.

Levél a Párizsi Kommünről a genfi „Vorbote” szerkesztőjének

Tisztelt Szövetségestársam! Mialatt a párizsi újság szerint engem vasúti hivatalnoknak öltözve a rue d'Alsace-ban a csendőrök elfogtak, rákövetkező napon pedig Versailles-ba vittek és agyonlőttek - idegen néven a Comói-tó partján időzöm, azokra a párizsi szövetségestársaimra gondolva, akiknek nem sikerült hasonló módon elmenekülni porosz és francia üldözőik elől.

Írhatnak és mondhatnak Németországban bármit, a történelemnek fel kell jegyeznie, hogy a német katonák részt vettek a versailles-i kormány gyilkos munkájában. Nem csodálkoznék, ha az a „nagy szerencse és megtiszteltetés” érné ezeket, hogy a vaskereszt mellett még a becsületrend keresztjével is „díszíthetnék” mellüket. Ez ugyanolyan joggal illeti őket, mint a francia zsoldosnépséget az az elismerés, hogy „érdemeket szereztek a haza védelmében”. A felséges császár, azaz a kartácsos királyfi¹²⁸ számára ez a katonai támogatás látszott a legkipróbáltabb eszköznek a Németország és Franciaország közötti diplomáciai érintkezés felújítására. E cél elérésére „bölcs” kormányának nem volt elég az, hogy a versailles-i hadsereget a legutóbbi háborúban foglyul ejtett afrikai csapatokkal erősíti meg, olyan csapatokkal, amelyekkel - Bluntschli egyik rektori beszéde szerint - a civilizált háborút új barbárság segítségével rendezik meg; nem volt elég neki az, hogy a versailles-i kormánynak hátultöltős puskákat szállítanak. Nem, a Párizs környéki német megszállókkal kiadatták még azt a szégyenteljes parancsot is, hogy senkit se engedjenek át a határon.

„Nekem fáj, ha vissza kell küldenem az embereket, többnyire asszonyokat gyermekeikkel - mondotta nekem egy hesseni katona -, de nem tehetek mást, mert különben négy napi szigorított fogságot kapok.”

Nekem mégis sikerült átjutnom néhány emberrel, akik között egy kiváló szellemű hölgy is volt, a nőszervezetek Központi Bizottságának vezetője, aki éppúgy mint én, tevékenyen részt vett a barikádharokban, és ugyancsak megsebesült. Egy francia munkás jóvoltából olyan házba kerültünk, ahonnan bántatlanul átjuthattunk a vonalon. Ezzel azonban még nem sokat nyertünk. Mielőtt a francia határnak hátat fordítottam volna, francia rendőrök, csendőrök többször feltartóztattak, papírjaimat kérték, kikérdeztek, honnan jövök, hová megyek stb. Bizonyosan hurokra kerültem volna, ha színlelt nyugalmam át nem segít. Diderot-nak a komédiásról szóló paradoxonjára gondoltam, amely szerint az a színész, amelyik érzelmesen játszik, soha nem emelkedhet a középszerűség fölé, hanem külsejének olyan látszatot kell keltenie, mintha valami érzelmet akarna palástolni; és így én magam nyomorult belsővel bátor külsőt színleltem.

Meaux-ban, ahol többek között Rochefort-t, Murat-t letartóztatták, mégis póruljártam. Egy rendőr nem elégedett meg válaszaimmal, és mint Shylock ragaszkodott a „papírhoz” - kiparancsolt kocsimból.

Mégis lógni fogsz - mondtam magamnak - mialatt útitársnőmnek, aki nem akart addig elhagyni, amíg meg nem bizonyosodott róla, hogy túl vagyok a veszélyen, felajánlottam karomat, hogy sebesülésemet eltitkolhassam. Ugyanakkor, látszólag nyugodtan megkérdeztem a rendőrt, hogy messzi kell-e mennem vele, mert nem szívesen késném le a vonatomat. „Szükség esetén - kezdte kísértőnőm ugyanolyan hangnemben - itt éjszakázunk és holnap korán reggel utazunk tovább.” - „Ami nagyon kellemetlen lenne, minthogy nem tudom, hogy vasúti jegyeink holnap még érvényben lesznek-e.”

---

¹²⁸ I. Vilmos német császárt nevezték így, mert 1848-ban kartáccsal lövetett a népre.

„Hát hova akarnak utazni?” - kérdezte a rendőr.

„Németországba” - feleltem.

„Na, akkor szálljanak be. De ha visszajönnek, gondoskodjanak útleveleiről!”

Így sikerült mindenütt megmenekülnöm üldözőim elől. Kehlbe megérkezve búcsút kellett vennem harci- és útitársnőmtől, minthogy ő Hamburgon keresztül Angliába utazott, míg én kissé megrongált egészségemet inkább Olaszországban akartam helyrehozni.

Badenen keresztül tehát Konstanz felé vettem utamat, onnan át a Boden-tón keresztül és azután vasúttal Churig.

Churtól hol gyalog, hol kocsival Tiefencastelig, az Albula-hágón át Samedanba mentem, míg végre kissé hűvös, esős időben megérkeztem Bellagióba, ahonnan írok Önnek.

Mikor még Kehlben voltam, először Genfben szándékoztam menni. Ezt a szándékomat csak azért nem valósíthattam meg, mert úgy gondoltam, hogy kevés reményem van munkára, de egyébként kétségkívül szívesebben választottam volna Svájcot, a politikai szabadság miatt.

Azt hiszem, választásomat semmiképp sem kell megbánnom, mert amennyire az újságokból a kiadatási kérdésről értesülök, kissé bizonytalanak tűnik a svájciak államában való tartózkodás.

A helvét köztársaságban valószínűleg éppen olyan nagy különbséget kell tenni a kormány és a kormányzottak között, mint a többi európai államban, mert a svájci népről feltételezem, hogy legalább annyira éles elméjű, hogy átlássa, mi sem könnyebb az okmányhamisító Jules Favre számára, mint az, hogy a Párizsi Kommün minden védőjét közönséges gonosztevőnek tüntesse fel, akinek aztán kérheti a kiadatását.¹²⁹

Ha Tell sírjából kiszállna, biztos fülönfogná a szövetségi tanácsos urakat és megkérdezné tőlük, elfelejtették-e milyen módon szabadult fel Svájc a Habsburg iga alól, tudatukig jutott-e, hogy mi történt 1307. november 7. és 8. között a Rüttlin, és milyen különbséget látnak a Kommün emberei és azok között, akik Uri, Schwyz és Unterwaldenből összegyűltek, hogy felszabadító szövetséget kössenek - hacsak azt nem, hogy az, amit Franciaország érdekében emezeknek nem sikerült elérni, az amazoknak Svájc érdekében sikerült.

Ha a svájci szövetségi tanács az idők jelét nem érti meg, ha a XIX. század megoldandó feladatait nem ismeri fel, úgy ebben a hiányosságban osztozik a többi kormányzattal. Nem mindenkinek adatott meg, hogy a jövőbe lásson, de minden államférfi kötelessége, hogy legalább saját országa történetét ismerje.

Amikor néhány év előtt kirándultam a Vierwaldstätti-tóhoz és egy sziklapiramison óriási aranybetűkkel e szavakat olvastam: „Tell énekesének, Schillernek. Az őskanton, 1859.” - igazán nem gondoltam arra, hogy közel az az idő, amikor a svájci kormány azokat a férfiakat, akik a francia helytartók ellen fellázadnak, közönséges bűnözőkként hajlandó kiszolgáltatni.

Ez a Jules Favre által megindított kiadatási ügy akaratlanul is Aesopus egyik meséjére emlékeztet, amely arról szól, hogy az oroszán a számmárral indult vadászni. A számmárnak hatalmas „já” ordítással kellett felriasztania a vadat, hogy az oroszán elérhesse. „Ugye, jó szolgálatot tettem neked?” - kérdezte büszkén a számmár a vadászat befejezése után. „Igen, kitűnően ordítottál - felelte az oroszán - és ha nem ismertem volna a fajtadat, magam is megijedtem volna.”

---

¹²⁹ A magyar képviselőházban Irányi Dániel interpellációjában tiltakozott az ellen, hogy a francia kormánynak a menekültek kiadatásáról szóló felhívását figyelembe vegyék.

Bár Jules Favre miben sem hasonlít az oroszlanhoz, a kontinentális kormányok - saját gyáva sajtójuk támogatásával - mégis ugyanazt a szolgálatot tették neki, mint a számár az oroszlanak.

E kormányok magatartásához hasonlót bizonyára nem találunk a népek történetében; a legyőzöttekkel még sohasem bántak el ilyen dühvel és ilyen állati kegyetlenséggel - bennünket is mintegy törvényenkívülivé nyilvánítanak.

Ez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy személyes szabadságunkat és életünket a proletariátus ügyének szenteljük. Ha ellenségeink mégoly ádáz dühvel is vetik ránk magukat, ha mégoly bosszúéhes kéjjel is fenyegetőznek, hogy szétmarcangolnak bennünket - mi nem adjuk meg magunkat. Ez a gondolkodni is rest és gyáva, a nép verejtékén élősködő népség szövetkezett arra, hogy a proletariátus követeléseit börtönnel, puskaporral és ólommal fojtsa el. Rajta, a kocka el van vetve! Ti akarjátok a harcot - ám legyen. A ti dühötök csak megacélozza bátorságunkat, gyűlöletetek csak megerősíti pártunkat, és én már látom azt az időt, amikor már csak két párt áll szemben egymással és csupán „vörös vagy fehér róza” harcáról lesz szó. Ez az új, életerős, biztos tudással a munkára alapozott szabad állam harca lesz az elavult, korhadt, monarchista, papi kizsákmányoló állam ellen. Hogy a győzelem melyik oldalon lesz, az nem kétséges, a világ proletariátusának egyetlen hatalmas ütése - és a ti világotok nincsen többé.

Ez a fajta csak akkor mutatkozik bátornak, ha nem fenyegeti veszély. Csak akkor mer az oroszlan nyakára taposni, amikor az már elgyengülve a földön hever - a vihar közeledtére pedig elbúvik. Így tett 1789-ben, így 1830-ban és 1848-ban. Ha elül a vihar, és a harc a forradalmi párt győzelmével végződik, biztosra vehetjük, hogy ez a fajta - amely képtelen fennkölt eszmékért lelkesedni, még kevésbé azokért harcolni - lassacskán kibújik a napfényre, hogy a győzelmet saját maga számára kihasználja. Akkor agyba-főbe dicséri a népet, amelyet tegnap még sárral dobált meg. Akkor úgy beszélnek, mint az 1830-as júliusi napok után a „National”: „Egyedül és csakis a nép harcolt három napon át. Hatalmas, csodálatos volt a nép. A nép győzött, a népet illeti a győzelem minden eredménye”; vagy miként az 1848-as átmeneti kormány négy nappal a forradalom után kibocsátott kiáltványa mondja: „A forradalom, amelyet a nép harcolt végig - őérette van. Itt volna az ideje annak, hogy véget vessünk a munkások hosszú, meg nem érdemelt szenvedéseinek. Itt az ideje annak, hogy minden halogatás nélkül módot találjunk arra, hogy biztosítsuk a nép számára munkájának őt megillető gyümölcsét” stb., stb. Ezt a nótát fújják mindaddig, amíg a könnyen hívó népet meg nem fosztják győzelme eredményeitől. Jaj a népnek, ha jogairól mer beszélni akkor, amikor ez a fajta nyeregben ül. Időközben már hadsereget toborzott össze minden tartományból, hogy lesújtson az „anarchiára” - s a jogait követő „csöcseléknek” az ágyúk torkából válaszol. Ezt a fajtát védelmezni annyi, mintha disznókkal akarnánk esztétikáról beszélgetni.

Azokat a „barbárságokat”, amelyekkel a burzsoázia vádol bennünket, nyugodtan rábízhatjuk a történelem megvesztegethetetlen ítéletére. Kevésbé kedvező lesz ez az ítélet számunkra, ha a történelemnek azt is fel kell jegyeznie rólunk, hogy a versailles-i csapatok párizsi bevonulásakor nem védtünk meg külön-külön minden utcát, hogy így csapataink kényszerű visszavonulásakor az ezekben az utcákban levő kaszárnyákat, templomokat és palotákat levegőbe röpítve, zártuk volna el üldözőink útját.

Különös csak az, hogy a burzsoázia, amely egyébként az első nagy francia forradalom védelmezőjének adja ki magát, bennünket alávaló bűnösöknek nevez azért, mert néhány palota romhalmazzá vált a nyolcnapos küzdelem után -, míg 1789. július 14. után egyedül Mâcon és Beaujolais környékén 72, mondd hetvenkét kastély égett porrá. De valamit elfelejttek. A művelt osztály éppen annyit tud a történelemről, mint a nagy gondolkodókról és a nagy

költőkről; a lexikon alapján ítélik, mert hiszen akinek a tudomány hegye nagyon meredek, az a nagyobb kényelem kedvéért tanácsot kér - Brockhaustól.

De ha a burzsoázia ismerné is az 1789-es forradalom minden részletét, még az sem tartaná vissza attól, hogy annak a legnagyobb csodálattal adózzon, mert hiszen akkor ő jutott uralomra. Ha túl gyáva is volt ahhoz, hogy hatalmát fegyverrel a kézben hódítsa meg, mégis felfuvalkodottan dicsekszik az ölőbe pottyant jogokkal. Valószínűleg nincs nála ingerültebb, állatibb természetű fajta, ha e jogok megtartásáról van szó -, de csak akkor, ha e jogokat kizárólag saját magának tarthatja meg. Hány, ehhez az osztályhoz tartozó történetíró, költő és újságíró csattogtatta korbácsát az 1851-es államcsíny felett, amely megfosztotta őket jogaiktól. Ekkor ugyanis burzsoákat is végeztek ki, burzsoákat is deportáltak. De hol voltak ezek a csahos kuttyák akkor, amikor a júniusi napokban Párizs utcáin gyilkolták a proletariátust, amikor ezreket hurcoltak el Cayenne szigetére és Lambessába. A burzsoázia elfelejti, hogy a júniusi napok által a decemberi bűntény bűntársává vált, éppen úgy, ahogy az 1871-es májusi napokkal a jövő francia monarchia bűntársává lesz.

A burzsoázia inkább lemond saját szabadságáról, semmint jogokat adjon a proletariátusnak.

Éppen ezért a Kommünnek nem fog kegyelmezni a burzsoázia. Sárba rángatja - ugyanakkor pedig isteníti a győztes német hadsereget. És mégis - ha már barbárságról beszélünk - soha annyi barbárságot nem követtek el, mint az utolsó német-francia háborúban.

Egyikük - Bluntschli professzor - a „fegyelmezett” német hadseregről beszél, amely feltörte az elhagyott házak kapuit és elrabolta az ellenség vagyonát. „Néha - mondja Bluntschli -, anélkül, hogy szükség lett volna rá, egész falvakat felgyújtottak.”

Valóban sürgősen ezeket a szörnyű jeleneteket - amelyek oly bőségesen kísérték a Franciaország, Németország és Ausztria által az elmúlt évtizedben megindított háborúkat - felidézni ahhoz, hogy a civilizált háború képét helyesen megvilágíthassuk, és megállapíthassuk, hogy a Kommün „aljas bűnténynek” nevezett cselekedetei (a „művelt” világ ezeket olyan szitkok áradatával mocskolja be, amelyeket még a legnyomorultabb proletár sem volna hajlandó szájára venni) - a hadiszokások alapján megengedhetők. Erre elegendők a most lefolyt háború példái.

Ugyanakkor, amikor Meudon és St-Cloud felégetése nem bűn - amikor a strasbourg-i múzeum, a könyvtár, az új protestáns templom és számtalan más épület lerombolását Bluntschli úgy mentegeti, hogy „ezzel a békés lakosságot rávették arra, hogy az ellenséges megszállókat átadásra kényszerítse” -, agyonhallgatják azt az aljasságot, hogy francia polgárokat túszként hurcoltak el Németországba csak azért, mert a csúcsos sisaknak nem adóztak a megkövetelt tisztelettel. Agyonhallgatják, milyen bestiális módon kínozták halálra a franc-tireuröket. Így akarják bizonyítani, hogy a „kultúra magaslatán álló” Németországot a háborús kegyetlenkedésekben messze felülmúlják az „egész világból összesereglett banditák” - noha a civilizációmentő Thiers dicsőséges hadserege sokkal kegyetlenebb volt azoknál.

Ha a Kommünt helyesen akarjuk megítélni, legelőször is meg kell állapítani, hogy Párizs lakosságának, amely győzelemre vitte a szeptember 4-i forradalmat, ugyanez jogában állott 1871. március 18-án is; hogy a március 18-i forradalmat Párizs lakossága elismerte, hiszen a többség részt vett a Kommün megválasztásában; hogy a Kommün a párizsi nép akaratának kifejezője, tehát legális testület volt; hogy a Párizsi Kommün sohasem akarta magát önkényesen Franciaország uralmaként előtérbe tolni -, míg a szeptember 4-i kormány, anélkül, hogy akárcsak Párizsban is választások útján szabályozta volna helyzetét, az egész francia nép diktátoraként lépett fel. Minthogy vitathatatlan, hogy a Kommün legális testület volt, tehát a versailles-i kormányt - legjobb esetben - a párizsi kormánnyal hadban álló kormánynak lehet tekinteni.

Nem lehet két egymás ellen harcoló félre kétféle hadijogot felállítani. Tehát ellentmondást nem tűrő tény az, hogy a versailles-i kormány az elfogott Duval tábornok lemészárlásával nagy, alávaló büntényt követett el, amelyet követett a Belle-Épine-ben fogságba jutott nemzetőrök közül négynek egy vadásztiszt által történt legyilkolása és számtalan más aljas gaztett. Ezzel a magatartással szemben a történelemnek meg kell állapítania, hogy: a Kommün az ellenséges csapatoknak Párizsba való bevonulása előtt senkit sem ítelt halálra; hogy a Kommün a foglyokat tisztességesen ellátta és azok Párizsban szabadon járkálhattak, hogy a Kommünnek a versailles-i kormányhoz intézett azon ajánlatát, amely szerint hajlandó egyik tagját, Blanqui polgártársat Darboy érsek és még néhány más pap ellenében kicserélni - elutasították; hogy minden közvetítési kísérlet hajótörést szenvedett a versailles-i kormány makacsságán; hogy a versailles-i kormány a szabadkőműveseket aljas módon kiűzte, aminek következtében azok indítatva érezték magukat, hogy zászlóikat a párizsi bástyákra tűzzék, és azokkal győzzenek vagy meghaljanak.

A történelemnek meg kell állapítania továbbá: hazugság az, hogy a Kommün elhatározta Párizs felgyújtását; hazugság tehát az is, amiről a lapok írnak, hogy egy idevonatkozó jegyzőkönyvet találtak; hazugság az, hogy a Kommünt Londonból vagy Berlinből kormányozták; hazugság az, hogy a Kommünt a Nemzetközi Munkásszövetség pénzzel támogatta; hazugság az a megállapítás, hogy Lecomte és Clément Thomas tábornokokat a Központi Bizottság halálra ítélte. Ezeket egyszerűen saját csapataik lincseltek meg, mert kiadták a parancsot, hogy lőjenek a népre; hazugság végül az is, hogy a forradalmat külföldiek indították el, hiszen a Központi Bizottság kizárólag nemzetőrökből állt.

Feltételezve, hogy igaz mindaz, amit a reakció rólunk állít, sőt feltételezve nemcsak azt, hogy Párizst a mi parancsunkra felgyújtották; hogy Clément Thomast, Lecomte-ot és Darboy érseket és társait a mi parancsunkra agyonlőtték, hanem még azt is, hogy mindezt mi saját kezűleg hajtottuk végre - még ez sem igazolhatná a történelem folyamán valaha is ismeretessé vált legszörnyűbb cselekedeteket: a védtelen férfiak és asszonyok ezreinek tömeges kivégzését.

Igen, Jules Favre, igazad van, amikor július 6-i körlevelében azt mondod: „A történetíró erről csak borzalomtól eltelve beszélhet. A toll gyakran kiesik majd a történetíró kezéből, ha e siralmas tragédia undorító és véres jeleneteit kell leírnia” - de csak akkor, ha majd a Duval tábornokon elkövetett gyilkosságon kezdve ezernyi ezer férfi és asszony alávaló, gyáva lemészárlását és deportálását akarja leírni!

Ezt a kissé hosszúra nyúlt írást azzal az ígérettel fejezem be, hogy rövidesen újabb levelet írok Önnek, amelyben visszatérek a Kommün keletkezésére, visszapillantok a szeptember 4-től március 18-ig eltelt időre, azután pedig az Internacionálé ez idő alatt végzett munkájára s végül a Kommün Internacionáléhoz tartozó tagjainak céljaira.

Forradalmi szocialista üdvözlettel,
tisztelője:
Frankel Leó

Der Vorbote. Genf. 1871. július 6.
Részben megjelent: *Aranyossi Magda*:
Frankel Leó. 258-264. old.

Válasz néhány maradi¹³⁰ bölcseletére

(Részlet)

...A konzervatív gondolkozásmód harmadik tévedése az, hogy a nő mind fizikai, mind szellemi tekintetben gyöngébb alkatú, mint a férfi; hogy a természet a nőt az anya, a feleség és háziasszony szerepére teremtette, és ezen a címen igyekeznek megfosztani minden emberi jogától. Ilyképp minden törvény, minden intézmény a nőt a férfinél alábbvalónak tekinti, olyan valakinek, aki a férfi kiszolgálására van hivatva.

Mindazokat a kifogásokat, melyeket a férfi és a nő egyenlősége ellen felhoznak, ugyanaz a szűkkeblűség jellemzi, mint azokat, melyeket a színes fajok és a dolgozó osztályok felszabaddítása ellen hangoztatnak. Bekötik az emberek szemét, és aztán azt mondják, hogy vakon születtek.

...A nő oktatását mindig elhanyagolták, jobban mondva hamis vágányra vitték.

A férfi, amikor az emberi nem egyik felére rásüti az ostobaság bélyegét, ugyanakkor úgy lép fel, mint a női nem védelmezője. Micsoda képmutatás! Csak nyissák meg egyszer azokat a sorompókat, csak döntsék meg egyszer a férfi előjogait... mert szomorú még csak gondolni is arra, hogy a legbutább férfinak több joga van, mint a legértelmesebb asszonynak.

„Azért voltam a Kommün híve - mondotta a derék és okos Louise Michel -, mert ez a társadalmi forradalmat jelentette.” Ezekben a szavakban az egész Kommün tartalma kifejeződött. A Kommün összeomlott. Összeomlott a brutális erőszak hatása alatt. De amikor elfojtották, még csak meg se kísérelték, hogy tapaszt tegyenek azokra a sebekre, melyeket a Kommün meg akart gyógyítani. A társadalom mindkét nembeli kitagadottjai, akik az igazság uralmát akarják, reménykedve várják a Kommün feltámadását.

Frankel Leó
(a Kommün tagja,
Munka és Kereskedelemügyi Bizottság
delegátusa)

Aranyosi Magda: Frankel Leó. 267-268. old.

---

¹³⁰ A «L’emancipation de Toulouse» 1872 újrési számát, amely Frankelnek ezt a cikkét közölte, elkobozták. Az írás csak későbbi kutatások során került napvilágra.

Részlet a Farkas Károlyhoz írt levélből

London, 1872 augusztus
Nemzetközi Munkásszövetség
256. High Holborn,
London.

...1870. szeptember 4-e ideiglenes kormányával együtt megmutatta - még azoknak is, akik eddig nem látták elég tisztán -, hogy még a munkásokhoz legközelebb álló párt is őket csupán kengyelvasnak használja, hogy így a kormányra kerüljön, és, hogy azután a korbácsát mutassa nekik. Ma már nem kételkedhetünk többé abban, hogy a politikai kérdés nem oldható meg mindaddig, amíg a burzsoázia kezéből ki nem szakítottuk a törvényhozó hatalmat, s hogy eme hatalom elhódítása mit sem ér, ha nem vesszük egyúttal kezünkbe a kormány gyeplőit. Március 18-a forradalma megmutatta, hogy a proletárság meghódíthatja ezen hatalmat. Mint-hogy a vagyonos osztályok a politikai hatalmat mindig csak előjogaik meghosszabbítására használták, a politikai hatalom meghódítása képezi a munkásság fő kötelességeinek egyikét. Hogy ezt eredményesen kivívhassák, a munkásoknak egész különálló, a vagyonos osztályok minden egyéb pártjaival harcban álló pártként kell szervezkedniük, mert csak így érhető el a társadalmi forradalom győzelme és célja: az osztályuralom megsemmisítése. Remélem, hogy eme nagy fontosságú kérdésnél nem maradnak képviseletlenül a magyar szövetségtársak...

Aranyossi Magda: Frankel Leó. 270. old.

Március 1871

„Az a kommunális forradalom, amely 1871. március 18-án a nép kezdeményezésére indult el, új korszakot, tapasztalatokra alapozott, megbízható, tudományos politikát avatott fel. Ez a forradalom a régi kormányforma, a papi, katonai és hivatalnok világ végét jelentette; a kizsákmányolás, a pénz- és áruuzsora, a monopóliumok és kiváltságok végét, amelyeknek a proletariátus rabszolgaságát, a haza pedig szerencsétlenségét és balsorsát köszönheti.”

Így szóltak kiáltványukban a Kommün férfiai a francia néphez; így gondolkoztak a mozgalom élén álló férfiak, így gondolkozott Párizs, így gondolkoztak Franciaország és az egész világ munkásai.

Az a forradalom, amely március 18-án a Montmartre-on (Párizs elővárosa) ünnepelte születését, nem csak olyan forradalom volt, amely eggyel szaporította az előző forradalmak számát, egyúttal és főképpen *új* forradalom volt, *új* kitűzött célja folytán, *új* azért, mert *munkásforradalom* volt.

A Kommün nemcsak arra törekedett, hogy elismertesse és megszilárdítsa a köztársaságot, hanem főképpen egy *munkára* alapozott köztársaságot akart megteremteni; nem annyira arra törekedett, hogy a kormányzás monarchikus formáját - amely alatt a munkásokat kizsákmányolták - eltávolítsa, hanem az volt a célja, hogy a kizsákmányolást megdöntse, hogy magát az osztályuralmat megsemmisítse.

Egyedül a Kommün alatt válhatott volna valósággá a saját munka által megszerzett egyéni tulajdon; mert egyéni tulajdon jogosan csak saját kezűleg végzett munka jövedelme lehet, és a Kommün azokat a termelőeszközöket, amelyek egyébként kevesek kezében kizárólag a munkások rabszolgává tételét és kizsákmányolását szolgálják -, termelőszövetkezetek pusztá eszközeivé akarta változtatni.

A tervezet, amely Párizs 20 kerületére osztotta szét a termelőszövetkezeteket, de azok szolidárisan, egymással szoros kapcsolatban működtek volna, és amelyek - legalábbis eleinte - a munkaügyi minisztérium megbízottjának felügyelete alatt állottak volna, már készen volt - e sorok írója ezt teljesen megbízható forrásból tudja -, mikor elérkezett május véres hete és egy dühöngő rendi horda leverte a Kommünt...

A Kommün örökre lehetetlenné tette volna a munkások kizsákmányolását és örökre megsemmisítette volna a szellemi elnyomás hatalmát, a papságot. S ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy a Kommün rendeletet adott ki, amely szerint bármi néven nevezendő hivatalnok nem kaphat több fizetést évente 6000 franknál - csodálkozhatunk-e azon, hogy az uralkodó osztályok, a tőkészekkel és papokkal, a magas állású hivatalnokokkal és katonatisztekkel az élen, mindent elkövettek a Kommün megbuktatására.

Azokat a férfiakat, akik először szálltak síkra minden erejükkel az osztályuralom megdöntéséért, a munkásosztály felszabadításáért, egy felbérelt zsoldoshadsereg túlereje győzte le. Ezernyi ezer férfi és nő... halt meg a reakció vérebeinek karmai között: akiket nem gyilkoltak meg, azokat börtönbe hurcolták vagy száműzték. De az az *eszme*, amely a Kommün katonáit lelkesítette, az az *eszme*, amelyet a fenti kiáltványban juttattak kifejezésre, az az *eszme* él még ma is elevenebben, mint valaha; az az *eszme* szabad ma is, otthont talált nemcsak Franciaországban, hanem mindenütt az egész világon, ahol elnyomók és elnyomottak élnek. Az eszmét nem lehet megölni, nem lehet bebörtönözni, nem lehet száműzni; nem használ ellene sem golyószóró, sem gyújtós puská, sem börtön, sem tengerentúli büntető gyarmat.

Azt az eszmét, amelyet ezernyi ezer férfi és nő a szívébe zárt, akik ezen eszmétől lelkesítve készek életüket is feláldozni és akik ezért az eszméért szembeszállnak mindenféle hatalommal - soha megölni nem lehet.

Amíg a fennálló, elkorhadt viszonyok betöltik minden nyomorúságukkal a világot, addig a proletariátus harca nem szűnik meg. A küzdelem, egyre hatalmasabb méreteket öltve, mindig újra kezdődik, és nem kétséges, hogy végül is ki lesz a győztes - a kevés kiváltságos-e vagy a rengeteg jogtalan, a dolgozó nép óriási többsége.

A papok átkozódásai, a hatalmasok fenyegetései ellenére, az uralkodó osztály minden gúnyolódása ellenére, minden nyomorúság, minden veszély ellenére az a világot megváltó eszme, amely a Kommün harcosait lelkesítette, egyre szélesebb körben terjed mindaddig, amíg elvezeti az elnyomottakat a végső győzelemhez és valósággá válik a munkásosztály felszabadulása.

Meséljék el újra ellenségeink ma még egyszer a „petróleumról” és a „petrolőrökről” szóló legendát, *számunkra március 18 egy új világ, egy új társadalom előhírnöke.*

Munkás Heti-Krónika. 1877. március 18.

Függelék

Időrendi áttekintés

1870. júl. 19.	III. Napóleon hadat üzen Poroszországnak.
szept. 2.	Fegyverletétel Sedannál.
szept. 4.	Párizsban kikiáltják a köztársaságot.
szept. 19.	A német hadsereg bekeríti Párizst.
okt. 31.	Eredménytelen felkelés Párizsban a „nemzeti árulás kormánya” ellen.
1871. jan. 18.	A német császárság kikiáltása Versailles-ban.
jan. 22.	A párizsi nép felkelését ismét leverik.
febr. 8.	Franciaország reakciós nemzetgyűlést választ.
febr. 24.	A Nemzeti Gárda Köztársasági Szövetsége Központi Bizottságot (Comité Central) választ.
márc. 1-3.	A németek bevonulnak Párizsba.
márc. 14.	A nemzetgyűlés Bordeaux-ból Versailles-ba költözik.
márc. 18.	Thiers katonaságot küld Párizsba azzal a feladattal, hogy foglalják el a nemzeti gárda ágyúit. A nemzeti gárda leveri a katonaságot, a nép átveszi a hatalmat.
márc. 21-22.	„A rend barátai” reakciós tüntetését szétverik. A versailles-iak megszállják a Mont-Valérient.
márc. 26.	A Kommün-tagok megválasztása.
márc. 28.	A Kommün kikiáltása.
márc. 30.	A Kommün rendelete megtiltja a zálogba helyezett tárgyak elárverezését. Lakbérfizetési halasztás.
márc. 31.	Cluseret-t megbízzák a nemzeti gárda átszervezésével.
1871. ápr. 2.	Az egyház elválasztását az államtól törvénybe iktatják. A versailles-i hadsereg elfoglalja Courbevoie-t.
ápr. 3-4.	A párizsiak ellentámadása. Vinoy a foglyul ejtett Duvalt kivégezteti. Flourens gyilkosság áldozata lesz.
ápr. 6.	Mac-Mahont elengedik a német fogságból, és átveszi az ellenforradalmi hadsereg vezetését.
ápr. 10.	Rendelet jelenik meg, hogy az elhagyott műhelyeket a munkásszövetkezetek vegyék át. A szabadkőművesek békítési kísérlete.

ápr. 11-12.	Dabrowski ellentámadásokat szervez.
ápr. 16.	Pótválasztások a Kommünbe.
ápr. 17.	Az ellenforradalmárok elfoglalják Beçon-kastélyt.
ápr. 21.	Mac-Mahon csapatainak átkelési kísérletét a Szajnán Clichynél visszaverik.
ápr. 25.	Neuilly kiürítése.
ápr. 28.	Az éjjeli munkát a pékségekben megtiltják.
ápr. 30.	A szabadkőművesek és a megyék tüntetése a Kommün mellett.
máj. 1.	A Közjóléti Bizottság megalakulása. Cluseret-t letartóztatják. Rossel megbízást kap a hadműveletek vezetésére.
máj. 4.	Az elárult jelszó segítségével a Moulin-Saquet-i erődöt elfoglalják.
máj. 8.	Thiers ultimátumot küld Párizsnak.
máj. 10.	Békekötés a németekkel Frankfurtban.
máj. 13.	A Vanves-erődöt elfoglalják.
máj. 16.	A Vendôme-oszlop ledöntése.
máj. 17.	Az avenue Rappi tölténygyár felrobbanása.
1871. máj. 21.	Cluseret-t szabadlábra helyezik. Mac-Mahon csapatai behatolnak Párizsba.
máj. 21-28.	A véres hét.
máj. 29.	Vincennes feladásával megszűnik a kommünárok ellenállása.
máj. 30.	A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa ülésén Marx felolvassa „A polgárháború Franciaországban”-t.
jún. 13.	„A polgárháború Franciaországban” megjelenik.
nov. 28.	Rossel és két társa kivégzése.
1872. máj. 3.	Az első deportáltakat szállító hajó elindul Új-Kaledóniába.
1876. máj. 16-18.	Raspail benyújtja a Kommün elítélteire vonatkozó kegyelmi indítványát. Az országgyűlés megvitatja és elutasítja.
1879. márc. 3.	Részleges amnesztiát hirdetnek a Kommün résztvevőinek.
1880. ápr. 3.	Flourens halála évfordulóján tüntetés a Père Lachaise-temetőben.
máj. 23.	Az első gyászünnepély a Kommünárok Falánál.
július 11.	A Kommün résztvevői teljes amnesztiát kapnak.

Névmutató

ASSI, Adolphe Alphonse (1840-1886) - vasmunkás, a creusot-i sztrájkok szervezője. Egyik vádlottja az 1870-ben Franciaországban az Internacionálé tagjai ellen indított pernek. Tagja a Nemzeti Gárda Központi Bizottságának és a Kommünnek. A Kommün leverése után deportálják. A száműzetésben hal meg. - 68, 152-153.

AUBER, Daniel-François (1782-1871) - francia zeneszerző.

AUMALE herceg (1822-1897) - Lajos Fülöp fia. 1871-ben képviselővé választják. 1872-ben mint tábornokot rehabilitálják.

AURELLE DE PALADINES, Louis Jean-Baptiste d' (1804-1877) - tábornok, monarchista, Thiers nemzetgyűlésének tagja. 1871 márciusában a nemzeti gárda parancsnoka.

AVRIAL, Augustin (1840-1904) - gépész. 1870-ben az Internacionálé tagjai ellen indított perben elítélik. Szeptember 4-én szabadul. Kommüntag. Elszázza emigrál.

BAYARD, Emile Antoine (1837-1891) - festő. A „l'Illustration” képeslap rajzolója.

BARTHA Miklós (1848-1905) - publicista, író. Függetlenségi párti politikus. 1873-tól országgyűlési képviselő. A kormány nacionalista ellenzékének vezére.

BÉNYEI István (1835-1908) - színész, újságíró.

BERGERET, Jules-Victor (1838-1905) - könyvkereskedő-segéd. Parancsnok a Nemzeti Gárdában. Katonai mulasztásai miatt április 8-22 között letartóztatásban. A Kommün bukása után az Egyesült Államokba emigrál.

BESLAY, Charles (1795-1878) - mérnök, proudhonista. A Kommün korelnöke. A Francia Bankhoz delegálják, itt a törvényességre hivatkozva megakadályozza a kisajátítást.

BISMARCK, Ottó (1815-1898) - porosz miniszterelnök és külügyminiszter, 1871-től 1890-ig birodalmi kancellár.

BLANC, Louis (1811-1882) - történész és újságíró. Kispolgári szocialista. A császárság idején száműzetésben élt. 1871-ben képviselővé választják. A Kommün ellen foglalt állást.

BLANQUI, Louis Auguste (1805-1881) - forradalmár utópikus kommunista. Fél életét börtönben töltötte. 1871. március 17-én a versailles-iak letartóztatták.

BLUNTSCHLI, Johann Caspar (1808-1881) - svájci származású német politikus, jogtudós.

BOLGÁR Elek (1883-1955) - jogász és történész. A Tanácsköztársaság kikiáltása után bécsi követ, majd külügyi népbiztoshelyettes. Bécsi és berlini emigráció után kerül a Szovjetunióba. 1937-től a rosztovi egyetemen tanít. A felszabadulás után diplomáciai feladatokat tölt be, majd a budapesti egyetem tanszékvezető tanára.

BOROSTYÁNI Nándor (1848-1902) - demokratikus, ellenzéki újságíró. A porosz-francia háború idején haditudósító.

BOURBAKI, Charles, Denis Sauter (1816-1897) - görög származású francia tábornok, 1870-ben a keleti hadsereg parancsnoka. 1871. január 8-án legyőzi a németeket, de néhány nap múlva megadásra kényszerül.

BRUNEL, Paul Antoine (1830-1871) - katonatiszt, a poroszok ellen védi Párizst. Részt vesz a március 18-i felkelésben. Kommüntag. A Vörös Héten súlyosan megsebesül. Angliába emigrál.

BUCHANAN, James (1791-1868) - 1852-től az Egyesült Államok követe Angliában. 1857-1861-ig az Egyesült Államok elnöke.

BYRON, George Gordon (1788-1824) - angol költő. A forradalmi romantika kiváló képviselője.

CANROBERT, François-Certain (1809-1895) - francia marsall, 1870-ben Metz-nél fogságba kerül.

CAVAIGNAC, Louis Eugène (1802-1857) - tábornok, politikus. Kíméletlenül leveri az 1848 júniusi proletárfelkelést. 1848 júniusától decemberig miniszterelnök, III. Napóleon bukattja meg.

CHAMBORD, Henri (1820-1885) - X. Károly unokája. Francia trónkövetelő.

CHAUDEY, Ange Gustave (1817-1871) - ügyvéd, újságíró. Proudhon barátja. 1871. január 22-én a forradalmi tömeg közé lövettet.

CLUSERET, Gustave Paul (1823-1900) - politikus. Részt vesz a lyoni és marseille-i forradalmi mozgalmakban. Kommün-tag. A Kommün leverése után Belgiumba emigrál, távollétében halálra ítélik. Az amnesztia után a francia szocialista sajtóban jelennek meg cikkei.

CORDAY, Charlotte (1768-1793) - Marat gyilkosa.

COURBET, Gustave (1819-1877) - festőművész. A művészetben és a politikában is forradalmi elveket vallott. A III. Napóleon által felkínált becsületrendet visszautasította. Kommün-tag. Svájci emigrációban hal meg.

COURNET, Frédéric-Etienne (1839-1885) - újságíró, blanquista, Kommün-tag. Thiers bírósága távollétében halálra ítéli.

COUSIN, Victor (1792-1867) - tekintélyes francia voluntarista filozófus.

DARBOY, George (1813-1871) - Párizs érseke.

DARMAY Viktor (1850-1878) - költő. Versei 1867-től kezdve jelentek meg a magyar lapokban.

DELAVIGNE, Germain (1790-1868) - operaszövegíró.

DELESCLUSE, Luis Charles (1809-1871) - újságíró, köztársasági meggyőződése miatt többször ült börtönben. A Kommünbe való beválasztása után lemond képviselőségéről. A Hadügyi, Külügyi és a Közjóléti Bizottság tagja. A barikádon esett el.

DEMAY, Antoine (1822-1884) - munkás. Az Internacionálé tagja. Politikai szónok. A Közoktatási Bizottság tagja.

DIDEROT, Denis (1713-1784) - a felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb képviselője. Enciklopédista, filozófus, esztéta.

DOMBROWSKI (helyesen Dabrowski) Jaroslaw (1838-1871) - lengyel forradalmár. Az 1863-as, 1864-es lengyel felkelés katonai szervezője. 1865-ben Franciaországba emigrál. A Kommün május 9-én a hadsereg főparancsnokának nevezi ki. Május 23-án hősi halált hal.

DUFAURE, Jules Armand Stanislas (1798-1881) - jogász és politikus. 1848-ban belügyminiszter. 1871-ben igazságügyminiszter.

DUVAL, Emile Victor (1841-1871) - vasmunkás, blanquista. Párizs alatt zászlóaljparancsnok. Március 18-án elfoglalja a rendőrséget. Kommün-tag. Tábornoknak nevezik ki. Április 4-én a versailles-iak elfogják és Vinoy parancsára kivégzik.

ENGELS, Frigyes (1820-1895)

EUDES, Emile (1843-1888) - újságíró, blanquista, szabadkőműves. Tábornok, hadügyi biztos a Kommün idején. A Kommün bukása után emigrál, távollétében halálra ítélik.

FARKAS Károly (1843-1907) - vasmunkás. Az I. Internacionálé magyarországi megbízottja. A Magyar Általános Munkáspárt egyik alapítója.

FAVRE, Gabriel Claude Jules (1809-1880) - francia ügyvéd, köztársaságpárti politikus. 1870-1871-ben külügyminiszter. A német-francia béke aláírója.

FEJÉRVÁRY Géza báró (1833-1914)- tábornok, Ferenc József a parlamenti formák mellőzésével nevezte ki 1905-ben a „darabont-kormány” miniszterelnökévé.

FLOURENS, Gustave (1838-1871) - természettudós, blanquista forradalmár. A Collège de France biológiai tanszékéről materialista nézetei miatt távolítják el. 1866-tól egyik vezetője a krétaiak szabadságharcának. 1868-tól részt vesz a császárság elleni küzdelemben. Az 1870. október 31-i felkelés egyik vezetője. 1871. április 3-án a versailles-iak meggyilkolják.

FONTAINE, Pierre F. L. (1762-1853) - francia építész.

FORTUNÉ, Henry (1822-1882) - bőrdíszműves. A Nemzeti Gárda Központi Bizottságának, majd a Kommünnek tagja. In contumaciam halálra ítélik.

FRANKEL Leó (1844-1896) - ötvösműves, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom vezető alakja. 1870-ben az Internationale tagjai ellen lefolytatott perben börtönre ítélik. A Kommün idején munkaügyi miniszter. 1876 és 1883 között a magyar munkásmozgalom egyik vezetője. 1883-tól Párizsban a II. Internationale megbízottja.

FRIGYES KÁROLY (1828-1885) - porosz herceg, hadvezér.

GALLIFFET, Gaston Auguste (1830-1909) - tábornok. A Kommün egyik véreskezű leverője.

GAMBETTA, Léon (1832-1882) - ügyvéd. III. Napóleon politikai ellenfele. Párizs ostroma idején léghajón távozik a városból, hogy vidéken az ellenállást megszervezze. 1881-1882 miniszterelnök.

GAMBON, Charles Ferdinand (1820-1887) - 1871-ben tagja az országgyűlésnek. Képviselőségéről a Kommünbe választásakor lemond. Tagja az Igazságügyi és a Közjóléti Bizottságnak.

GARIBALDI, Giuseppe (1807-1882) - olasz szabadságharcos hadvezér. Az egységes Olaszország egyik megteremtője. 1870-1871-ben nemzetközi légiót szervezett a franciák védelmére, fiai, RICCIOTTI és MENOTTI vezetésével.

GÉRARDIN, Charles - könyvelő. Kommün-tag. A Közbiztonsági, majd a Külügyi Bizottság tagja.

GIRARDIN, Emile de (1806-1881) - újságíró, lapkiadó. A modern francia újságírás, a bulvárlap-típus egyik kialakítója. Thiers kormányát élesen bírálta. - 146, 153

GOETHE, Johann Wolfgang (1749-1832)

GOUNOD, Charles (1818-1893) - zeneszerző.

GROUSSET, Paschal (1845-1909) - újságíró, politikus. Rochefort lapjának munkatársa. Kommün-tag. A Kommün bukása után deportálták Új-Kaledóniába, ahonnan Rocheforttal együtt megszökött.

GUIZOT, François (1787-1874) - történész és politikus, Lajos Fülöp miniszterelnöke. Merev konzervatív magatartása hozzájárult az 1848-as forradalom kirobbanásához.

HAYNAU, Julius Jakob (1786-1853) - osztrák hadvezér. A szabadságharc bukása után Magyarország teljhatalmú parancsnoka. Nevéhez fűződik az ellenforradalmi terror.

HEINE, Heinrich (1797-1856) - német költő.

HELFY Ignác (1830-1897) - újságíró, politikus. Kossuth híve. Az emigrációból 1870-ben tért vissza. A 48-as, majd a Függetlenségi Párt egyik vezetője. A polgári szabadságjogok nevében elítélte a kommünárdok üldözését.

HENRY lásd Fortuné

HENTZI, Heinrich (1785-1849) - osztrák tábornok. 1849-ben Budavár parancsnoka.

HORVÁT Boldizsár (1822-1898) - jogtudós. Deák Ferenc és Eötvös József barátja. 1867-1871 igazságügyminiszter.

HUGO, Victor (1802-1885) - francia romantikus író és költő. A Kommün bukása után fáradhatatlanul harcolt az amnesztiáért.

ILLYÉS Gyula (1902-) - költő, műfordító.

IRÁNYI Dániel (1820-1892) - Jelentős szerepe volt az Ellenzéki körben és az 1848-as mozgalmakban. A szabadságharc után emigrál. A kiegyezés után a 48-as párt elnöke.

JANKÓ János (1833-1896) - festő, rajzoló. Korának egyik legnépszerűbb karikaturistája.

JÁSZI Oszkár (1875-1957) - író, politikus, szociológus. Egyik kezdeményezője és szerkesztője a „Huszadik Század” című folyóiratnak. 1918-ban a Nemzeti Tanács, majd a Károlyi-kormány tagja. Az Országos Radikális Párt elnöke. 1926-tól az Egyesült Államok oberlini egyetemén a szociológia professzora.

JÓKAI Mór (1825-1904) - író, költő, lapszerkesztő, képviselő.

JOUFFROY, Théodore (1796-1842) - filozófus.

JUSTH Gyula (1850-1917) - polgári liberális politikus. 1893-1895-ben a Függetlenségi Párt elnöke. 1909-ben szakít a Kossuth Ferenc által vezetett megalkuvó csoporttal és a választójogi küzdelemben együttműködik a Polgári Radikális Párttal.

KÁROLY, X. (1757-1836) - XVI. Lajos fivére. 1824-1830-ig tartó uralma alatt a szélsőséges, reakciós feudális elemekre támaszkodott.

KASSAI Vidor (1840-1928) - színész. Jászai Mari férje. 1940-ben megjelent visszaemlékezései kultúrtörténeti szempontból jelentősek.

KERKÁPOLY Károly (1824-1891) - közgazdász. Egyetemi tanár. 1870-1875 pénzügyminiszter.

KISS József (1843-1921) - költő, irodalmi hetilap szerkesztője.

KOSSUTH Ferenc (1841-1914) - mérnök, politikus. K. Lajos idősebb fia. 1895-től vesz részt a magyar politikai életben. 1905-ben a koalíció elnöke, majd a koalíciós kormány kereskedelemügyi minisztere. 1909-ben a Függetlenségi Párt kettészakadása után kisebbségben marad Justh Gyulával szemben.

KOSSUTH Lajos (1802-1894)

KRISTÓFFY József (1857-1928) - politikus. A Fejérváry-kormány belügyminisztere.

LA CÉCILIA, Napoléon (1835-1878) - matematikus, filológus. Garibaldista. A Kommün egyik katonai parancsnoka. A bukás után Londonba menekült.

LA FAYETTE, Marie Joseph Paul (1757-1834) - tábornok, politikus. A nagy francia forradalom kitörésekor és az 1830-i júliusi forradalom idején a nemzetőrség parancsnoka. Nagy szerepe volt Lajos-Fülöp trónra jutásában.

LAFFERRIÈRE, Adolphe (1806-1877) - híres francia drámai színész.

LAJOS XVIII. (1755-1824) - XVI. Lajos öccse. Uralkodott 1814-1824.

LAJOS FÜLÖP (1773-1850) - Fülöp orleans-i herceg fia, francia uralkodó. 1830-1848-ig tartó uralma a nagypolgárság érdekeit szolgálta.

LAMARTINE, Alphonse de (1790-1869) - költő, író. Az 1848-as forradalom egyik vezetője.

LASSALLE, Ferdinand (1825-1864) - német szocialista. Az 1863-ban alakult Általános Német Munkásegylet szervezője. Téves ideológiai nézeteit a marxisták élesen bírálták.

LECOMTE, Claude Martin (1817-1871) - tábornok. Március 18-án lövetni akart a Montmartre ágyút védő nemzetőrökre. Saját katonái lefegyverezték és agyonlőtték.

LENIN, Vlagyimir Iljics (1870-1924)

LEROUX, Pierre (1797-1871) - filozófus. Saint-Simon követője. 1851-1959-ig száműzetésben élt.

LIEBER, Francis (1800-1872) - német származású amerikai író. Az első amerikai enciklopédia szerkesztője. A közgazdaság és államjog professzora.

LONGUET, Charles (1839-1903) - újságíró, proudhonista. A Kommün tagja és hivatalos lapjának szerkesztője. Marx veje.

MAC-MAHON, Edmé Patrice Maurice (1808-1893) - francia marsall, monarchista politikus. A francia-porosz háború idején fogságba esik. Thiers kérésére szabadon bocsátják, hogy a Kommün ellen vezethesse az ellenforradalmi seregeket. 1873-1879-ben köztársasági elnök.

MARAT, Jean Paul (1743-1793) - francia forradalmár, orvos, újságíró. A nagy francia forradalom egyik vezéralakja.

MARX, Karl (1818-1883)

MICHEL, Louise (1830-1905) - tanítónő, költő. A Kommünben szervezi a nők védelmi harcát. Deportálásból 1880-ban tér vissza. Anarchista. Ady Endre párizsi cikkeiben ír róla.

MIKSZÁTH Kálmán (1847-1910)

MILLIÈRE, Jean-Baptiste (1817-1871) - munkás, autodidakta újságíró. Az 1848-as forradalom után Algírba deportálják. 1870-ben a nemzetgyűlés tagja, itt a Kommün ügyéért száll síkra. Kommün-tag. 1871-ben elhurcolják és eljárás nélkül kivégzik - feltehetően, mert Favre okmányhamisításait leleplezte.

MIOT, Jules (1810-1883) - gyógyszerész. Republikánus képviselő 1848-ban. 1851-ben Algériába száműzik. Az 1859-es amnesztia után visszatérve blanquista lesz. Kommün-tag. Svájcba emigrál.

MOLIÈRE (1622-1673) - francia vígjátékíró.

MOLTKE, Helmut (1800-1891) - porosz tábornagy. A modern hadtudomány egyik megalapítója.

MURAT, André (1833-1893) - mechanikus. Az I. Internacionálé párizsi munkásszervezetének tagja. A 80-as évektől radikálszocialista.

MURAT, Joseph J. N. (1834-1901) - I. Napóleon marsalljának fia, III. Napóleon tábornoka.

NAPÓLEON, I. Bonaparte (1769-1821)

NAPÓLEON, III. Louis Bonaparte (1808-1873) - francia császár 1852-1870.

NIEL, Adolphe (1802-1869) - hadügyminiszter 1867-ben. A „mobiligárda” megszervezője.

ORLÉANS, Philippe (1838-1894) - Lajos Fülöp unokája, Párizs grófja, trónkövetelő.

OKOLOWICZ - öt lengyel emigráns testvér vett részt a franciák küzdelmében a poroszok ellen. O. AUGUSTE tábornoki címmel harcolt a Kommün védelmében.

PALIKAO, Antoine gróf (Cousin-Montauban) (1796-1878) - francia tábornok és politikus. 1870. augusztus 9- szeptember 4. a kormánytanács elnöke.

PICARD, Ernest (1821-1877) - ügyvéd, újságíró. Az 1870-es ideiglenes kormány pénzügyminisztere. 1871 februártól május végéig belügyminiszter.

PIÈTRI, Joseph Maria (1820-1902) - III. Napóleon korzikai származású rendőrminisztere.

PIUS IX. (1792-1878) - római pápa 1846-1878.

PROTOT, Eugène (1839-1921) - parasztszármazású ügyvéd. Részt vesz Párizs védelmében 1870-ben. A Kommün és a jogügyi bizottság tagja.

PROUDHON, Pierre Joseph (1809-1865) - közgazdász, kispolgári szocialista.

PYAT, Félix (1810-1889) - újságíró, politikus. Emigrációból visszatérve beválasztják az 1871-es nemzetgyűlésbe. A békekötés ellen szavaz és lemond. A Kommün tagja. Május 22-én eltűnik, nem vesz részt a védelmi harcban.

RACINE, Jean (1639-1699) - drámaíró.

RANVIER, Gabriel (1828-1879) - forradalmár. 1870. szeptember 4-én szabadul politikai fogságából. A Nemzeti Gárda egyik parancsnoka lesz. Kommün-tag. Az április 3-i kitörés egyik vezetője. A Kommün leverése után Angliába emigrál.

RASPAIL, François Vincent (1794-1878) - harcos republikánus. A Kommün bukása után képviselőként küzd a kommünárdok ügyéért.

RÉGNIER DE LA BRIÈRE, F. J. (1807-1885) - francia színész.

RICCIOTTI lásd Garibaldi

RICHELIEU, Armand Jean du Plessis (1585-1642) - bíboros. XIII. Lajos minisztere. Kiváló tehetségű szervező, szinte korlátlan hatalommal kormányzott.

RIGAULT, Raoul (1846-1871) - Párizs értelmiségi negyedeiben szervezte a köztársasági mozgalmat. (Quartier Latin). Szélsőséges blanquista. A Kommün rendőrségi megbízottja. Párizs védelmi harca idején felismerték és lelőtték.

ROCHEFORT, Victor Henri (1831-1913) - újságíró, politikus. „A XIX. század legnagyobb polémikusa.” Szeptember 4-én börtönből szabadulva tagja lesz az ideiglenes kormánynak, október 31-én erről a tisztségről lemond. Megválasztják a nemzetgyűlésbe, de a békekötés után lemond a képviselőségről. A Kommün idején lapjában támadja az ellenforradalmi kormányt, de a Kommünt is bírálja. A Kommün leverése után deportálásra ítélik. Új-Kaledóniából megszökik, 1874-ben.

ROGEARD, Louis-Auguste (1820-1896) - tanár, újságíró. Köztársasági meggyőződése miatt a császárság idején többször bebörtönzik. Pyat lapjának munkatársa. Az április 16-i kiegészítő választásoknál befut, de nem fogadja el a Kommün-tagságot a kisszámú szavazatok miatt. A bukás után emigrál.

RÓMER Flóris (1815-1889) - régész. A magyar régiségtudomány egyik alapítója és kiváló művelője. Egyetem tanár, múzeumigazgató, akadémikus.

ROSSEL, Louis (1844-1871) - hadmérnök. Gambettához csatlakozik a poroszok elleni harc megszervezésére. Hazafias indokok késztetik arra, hogy szolgálatait a Kommünnek felajánlja. Cluseret vezérkari főnöke, majd utódja. Június 8-án elfogják és november 28-án kivégzik.

ROULAND, Gustave (1806-1878) - politikus. 1856-1863-ig kultuszminiszter. 1864-1873-ig a Francia Nemzeti Bank kormányzója.

SAINT SIMON, Claude-Henri de Rouvroy (1760-1825) - filozófus. Az utópikus szocializmus kimagasló képviselője.

SCHILLER, Friedrich (1759-1805) - német drámai költő.

SCHOELCHER, Victor (1804-1893) - francia politikus és publicista. III. Napóleon politikai ellenfele. 1848-ban mint gyarmatügyi államtitkár a rabszolgaság eltiltásáról szóló törvényt adta ki. 1871-ben a nemzetgyűlés tagjává választják. Békítési kísérletei miatt gyanúba keveredik és a Kommün szervei néhány napra letartóztatják.

SCHULHOF Géza (Dombóvári) (1848-1910) - ügyvéd. Az Általános Munkássegylet ügyésze. „A munkásmozgalom keletkezése Magyarországon” című, 1895-ben megjelent füzeté fontos adalékokat tartalmaz.

SHAKESPEARE, William (1564-1616).

SIMON, Jules (1814-1896) - filozófus, politikus. III. Napóleon ellenfele. Thiers kormányában közoktatásügyi miniszter.

SPENCER, Herbert (1820-1903) - Angol pozitivist szociológus. A liberalizmus főideológusa.

SZEDERKÉNYI Nándor (1838-1916) - újságíró, politikus. Függetlenségi párti képviselő. Az Ugron-frakció elnöke az obstrukció idején.

SZÉLES Dénes (1845-1894) - honvédszázados. Hadtörténeti cikkeket írt.

TELL, Wilhelm - legendás svájci szabadsághős.

THALBERG, Sigismund (1812-1871) - zeneszerző, zongoravirtuóz.

THEISZ, Albert (1839-1881) - vésnök. Az Internacionálé és a Kommün tagja. A posta igazgatója. A Vörös Hét után Angliába menekül.

THIERS, Louis Adolphe (1797-1877) - történész és politikus. 1836-ban és 1840-ben rövid ideig miniszterelnök. III. Napóleon uralkodása idején száműzetésben volt. 1871 februárjában a nemzetgyűlés a végrehajtó hatalom fejévé jelölte. Versailles-ból irányította a Kommün leverését és a fehérterrort. 1871-1873-ban köztársasági elnök.

THOMAS, Clément (1809-1871) - politikus és tábornok. 1870 november-1871 február a Nemzeti Gárda főparancsnoka. Néppellenes magatartása miatt gyűlölték. 1871. március 18-án Lecomte tábornokkal együtt agyonlőtték.

TISZA Kálmán (1830-1902) - a Szabadelvű Párt vezére. 1875-1890 miniszterelnök.

TÖRÖK János (1842-?) - Szatmári származású világutazó. A „Vasárnapi Újság”-ban jelentek meg útlevelei. Könyvgyűjtő.

TORKOS László (1839-1939) - tanár, költő, műfordító.

TROCHU, Louis Jules (1815-1896) - tábornok. 1870. augusztusától Párizs katonai kormányzója. 1871-ben tehetetlensége miatt elmozdítják.

UGRON Gábor (1847-1911) - publicista, politikus. 1872-től országgyűlési képviselő.

VAILLANT, EDOUARD (1840-1915) - mérnök, orvos. Blanquista forradalmár, 1870-ben tagja a Nemzeti Gárda központi bizottságának, 1871-ben a Kommün végrehajtó bizottságának. A közoktatási ügyek megbízottja.

VILMOS, I. (1797-1888) - 1861-től porosz király, 1871-től német császár.

VINOY, Joseph (1800-1880) - tábornok. Trochu elmozdítása után Párizs katonai parancsnoka. A Kommün egyik hóhéra.

WASHINGTON, George (1732-1799) - az Egyesült Államok első elnöke.

WRÓBLEWSKI, Walery (1836-1908) - lengyel forradalmár. Az 1863-1864-es lengyel felkelés után Párizsba emigrált. A Kommün mellett harcolt és leverése után Londonba menekült. 1872-ben tagja az I. Internacionálé Főtanácsának.